

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİNDE HALK HEKİMLİĞİ

ARZU KİYAT

1178202202

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ÖMER AKSOY

EDİRNE 2022

Tezin Adı: Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği**Hazırlayan: Arzu Kiyat****ÖZET**

Bu tez çalışmasında, Oş Bölgesi'nde yaşayan Kırgız Türklerinin halk hekimliği ele alınmıştır. Çalışma, Oş merkez ve Kara-Suu, Kara-Kulca, Özgön, Aravan, Alay, Çoñ-Alay, Nookat olmak üzere yedi ilçe merkezini ve köylerini kapsamaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amaç, yöntem ve sınırları ortaya konmuş; halk hekimi ve halk hekimliği kavramı ele alınmış; dünya ve Türk kültürü özelinde halk hekimliğinin tarihine değinilmiştir. Ayrıca Kırgız halk hekimliği hakkında genel bilgi verilmiştir. Aynı bölümde, Oş Bölgesi'nin tarihi, coğrafi yapısı, iklimi, nüfus ve ekonomik yapısı kısaca tanıtılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde bilhassa derleme verilerine bağlı kalınarak Oş Bölgesi'nde tespit edilen Kırgız halk hekimlerinin adlandırılması meselesi üzerinde durulmuş; söz konusu halk hekimlerinin kişisel özellikleri (meslekleri, eğitim durumları, yaş ve cinsiyet dağılımları) değerlendirilmiş; hekimlerin halk hekimi olma yolları Şamanlık geleneğe dayanarak belirlenmiştir. İkinci bölümde ise Oş Bölgesi Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde görülen ziyaret uygulamaları incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde hastalıkların tedavisinde kullanılan sağaltma yöntemleri ortaya konmuştur. Son bölümde ise sağaltılan hastalıklar ve tedavi pratikleri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde incelenen derleme verilerine bağlı olarak ulaşılan tespitlere ve tahlillere yer verilmiş; söz konusu veriler halk hekimliği geleneği bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada faydalanılan Kaynaklar kaynakça bölümünde sıralanmış; alan araştırması merkezli bir çalışma olması sebebiyle bu derlemeye ilişkin kaynak kişi bilgisi ve verileri somutlaştırmak adına örnek derleme fotoğrafları ek olarak çalışma sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Kırgız Türkleri, Oş Bölgesi, halk hekimliği, halk hekimi.

Title of Thesis: Folk Medicine in Osh Region Kyrgyz Turks

Prepared by: Arzu Kiyat

ABSTRACT

In this thesis, the folk medicine of Kyrgyz Turks living in the Osh Region are discussed. The study is based on the center of Osh and seven district centers and villages, namely Kara-Suu, Kara-Kulca, Özgön, Aravan, Alay, Çoñ-Alay, Nookat. In the introduction, the concept of purpose, method, and solution were introduced; the concept of folk medicine and folklore was discussed; the discussions of folk medicine in the world and Turkish in particular were dealt with. In addition, general information about Kyrgyz folk medicine was given. The same chapter introduced the history, geographical structure, climate, population, and economic quality of the Osh Region. The selection of Kyrgyz physicians in the Osh Region, which was examined in the first chapter of the study, was emphasized; the characteristics of the folk physicians in question (occupations, educational backgrounds, age, and gender distributions) were evaluated; the ways of physicians to become folk physicians were determined by Shamanism beliefs in tradition. The second chapter examined visiting practices seen in Osh Region, Kyrgyz folk physicians. The treatment methods used in the applications in the third chapter were shown. In the last chapter, the cured illnesses and treatment practices were discussed. In conclusion, the evaluations and judgments were provided depending on the field study examined, and the data were evaluated within the framework of folk medicine value. References used in the study were listed in the bibliography section. As it is a field study, information about the sources and individuals and the sample compiled photos were attached to the end of the study to concretize knowledge.

Keywords: Kyrgyzstan, Kyrgyz Turks, Osh Region, folk medicine, folk physician.

ÖN SÖZ

Çalışma, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'ten sonra Kırgızistan'ın en önemli ikinci bölgesi olarak kabul gören ve üç bin yıllık tarihî geçmişi ile dikkat çeken Oş Bölgesi'ndeki Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğini incelemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bölgedeki halk hekimliği geleneğini geniş bir perspektiften ele alması ve bilhassa saha araştırmasına dayalı olması sebebiyle alandaki bu boşluğun doldurulması adına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Nitekim ilkel dönemlerden beri tüm dünya folkloru içerisinde önemli ölçüde yer edinmiş olan halk hekimliği, temelde ilk insanın doğaüstü olaylara karşı takındığı tutum temelinde ortaya çıkmış, mistik, dinî-büyüsel kökünde gelişmiştir. Halk hekimliği Türk folkloru içerisinde İslamiyet öncesi ve sonrası örf, âdet, gelenek, inanış, kültür ve tecrübelerin bir bütünüdür. Dolayısıyla halk hekimliği en eski Türk boylarından olan Kırgız Türkleri için de geçmişten günümüze önemli ve dikkat çekici bir alan olmuştur. Nesillerin tecrübesinin, yardımlaşmanın, inancın, güvenme duygusunun olumlaması sağlanırken; doğanın ve doğanın gücünün kutsandığı bir arınma ve sağaltım formülü olan halk hekimliği, geleneksel bilgi ve deneyimlerle nesilden nesile aktarılarak sözlü gelenek içerisinde gelişmiştir. Bu bakımdan günümüze ulaşan folklorik bir unsur olarak kültürel çeşitliliği ve sürekliliği imlemekte, önemini korumaya devam etmektedir.

Bu çalışmada Oş Bölgesi'nde yaşayan Kırgız Türklerinin halk hekimliğinin sınırları çizilmiş, sağaltma pratikleri ve yöntemleri ele alınmıştır. Oş merkez ve Kara-Suu, Kara-Kulca, Özgön, Aravan, Alay, Çoñ-Alay, Nookat olmak üzere yedi ilçeyi ve bu ilçelerdeki bazı köyleri kapsayan çalışma, bilhassa saha çalışmasına dayanmaktadır. Çalışma neticesinde bölgede yüz kaynak kişiye ulaşılmış; bölgede tedavi edilen yaklaşık yetmiş hastalık adı tespit edilmiştir. Bu hastalıklardan elli dördünün tedavi pratiğine yer verilmiştir. Çalışma giriş dışında dört ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümü kendi içinde alt başlıklar hâlinde ele alınmıştır. İlk olarak çalışmanın amaç, yöntem ve sınırları ortaya konmuştur. Halk hekimi ve halk hekimliği kavramı ele alınmış, dünya ve Türk kültürü özelinde halk hekimliğinin tarihine değinilmiştir. Diğer bir alt başlıkta Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinden genel hatlarıyla bahsedilmiştir.

Araştırma alanı ile bilgilerin verilmesi gerekliliği görüldüğünden, Oş Bölgesi'nin tarihi, coğrafi yapısı ve iklimi, nüfus ve ekonomik yapısı kısaca tanıtılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, bilhassa derleme verilerine bağlı kalınarak Oş Bölgesi'nde tespit edilen Kırgız halk hekimlerinin adlandırılma meselesi üzerinde durulmuş; halk hekimlerinin kişisel özellikleri (meslekleri, eğitim durumları, yaş ve cinsiyet dağılımları) değerlendirilmiş; sağaltıcıların halk hekimi olma yolları Kamlık geleneğe dayandırılarak belirlenmiştir. Halk hekimlerinin adlandırılma meselesinde “kendilerini nasıl adlandırdıkları veya halkın onları nasıl adlandırdığı” göz önünde tutularak bir değerlendirmeye gidilmiş; elde edilen veriler grafiklerle ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

İkinci bölümde, bölgedeki Kırgız halk hekimliğinde görülen ziyaret uygulamaları “halk hekiminin kabul ettiği hastalar”, “halk hekimlerinin ziyaret edilme zaman aralıkları”, “tedavi öncesi ve tedavi sonrası uyulması gereken kurallar”, “halk hekimine maddi karşılık verilmesi” şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu bölümdeki veriler grafiklerle somutlandırılmıştır. Kısaca bu bölüm bölgedeki hekimlerin tedavi kurallarına ve hasta profiline odaklanmaktadır.

Üçüncü bölümde, bölgedeki sağaltma yöntemleri ele alınmıştır. Bölgedeki sağaltıcıların kullandığı tedavi yöntemleri ayrı başlıklar hâlinde (bitki, bionerji, büyüsel, dinî, hayvan, ırvasa, göçürme, tütsü, maden, su, masaj, parpılama, sıvazlama, kan alma yoluyla) tasnif edilmiş ve belirtilen yöntemler derleme verileri ile örneklendirilerek açıklanmıştır. Tasnifte alfabetik sıra gözetilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise sağaltılan hastalıklar ele alınmıştır. Saha çalışması neticesinde yaklaşık yetmiş hastalık tespit edilmiş olup bu hastalıkların elli dördünün tedavi uygulamalarına yer verilmiştir. Bir önceki bölümde yöntemler detaylı şekilde açıldığı için bu bölümde hastalıklara uygulanan yöntemlere ait kısa bilgiler verilip sahadaki uygulamalar sıralanmıştır. Hastalıkların adı verilirken daha çok sahada halk hekimlerinin ve hastaların sıklıkla kullandıkları adlar göz önünde tutulmuş; bazı hastalıkların Rusça ve Kırgız Türkçesi karşılıkları bir arada verilmiştir. Bazı durumlarda ise hastalığın Kırgız Türkçesinde karşılığı olmadığı için ya da sahada Kırgız Türkçesindeki hâli kullanılmadığı için doğrudan Rusça karşılıkları verilmiştir.

Sonuç bölümünde, incelenen derleme verilerine bağlı olarak ulaşılan tespit ve tahlillere yer verilmiş; söz konusu veriler genel halk hekimliği geleneği bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada faydalanılan kaynaklar Kaynakça bölümünde sıralanmış; derleme merkezli bir çalışma olması dolayısıyla derlemeye ilişkin kaynak kişi bilgisi (ad-soyad, yaş, ikametgâh adresi, eğitim durumu ve mesleği), verileri somutlaştırmak adına örnek derleme fotoğrafları, ek olarak çalışma sonuna eklenmiştir. Fotoğrafların sıralanmasında herhangi bir husus gözetilmemiş; tedavide kullanılan nesnelere, sağaltılan hastalar ve sağaltıcılar örneklendirilmiştir.

Tez İzleme Komitelerinde çalışmamı değerlendiren ve değerli katkılar sunan hocalarım Doç. Dr. Cengiz Fedakar ve Dr. Öğr. Üyesi Selma Sol'a; lisans eğitimimde Kırgız Türklerine dair bilgileri bizzat saha tecrübelerine dayanarak bizlere aktaran ve tezimin kaynak tarama aşamasında bana destek olan hocam Prof. Dr. Mehmet Çeribaş'a; çalışmaya değerli önerileri ve katkıları dolayısıyla Dr. Öğr. Üyesi Erkan Kalaycı'ya; eğitim hayatım süresince ve tez çalışması boyunca hem manevi hem bilimsel anlamda desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle daima yol gösterici olan hocam/ikinci danışmanım Prof. Dr. Bülent Bayram'a; doktora eğitimimin ilk gününden itibaren üzerimde emeği olan, bilimsel bakış açısı ile ufkumu açan ve her zaman desteğini gördüğüm hocam/danışmanım Doç. Dr. Ömer Aksoy'a teşekkürü bir borç bilirim. Hayatım boyunca desteklerini her an hissettiğim aileme ve lisanstan beri varlığı ile hayatıma renk katan ve çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen Can Dostum Ayşe Şener'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu çalışmanın kaynağı olan ata yurdumdaki Kırgız Türkü ailelerime minnettarlık ve iyi dileklerimi bildirmek isterim.

Arzu KİYAT

Edirne 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Yöntemi	1
B. Halk Hekimliği ve Halk Hekimi Kavramı	4
C. Halk Hekimliğinin Tarihi	12
C.1. Dünyada Halk Hekimliği	12
C.2. Türk Kültüründe Halk Hekimliği	16
C.2.1. İslamiyet Öncesi Halk Hekimliği.....	16
C.2.2. İslamiyet Sonrası Halk Hekimliği.....	22
D. Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği	28
E. Araştırma Alanıyla İlgili Bilgiler	36
E.1. Oş Bölgesinin Tarihi	36
E.2. Oş Bölgesinin Coğrafi Yapısı ve İklimi	39
E.3. Oş Bölgesinin Nüfus Yapısı	39
E.4. Oş Bölgesinin Ekonomik Yapısı	40
1. BÖLÜM	42
OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİ HALK HEKİMLERİ	42
1.1. Oş Bölgesi Kırgız Türkleri Halk Hekimleri	42
1.1.1. Bakşı	43
1.1.2. Cürök Kötörücü	45
1.1.3. Emçi.....	46
1.1.4. Kançı.....	47
1.1.5. Kirineçi	49
1.1.6. Közü Açık.....	49
1.1.7. Moldo.....	50
1.1.8. Massajist/Ukaloocu.....	51

1.1.9. Sınıkçı.....	52
1.1.10. Sülükçü	52
1.1.11. Tamırçı.....	53
1.1.12. Tölgööçü.....	53
1.2. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Kişisel Özellikleri.....	54
1.2.1. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Yaş Dağılımı	54
1.2.2. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Cinsiyet Dağılımı	56
1.2.3. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Eğitim Durumu.....	57
1.2.4. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Meslekleri.....	58
1.3. Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimi Olma Yolları.....	59
1.3.1. Eğitim Yoluyla Halk Hekimi Olma.....	61
1.3.2. El Alma/El Verme Yöntemi ile Halk Hekimi Olma.....	62
1.3.3. Kan Yoluyla Halk Hekimi Olma	67
1.3.4. Yeteneğe Bağlı Olarak Halk Hekimi Olma	69
2. BÖLÜM.....	70
OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİNİN HALK HEKİMLİĞİNDE ZİYARET UYGULAMALARI.....	70
2.1. Hastaların Uyması Gereken Kurallar	70
2.1.1. Halk Hekimlerinin Kabul Ettiği Hastalar	70
2.1.1.1. Sadece Çocuklar.....	71
2.1.1.2. Sadece Kadınlar	71
2.1.1.3. Sadece Kadınlar, Çocuklar ve Bebekler.....	71
2.1.1.4. Kadınlar, Erkekler, Çocuklar ve Bebekler	72
2.1.2. Halk Hekimlerinin Ziyaret Edilme Zaman Aralıkları.....	72
2.1.2.1. Tedavide Zaman Uygulaması	72
2.1.2.1.1. Haftanın Her Günü Kabul Edenler	73
2.1.2.1.2. Haftanın Belirli Günlerinde Kabul Edenler.....	74
2.1.2.1.3. Haftanın Belirli Günlerinde Kabul Etmeyenler.....	75
2.1.2.1.4. Belirli Saat Aralığında Kabul Edenler.....	75
2.1.2.2. Tedavinin Tekrarlanma Aralığı.....	76
2.1.2.3. Tedavide İyileşme Süresi	78
2.1.3. Tedavi Öncesi Uyulması Gereken Kurallar.....	78
2.1.3.1. Hastanın Tedaviye Nasıl Geleceği	79

2.1.3.2. Kendi Evinden Bazı Nesneleri Getirme	80
2.1.4. Tedavi Sonrası Uyulması Gereken Kurallar	81
2.1.4.1. Halk Hekiminin Verdiği Emleri Kullanma	81
2.1.4.2. Tedavi Sonrasında Yapılması Gereken Bazı Uygulamalar	82
2.1.5. Halk Hekimine Maddi Karşılık ya da Hediye Verilmesi	82
2.1.5.1. Tedavi Karşılığı Para Kabul Edenler	83
2.1.5.2. Tedavi Karşılığı Hediye Kabul Edenler	84
2.1.5.3. Ne Verilirse Onu Kabul Edenler	84
2.2. Tedavi Sonrası Halk Hekimi ve Hasta İlişkisi	85
3. BÖLÜM.....	86
OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİNİN HALK HEKİMLİĞİNDE SAĞALTMA YÖNTEMLERİ.....	86
3.1. Oş Bölgesi Halk Hekimliğinde Uygulanan Sağaltma Yöntemleri.....	86
3.1.1. Bitki Yoluyla Sağaltma.....	87
3.1.2. Bioenerji Yoluyla Sağaltma.....	90
3.1.3. Büyüsel/Sihirsel Uygulamalarla Sağaltma	91
3.1.4. Dinî Yolla Sağaltma.....	97
3.1.5. Hayvan Yoluyla Sağaltma	101
3.1.6. Irvasa Yoluyla Sağaltma.....	104
3.1.7. Göçürme Yapararak Sağaltma	105
3.1.8. Tütsü ile Sağaltma	107
3.1.9. Maden Yoluyla Sağaltma.....	108
3.1.10. Su ile Sağaltma	109
3.1.11. Masaj ile Sağaltma.....	111
3.1.12. Parpilama Yoluyla Sağaltma	112
3.1.13. Sıvazlama Yapararak Sağaltma	114
3.1.14. Kan Alma Yoluyla Sağaltma	115
4. BÖLÜM.....	117
OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİNİN HALK HEKİMLİĞİNDE SAĞALTILAN HASTALIKLAR.....	117
4.1. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Tedavi Ettiği Hastalıklar ve Uyguladıkları Tedaviler	117
4.1.1. Ala Hastalığı/Vitiligo (Ala/Ала)	118
4.1.2. Alerji (Allergiya/Аллергия).....	120

4.1.3. Arpacık (Tirsek/Тирсек)	121
4.1.4. Astım (Astma/Астма).....	122
4.1.5. Ayak Ağrısı (But oorusu/Бут оорусу)	123
4.1.6. Basur (Gemorroy/Геморрой)	123
4.1.7. Baş Ağrısı (Baş oorusu/Баш оорусу)	124
4.1.8. Bebeğin Anne Karnında Ters Durması/Malprezentasyon.....	126
4.1.9. Ben (Kal/Кал).....	126
4.1.10. Beze (Berç, bez/Берч, без)	127
4.1.11. Bingıldak, Damak ve Zayıflık Rahatsızlığı (Em boluu/Эм болуу).....	129
4.1.12. Boğaz Hastalıkları (Tamaк oorusu/Тамак оорусу)	130
4.1.13. Böbrek Hastalıkları (Böyrök oorusu/Бөйрөк оорусу)	131
4.1.14. Cin Çarpması (Cin tiyüü/Жин тийүү).....	133
4.1.15. Çıban (Sızdook/Сыздоок).....	134
4.1.16. Çıkık (Vertik/Бертик).....	135
4.1.17. Dil Yarası (Til carası/Тил жарасы).....	135
4.1.18. Egzama (Temiretki/Темиретки)	136
4.1.19. Felç (Kötörüm, İnsult/Көтөрүм, Инсульт).....	137
4.1.20. Fitik (Gıjja/Грыжа)	138
4.1.21. Göz Hastalıkları (Köz oorusu/Көз оорусу).....	138
4.2.22. Grip (Sasık tumoo/Сасык тумоо)	140
4.1.23. Guatr (Bogok/Богок, Zob/Зоб)	140
4.1.24. İdrar Tutamama/Каçırма (Siydik karmay alboо/Сийдик кармай албоо) 141	
4.1.25. İshal (İç ötkök /Ич өткөк).....	142
4.1.26. İştahsızlık (Kıl tamak/Кыл тамак)	143
4.1.27. Kalp Hastalıkları (Cürök oorusu /Жүрөк оорусу).....	144
4.1.28. Kanser (Rak/Рак).....	144
4.1.29. Karaciğer Hastalıkları (Boor oorusu/Боор оорусу)	145
4.1.30. Kellik (Taz/Таз, Kel/Кел).....	146
4.1.31. Kırık (Sımık/СЫНЫК).....	146
4.1.32. Kısırlık (Kısır/Кысыр).....	148
4.1.33. Kızamık (Kızamık/Кызамык)	151
4.1.34. Korkma (Cürök түşüü/Жүрөк түшүү)	153
4.1.35. Mide Hastalıkları (Aşkazan oorusu/Ашказан оорусу).....	156

4.1.36. Miyom (Mioma/Миома)	157
4.1.37. Nazar (Kirine kirüü/Кирине кирүү)	158
4.1.38. Nefes Darlığı (Demi kısıluu/Деми кысылуу)	161
4.1.39. Safra Kesesi Hastalıkları (Öt oorusu/Өт оорусу).....	162
4.1.40. Sara (Talma/Талма).....	162
4.1.41. Sarılık (Sarık/Сарык)	163
4.1.42. Sedef (Psoriaz/Псориаз).....	165
4.1.43. Sıtma (Bezgek/Безгек)	166
4.1.44. Siğil (Sööl/Сөөл)	166
4.1.45. Sivilce (İsirkek/Исиркек).....	171
4.1.46. Suçiçeği (Suu çeçek/Суу чечек)	171
4.1.47. Şeker Hastalığı (Kant diabet/Кант диабет).....	172
4.1.48. Şişik (Şişik, İşik/Шишик, Ишик)	173
4.1.49. Tansiyon (Davleniye/Давление, Kan basımı/Кан басымы).....	174
4.1.50. Trikofitoz (Gribok/Грибок).....	175
4.1.51. Uçuk (Uçuk/Учук).....	175
4.1.52. Uykusuzluk (Uykusuzduk/Уйкусуздук).....	176
4.1.53. Ülser (Yazva/Язва).....	177
4.1.54. Yara (Cara/Жара)	177
SONUÇ	181
KAYNAKÇA	188
EK-1: KAYNAK KİŞİ BİLGİSİ	205
EK-2: FOTOĞRAFLAR	210

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Halk Hekimlerinin Yaş Dağılımı	65
Şekil 2. Halk Hekimlerinin Kadın Erkek Oranı	66
Şekil 3. Halk Hekimlerinin Eğitim Durumu	67
Şekil 4. Halk Hekimlerinin Meslek Grupları	68
Şekil 5. Halk Hekimi Olma Yolları.....	70
Şekil 6. Halk Hekimlerinin Kabul Ettiği Hastalar	81
Şekil 7. Tedavide Zaman Uygulaması	83
Şekil 8. Halk Hekimine Maddi Karşılık ya da Hediye Verilmesi.....	93

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
a.s.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DLT	: Dîvânu Lugâti't-Türk
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
K.K.	: Kaynak kişi
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
S	: Sayı
SOKÜM	: Somut Olmayan Kültürel Miras
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
Y	: Yıl

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Yöntemi

Amaç ve Önem

İnsanlık tarihi kadar eski olan halk hekimliği, ilkel toplumlardan gelişmiş medeniyetlere kadar insanın sağlıklı ve uzun yaşama arzusunun bir sonucu olarak doğar. Modern tıbbın olmadığı ya da gelişmediği dönemlerden beri insanlara derman olan halk hekimleri ve onların uyguladıkları tedaviler günümüze aktarılagelir. Türk sağaltma sistemi başlangıçtan itibaren Gök Tanrı ve Şamanlık geleneği, kültler gibi köklerle beslenirken zamanla bunlara bitkisel, hayvansal ve madensel vb. emler eklenir. İnsanlar hastalıklarına şifa olarak ilaçlar kullanmış ya da çeşitli pratikler geliştirmiştir. Dolayısıyla Türk kültüründe tarih boyunca halk hekimliğinin büyük öneme sahip olduğunu söylemek gerekir. Kırgız halk hekimliği geleneğinin ise, bütün Türk boylarında olduğu gibi çoğunlukla Şamanlık müessesesi üzerine inşa edildiği söylenmelidir. Eski bir tarihî geçmişe sahip olan Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği çok eski zamanlara dayanır. Günümüzde Kırgızistan’da modern tıp gelişmesine rağmen Kırgız Türkleri, halk hekimliği pratiklerini yaygın olarak uygulayan Türk boylarından biridir. Bu çalışma, şamanlığa özgü inanç ve pratiklerini günümüze kadar taşıyan Kırgız Türklerinin halk hekimliğini ve buna bağlı uygulamalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada seçilen örneklem doğrultusunda; Kırgız folkloru, geleneksel inanç ve uygulamaları temelinde Oş Bölgesi Kırgız Türklerinin halk hekimliğinin icra merkezleri, icracıları ile icra yöntemleri ve halk hekimliği uygulamalarında, Kırgız Türklerinin hastalıklara karşı geliştirdikleri tedavi yöntemlerinde inanç sistemlerinin, kültürel ve coğrafi etkileşimlerinin ve dünya görüşlerinin etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Türkiye’de halk hekimliği üzerine yapılan birçok yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Ancak Türk boylarının halk hekimliği üzerine yapılan yalnızca bir doktora tezi vardır. Bahsedilen çalışma 2019 yılında tamamlanmış olan “*Kazakistan Halk Hekimliği*” başlıklı doktora tezidir. Dolayısıyla “*Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği*” adlı tez çalışmasının alandaki önemli bir boşluğu dolduracağı, Kırgız Türklerinin folklorunun ortaya konması ve geleneğin toplumsal belleği aktif kılma

işlevini açığa çıkarması noktasında önemli rol oynayacağı kanaatindeyiz. Türkiye’de ve Kırgızistan’da halk hekimliğine dair yayınlar mevcuttur. Ancak söz konusu çalışma, özellikle Kırgızistan’ın önemli bölgelerinden olan Oş Bölgesi merkezli oluşu ile ayrı bir değere sahiptir. Zira bölgenin köklü tarihe sahip olması bu önemde belirgin rol oynamaktadır. Benzer şekilde çalışma, Türkiye’de Kırgız halk hekimliği bağlamında spesifik olarak ortaya konulan ilk çalışma olacaktır. Yapılacak olan bu çalışma ile bölgedeki Kırgız halk hekimliği geleneği değerlendirilecek ve eski Türk geleneği bağlamında bölgedeki halk hekimliğinin günümüzdeki durumu sistematize edilmiş olacaktır. Böylelikle folklorun millî kimliğin inşasında ve korunmasındaki rolünü daha görünür kılacak ve halk hekimliğinin modern yaşantının içerisindeki konumlanışı ve günümüzdeki durumu betimlenecektir.

Kapsam

Bu çalışma, kapsam olarak Kırgızistan’ın Oş Bölgesi’nde yaşayan Kırgız Türklerinin halk hekimliği uygulamalarını içermektedir. Oş Bölgesi’ndeki Oş merkezi ve yedi ilçenin tamamına gidilmiş ve bu yerlerdeki kaynak kişilere ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmanın kapsamına dâhil olan ilçeler Kara-Suu, Kara-Kulca, Özgön, Aravan, Alay, Çoñ-Alay, Nookat ve Oş merkezidir. Çalışmaya, Oş Bölgesi’nde yaşayan ve halk hekimi olan başka etnik grupların uygulamaları dâhil edilmemiştir. Çalışmanın kapsamını yalnızca Oş Bölgesi’nde yaşayan ve Kırgız Türkü olan halk hekimleri oluşturmaktadır.

Yöntem

Tez konusu belirlendikten sonra konu ile ilgili kaynak okuması için kitap, tez, makale, bildiri, dergi ve gazete olmak üzere literatür taraması yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu tarama Türkiye ve Kırgızistan olmak üzere iki ülke çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye’deki çalışmaların taranmasına paralel olarak Kırgızistan’da konuya kaynaklık edecek çalışmalar “*Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası, Kasımalı Bayalınov Atındaki Kitepkana, Manas Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Alıkul Osmonov Atındaki Uluttuk Kitepkana*” olmak üzere çeşitli kütüphaneler aracılığıyla taranmıştır. Bu süreçten sonra kaynakların tespiti tamamlanmış; ardından çalışmaya fayda sağlanacağı düşünülen eserler okunmaya başlanıp fişlenmiştir. Fişlenen bilgiler, çalışmanın ilgili bölümlerine yazılmıştır. Çalışmanın sonraki aşaması alan araştırmasına dayanmaktadır.

Dolayısıyla ilk olarak bir derlemecinin sahada nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair hususlar göz önünde bulundurulmuştur.

Derleme çalışmasına başlamadan önce, bölgenin tarihi, coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin bir ön araştırma gerçekleştirmek gereklidir (Goldstein 1983: 24; Ekici 2004: 60). Bu doğrultuda ilk olarak yazılı kaynaklardan bölgeye ilişkin detaylı bilgiler edinilmiştir. Ardından bu ön bilginin sahada geliştirilmesi gerektiği düşüncesine dayanarak 2019 yılının temmuz ayında Oş Bölgesi'ne gidilmiş ve bölge tanınmıştır. Yapılan ön araştırmada önceden hazırlanan derleme sorularıyla daha çok görüşme yoluyla derleme gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen ön araştırmada ve derlemede Özgön, Aravan Kara-Kulca ilçelerine ve Oş merkezine gidilmiştir.

2020 yılının temmuz ayında zorlu COVID-19 salgınına rağmen derleme için Oş Bölgesi'ne tekrar gidilmiştir. Bu süreçte başta Oş merkezi olmakla birlikte Kara-Suu, Kara-Kulca, Özgön, Aravan, Alay, Çoñ-Alay, Nookat ilçelerine gidilerek görüşme ve gözlem yoluyla derleme yapılmıştır. Ancak alan araştırmasının büyük bölümünü görüşme yoluyla derleme oluşturmaktadır. Derleme esnasında gerektiğinde örnekler verilip kaynak kişi yönlendirilmiş, böylelikle konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Derlemede ses kayıt cihazı ve telefonda faydalanılmıştır. Kaynak kişilerin izin vermesi durumunda videoları kaydedilmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. Bütün derlemeler neticesinde yüz kaynak kişiye ulaşılmıştır. Oş merkezi ve yedi ilçedeki halk hekimlerine ulaşmak noktasında öncelikle ilçe ya da köydeki kişilere ulaşılmaya çalışılmış; elde edilen bilgi ve kaynak kişilerden sonra derleme yapılmıştır. Bu süreçte gidilen köy ve ilçelerin bazılarında halk hekimi bulunmadığı gibi görüşmeyi kabul etmeyenler de olmuştur. Bununla birlikte COVID-19 salgınının bazı halk hekimlerine ulaşmada ayrı bir sıkıntı oluşturduğu bir gerçektir. İfade edilen durumlara rağmen Oş Bölgesi'nin tüm ilçelerine gidilmiş ve çalışmaya kaynaklık edecek derleme gerçekleştirilmiştir. Elbette kadın bir derlemeci olmanın kaynak kişiler üzerinde pozitif bir algı yarattığı bizzat deneyimlenmiştir. Zira sahadaki sağaltıcıların büyük çoğunluğunun kadın olmaları bu hususta etkilidir. Ancak erkek sağaltıcılarla iletişimde kadın bir derlemeci olmak herhangi olumsuz bir durum yaratmamıştır.

Saha araştırması neticesinde yapılan derlemeler Türkçeye aktarılmış ve içerik olarak tasnif edilmiştir. Derlemesi yapılan kaynak kişiler metin içinde K.K. şeklinde kısaltılarak verilmiştir. Kaynak kişilerin adı-soyadı, doğum tarihi, eğitim durumları, ikametgâh adresleri ve meslekleri ile ilgili bilgiler ekler bölümünde liste hâlinde verilmiştir. Bazı kaynak kişilerin kişisel bilgilerinin çalışmada yer almasına izin vermemesi dolayısıyla etik kurallara uygun olmayacağı düşünülerek bu kaynak kişilerin bilgilerine kaynak kişiler listesinde yer verilmemiştir. Çalışma hem yazılı kaynaklar hem de alan araştırmasında elde edilen veriler doğrultusunda neticelenmiştir. Fakat çalışmanın büyük çoğunluğunu alan araştırması oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın sonunda bölgedeki sağaltıcılar, sağaltım uygulamaları, sağaltımda kullanılan nesnelere fotoğraflarla örneklendirilmiştir. Fotoğrafi çekilen hasta veya sağaltıcılardan paylaşım için izin alınmıştır. Neticede aktarılan derlemeler Türk kültürü ve geleneği bağlamında yorumlanarak çalışma sonlandırılmıştır.

B. Halk Hekimliği ve Halk Hekimi Kavramı

İnsan hayatı, doğum ve ölüm arasındaki süreci ifade eder. Hayatın devamlılığı, insanın fiziksel ve ruhsal olarak iyi olmasına bağlıdır. İnsanlar tarih boyu sağlıklı kalmak ve iyileşebilmek için çeşitli tedavi yöntemi ve pratikleri geliştirir. Bu durum sağlık ve toplum ilişkisini ortaya çıkarır. Toplum içerisindeki her birey, kendi sağlığından sorumlu olduğu gibi toplumun da bireylerin sağlığını korumak adına birtakım görevleri vardır. Bu sebeple sağlık, en eski zamanlardan beri insanlar tarafından önemsenen bir konu olur. Buna bağlı olarak hastalığın tarihinin, insanlığın tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü yaşamın temelini sağlık oluşturur. Dünya Sağlık Örgütü, sağlık kavramını “yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması durumu olarak değil; fiziksel, sosyal ve ruhsal refah durumu” olarak tanımlar (WHO 2020)¹. Bahsedilen tanımdaki “fiziksel”, “sosyal” ve “ruhsal” kavramları sağlığın toplumsallığını açıklar niteliktedir. Eski zamanlardan beri insanlar, şifa bulmak için çeşitli arayışlar içerisine girer. Bu doğrultuda her toplum, bireylerin sağlığını ve toplumsal refahı sağlayabilmek ve

¹ <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution> (Erişim Tarihi 27.11.2020 Saat: 22.26).

muhafaza edebilmek adına, birtakım tedavi ve uygulamalar geliştirir. Söz konusu tedaviler; “halk hekimliği, halk tababeti, folk tababeti, tıbbî folklor, folklorik tıp, geleneksel tıp, tamamlayıcı tıp, alternatif tıp, yerel tıp, folk tıp, kocakarı yöntemleri² vb.” farklı isimlerle adlandırılmıştır (Küçükbasmacı 2000: 20; Büken 2003: 46; Bayat 2010: 26; Kaplan 2011: 151; Öncül 2013: 2032; Ersoy 2014: 187; Karakaş 2017: 105; Güneş 2018: 1059).

İnsan sağlığı, ruh ve beden olmak üzere bütünsel bir yapıdan meydana gelir. Zira sağlık yalnızca fiziksel anlamda bir mahiyete sahip değildir. Ruh sağlığı da fiziki sağlık kadar önemlidir. Halk hekimliği buna bağlı olarak hastanın yalnızca bedenini değil; ruhunu da iyileştirmeye dayalı bir anlayışa sahiptir (Kaplan 2011: 151). Halk hekimliğini, halkın olanakları olmadığı ya da başka gerekçeler dolayısıyla doktora gidemediğinde/gitmek istemediğinde, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacıyla başvurduğu tedavi yöntemi olarak tanımlayan Pertev Naili Boratav da sağlık kavramının ruh-beden bütünlüğüne dayandığını vurgular. Boratav’a göre hastalık kavramı geniş bir anlam alanına sahiptir. Hastalık, sadece kişinin sağlık durumundaki aksaklıkları değil, kısırlık, nazar gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve cin, peri gibi doğaüstü güçlerin sebep olabilecekleri sakatlıklara kadar birtakım olumsuz durumları kapsar (1994: 122-123).

Halk hekimliği uygulamaları, binlerce yıl öncesinde insanların çevreyi ve tabiat olaylarını anlamlandırma ve sağlıklı kalma isteği sonucunda ortaya çıkar. En eski zamanlardan beri hastalığın kökenine dair inançlar, temelde doğaüstü nedenlere dayandırılır. Doğaya verilen zarar, bazı yasaklı davranışların yapılması, tabuların çiğnenmesi, korku, nazar, cin çarpması ve istenmeyen herhangi olumsuz durumlar, insan sağlığını kötü etkileyen unsurlara örnek olarak verilebilir. Değinilen durum halk hekimliğini alımlamak açısından dikkat çekici bir noktayı açığa çıkarır. Ayrıca ilkel insanlar hastalık veya olumsuz birtakım olayları kötü ruhlarla ilişkilendirmiş; olumsuz durumdan kurtulmak adına çeşitli ritüeller gerçekleştirmişlerdir.³

² Bu adlandırmalardan farklı olarak “Türk’e çare” ifadesinin de kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu adlandırma, sağaltma yöntemleri merkezli olmaması ve Türk milletinin adı ile adlandırılması sebebiyle dikkat çekmektedir (Güneş 2018: 1059).

³ İkel insanın sağlık ve hastalık ile olan ilişkisini ve tutumunu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Malinowski 1992: 161).

İlkel toplumlarda din adamı ve hekimlik görevlerinin aynı kişide toplanmasının ardından zamanla yıldızları ve kötü ruhları yatıştırma yollarını ve iyileştirici bitkileri bildiğini iddia eden büyücülerin varlığı ile karşılaşılır. Bu durum da “magic medicine” (büyü-tıp) alanın doğuşunu ortaya çıkarır (Atmaca 2011: 112). Hem hastalığın hem de halk hekimliğinin ortaya çıkışı ve uygulanışı ile büyüsel pratikler arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Hastalık ve ölüm gibi insanların zihinleri ile anlamlandıramadığı metafizik olgular büyüsel işlemlerin bir neticesi olarak görülür ve bunun sonucu olarak da bunlara karşı büyüler yapılır⁴. Kötü güçlerin yarattığı hastalıkların ortadan kaldırılması amacıyla büyücüler, şamanlar aracılığıyla büyüsel-sihirsel tedaviler uygular. Halk hekimliğinin başlangıcı bu uygulamalara dayanır. Bayat’a göre o dönemlerde okuma yazma bilen tek kişi olan rahip-hekimler, tıbbî gözlemlerini kaydederek ilk tıp kitaplarını ortaya çıkarır (Bayat 2010: 84). Dolayısıyla halk hekimliği ilk uygulamalarının dinî-büyüsel temelde ortaya çıktığını ve tedavinin din adamları ve kam-şamanlar tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Doğan’a göre ilkel dönemlerden itibaren başlanarak deneme yanılma yoluyla ulaşılan tıbbi bilgiler, zamanla büyüün ikinci plana atılmasına sebep olur. Bu durum modern tıbbın doğuşuna zemin hazırlamış ve bunun sonucunda büyü ile tıp bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüştür (2011: 121).

Boratav’a göre halk geleneğinde sağlığı koruma, hastalıkları tanılama ve sağaltma işlem ve yöntemlerinin bir bölümü sadece büyüyük niteliktedir; ikinci bir bölümü büyüyük ve akıllık işlemler olarak birbirini tamamlar. Yatırlar, ocaklar, üfürük, efsun, kutlu yerler vd. büyüyük nitelikte korunma ve sağaltma işlemlerine örnek olarak gösterilebilir. Ancak halk hekimliğinde hem büyüyük öğelerin hem de akılcı-gerçekçi yöntemlerin bulunduğunu ifade etmek gerekir (1994: 124-125). Boratav’ın görüşüne benzer olarak halk hekimliğini, tabii halk tıbbı ve dinsel büyüsel halk tıbbı olmak üzere iki ana bölüme ayıranlar da vardır. Don Yoder’e göre ‘tabii halk tıbbı’ insanın, doğaya ilk tepkilerinden birini temsil eder. Hastalığın tedavisinde çeşitli bitkiler, madensel ve

---

⁴Ali Haydar Bayat, tıbbın insanlığın şifaya koşan tabii içgüdüsünden doğduğunu ve insanın yarasını deşmesiyle ve hasta organını kesip atmasıyla değil, aslında sarmasıyla başladığını ifade eder. Buna dayanarak hekimliğin yeryüzünün en eski mesleklerinden olduğunu söyler. İlkel toplumlar, hastalıklarla ampirik ve büyüsel olmak üzere iki tedavi yöntemi üzerinden mücadele etmiştir. Bu büyüsel tedavi yöntemleri ve büyücü hekimler, bedene girdiği düşünülen şeytanı korkutup kaçırmak için maskeler takarak hayvan postları giyerek, davul eşliğinde veya ellerini çırparak garip danslar yapıp sesler çıkararak hastalığı tedavi etmişlerdir. Bu büyüsel işlemler, saç, tırnak gibi hastanın bedeninden bir parça veya hastanın küçük modeli üzerinde uygulanmıştır (2010: 32-39).

hayvansal kaynaklardan yararlanılır. Bazen “akılcı” veya “bitkisel” tıp da denilen tabii tıp, ilkel insanların ortaya çıkardığı bir tedavi yöntemi olmakla birlikte bu tıbbın bazı faydalı tedavi şekilleri bilimsel tıba kadar uzanır. Yoder’e göre halk hekimliğinin ikinci dalı dinsel-büyüsel tıptır. Bu tedavi yönteminde muska, kutsal sözler ve benzeri işlemlerden yararlanılır (2009: 392). Dinler tarihçisi Mircae Eliade ise, sağaltmanın ve birçok arkaik terapinin temelinde, dünyanın yaratılışının ritüel olarak yinelenmesinin olduğunu belirtir. Ona göre hasta bu şekilde yeniden doğar ve dokunulmamış yaşam güçleriyle yeni bir varlığa dönüşür. Çinli Taocular ve simyacılar bu yöntemi yaşlılık ve ölümden korunmak amaçlı bazı hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır (2003: 131-132). Levi-Strauss da ruhsal sağaltma ile büyüsel uygulamaların ortaklığına değinir. Şaman Quesalid üzerinden yaptığı örneklemede, büyüün sağaltmadaki etkinliğini ortaya koyar. Ona göre Quesalid, hastalarını iyileştirdiği için büyük bir büyücü değildir. Büyük büyücü olduğu için hastalarını iyileştirebilmiştir (1983: 50-51).

Halk hekimliği modern tıbbın mevcut olmadığı zamanlarda ortaya çıkmış; modern tıpla birlikte etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir. Halk hekimliği ve modern tıp arasında bütünleşik bir ilişki söz konusudur. Modern tıbbın ortaya çıkışının önemli bir yardımcı olan halk hekimliği, kültürel değerler sisteminin içerisinde varlığını sürdürmeye devam eder (Türkdoğan 1987: 411). İnsanlar halk hekimliğine çaresizlik, modern tıbbın yetersiz kalması gibi etkenlerden ötürü başvursa da halk hekimliğine yönelmelerinin sebebi yalnızca ‘çaresizlik’ ya da ‘modern tıbbın yetersiz kalması’ değildir. Halk hekimliği, tüm özelliklerinin yanı sıra kültürel bir mahiyete sahiptir. İnsanların kültürel ve toplumsal nedenlerden ötürü, geleneksel öze bağlı olarak halk hekimliğine yöneldiklerini belirtmek gerekir.

Yoder’e göre halk hekimliği, halk arasında görülen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metotlarının tümü ile hastalıklar üzerine olan geleneksel görüşlerin bütünüdür (2009: 393). İnsanlar kültürel zenginliklerden oluşan çeşitli tedavi yöntemleri ile sağaltma pratiklerini şekillendirir. Dolayısıyla halk hekimliğinin, sözlü kültür ortamında kuşaktan kuşağa aktarıldığını ve her aktarılma noktasında ‘yenilendiğini’ ve ‘dönüştüğünü’ söylemek gerekir. Söz konusu aktarım özellikle yaşlı nesilden genç kuşağa doğru gerçekleştirilir. Genç nesiller, büyüklerinden öğrendikleri tecrübeleri hayata geçirir. Halk hekimliği, ait olduğu kültürün bir parçası olarak nesilden nesile aktarılıp

biriken bir bilgi dizgesidir. Bu bilgiler, toplumsal deneyim ve pratiklere bağı olarak geliştirilir. Dolayısıyla tecrübeler yoluyla gelişmeye, yenilenmeye devam etmektedir (Kaplan 2011: 151; Ersoy 2014: 187; Kurt 2018: 52). Bu kültürel birikim, dünyanın her yerinde farklı olarak görünüm kazanır. Her toplum kendi kültürel, coğrafi ve ekonomik koşulları doğrultusunda, imkân ve ihtiyaçlar dâhilinde bu uygulamaları yaratır ve şekillendirir.

Geleneksel uygulamalar, toplumun üyeleri tarafından bilinir ve anonimdir. Halk hekimleri ise toplumun diğer üyelerinden biyolojik ve sosyo-kültürel özelliklerle ayrılır. Geleneksel sağlık uygulamaları, halkın kültür unsurları ile bütünleşik bir yapıyı ifade eder. Hasta ve hekim arasında inanç ve iletişim bakımından güçlü bir uyum söz konudur. Dolayısıyla halk hekimliği uygulamalarının sistemli bir inanç temeline dayandığını ifade etmek gerekir (Maden 1990: 363-364). Sistemli inanç pratiklerine dayanan halk hekimliği, yalnızca bir tedavi değildir; onu geniş bir yelpaze olarak düşünmek gereklidir. Korunma, kaçınma ve sağaltma halk hekimliğinin bütünleşik yapısını oluşturur. Buna örnek olarak hamile bir kadının ölüye baktırılmaması (Aça 2018: 19) verilebilir. Böylesi kaçınmalar halk hekimliğinin kolektif kurallarındandır. Durumun böyle olma sebebi tabuların da hastalık ile ilişkili görüldüğü inancıdır. İnsanların tabuları yok saymasının hastalığa yol açtığı düşünülmekte ve buna bağı olarak da tüm Türk coğrafyasında çeşitli mezar ve türbelere, birtakım kutsal ağaçlara vs. ziyaretler yapılmakta ve hastalıklara şifa aranmaktadır. Halk arasındaki bu inançların varlığı geçmişten günümüze hastalığın varlığı ve sağaltımı ile ilintili olmuştur. Örneğin genel bir inanca göre, insanın bedenine giren bazı yabancı güçler ve yaratıklar, kanda yaşayarak vücuda yayılır. Bu varlıklar eski insanlar tarafından ‘cin’ ya da ‘şeytan’ diye adlandırılır. Bu doğüstü güçlerin beyinde toplanmasının deliliğe yol açtığı düşünüldüğü için Eski Mısır’da kafatasının açılması ile bu güçlerden kurtulmaya çalışılır. Ayrıca bu sağaltım ve vücudun başka noktalarında bulunan kötü güçlerden arınmak için ‘sülük’ kullanılır (Başar 1976: 29). Sülüğün hâlâ Türk dünyasında da sağaltma aracı olarak kullanıldığı düşünüldüğünde halk hekimliğinin tarihinin insanlığın tarihi kadar eski olduğu söylenebilir.

Ali Haydar Bayat’a göre halk hekimliği tıp tarihinin temel konularındandır. Tıp tarihine ilişkin araştırmalar geçmişe doğru gittikçe bir noktada halk hekimliği ile birleşir. Toplumun ilkel tedavi yöntemleri, hekimliğin folklorik yönünü oluşturur. Bir dönemin

bilimsel tıp anlayışı etkinliğini yitirdiğinde, halk hekimliğinde yaşam alanı edinir. Bunun sonucunun folklorik temele dayanması sebebiyle tedavi metotlarının ortaya çıkış yolları görünüm kazanır (2010: 26).

Modern tıp ile halk hekimliği arasında ortak ve farklı pek çok özellik vardır. Örneğin her ikisinin de önceliği hastadır. Hastanın aldığı tedavi ise bir karşılığa bağlıdır. Halk hekimliğinde tedavinin karşılığı⁵ olarak ‘gönlünden ne koparsa’ anlayışı söz konusudur. Ayrıca halk hekimliği, modern tıptan daha pratik ve kolay ilkeler çerçevesinde uygulandığı için bir ayrıcalığa sahiptir. Modern tıba başvurulduğunda sıra bekleme, gün alma zor olduğu için hastanın istediği zamanda tedavi görmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Halk hekimliğinde ise; hekime ulaşmak daha kolaydır ve hekimin kullandığı araç-gereçler çoğunlukla hastanın yakınındadır. Ayrıca modern tedavide hastanın iyileşmemesi durumunda tedavinin yetersiz kaldığı düşünülürken, halk hekimliğinde bu durum görülmez. Tedavinin yetersiz olmasından ziyade hastanın yardım sisteminin dışında kaldığı düşünülür (Maden 1990: 363-364)⁶. İyileşmede inancın gücünün etkinliği yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeple halk hekimlerine duyulan güven, tedavinin etkinliğini olumlu yönde artırır. Halk hekimliği, geleneksel olarak devam eden öğretiler kökenli olması sebebiyle diğer kültür unsurları gibi kuşaktan kuşağa aktarıldığı için sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak bilimsel bilgi temelinde şekillenen modern tıptan büyük ölçüde ayrılır (Murad 2014: 298).

Halk hekimliği geleneği olumlu birçok özelliğe sahip olmasına rağmen bu geleneğin modern tıba kıyasla bilimsel kanıta dayanmaması ve ehli olmayan kişilerin halk hekimliğinin geleneksel ve tecrübeye dayalı birikimini hiçe sayarak bu tedavi yöntemini kişisel çıkarları uğruna kullanması sebebiyle çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Buna bağlı olarak ‘batıl, kocakarı uygulaması, kocakarı ilaçları’ gibi adlandırmalar kullanarak söz konusu uygulamalara eleştirel bir tutum sergileyen belli bir kesim bulunur. Bazı araştırmacılar bu adlandırmalardaki ‘kocakarı’ ifadesinin halk hekimliğine karşı olumsuz bakışın yansıması olduğunu düşünür (Öncül 2013: 2032;

⁵ Halk hekimliğinde maddi karşılık konusu bölgeden bölgeye, toplumdaki farklılıklarla gösterilebilir. Ancak genel itibarıyla, hediye veya hastanın gönlünden kopan miktarda maddi karşılık verilmekle birlikte bu para/hediye doğrudan hekime verilmez. Uygun bir şekilde (minder altına, örtü altına vs.) verilir.

⁶ Burada bahsedilen özelliklerde de diğer paragraflarda olduğu gibi genel durum yansıtılmıştır. Bahsedilen özelliklere karşıt durumların görüldüğü bölgeler ya da toplumlar olabilir.

Ersoy 2014: 187; Lüleci 2014: 68). Halk hekimlerinin çeşitli bitki ve nesnelere yoluyla ürettikleri ilaçlara verilen bu “kocakarı” adı, özünde ‘bilge, yaşlı, tecrübeli’ kişilerin elinden çıktığını ifade eder. Bahsedilen olumlu ve olumsuz yaklaşımların ötesinde, günümüzde halk hekimliği uygulamalarının aslında köy ve kent ortamında yaygınlık kazandığı bir gerçektir.

Halk hekimliği ile tedavinin herkesçe alınabilir ve ulaşılabilir bir sağlık hizmeti hâline dönüşmesi, halk hekimliğinin hastayı ve ailesini ekonomik anlamda rahatlatması dolayısıyla bu gelenek kimi insanlar tarafından pozitif bir bakışla değerlendirilir. Bilhassa modern tedavi yöntemlerinin sonuç vermediği noktada devreye girmesi ile ‘alternatif’ bir tedavi yöntemi olarak kullanılması durumun yaygınlığı artırır. Buna bağlı olarak günümüzde çeşitli ilaçlar, diyet ya da masaj gibi yöntemler kullanılarak atalardan kalma bilgi ve tecrübelerle ilintili alternatif tedavi yaklaşımı, etkinliğini sürdürmeye devam etmektedir (Sandoz 2010: 11; Öncül 2013: 2032; Lüleci 2014: 68).

Günümüzde halk hekimliğine ilginin artmasında önemli bir rolü görsel medya araçları ve internet üstlenmektedir. Görsel yayınlar, klipler, çeşitli videolar, sağlığa dair düzenlenen televizyon programları aracılığıyla halk hekimliğinin halk üzerindeki tesiri yaygınlık kazanmaktadır.⁷ Örneğin Ahmet Maranki, geliştirdiği tedavi yöntemleri ve bitkisel ilaçları ile halk üzerinde önemli bir ilgiye sahiptir. İbrahim Saraçoğlu da Maranki gibi bitki kökenli doğal yollarla geliştirdiği kürler ve ilaçlar ile çeşitli hastalıkların tedavisinde yetkinliğe sahiptir. Bu kişiler ve buna benzer yöntemlerin uygulayıcıları, televizyon programları ve medya araçları ile halka ‘doğalın’ olumlanmasını sağlayarak halkı, halk hekimliğine sevk etmekte önemli bir rol üstlenir. İlkel insanlardan bu yana gelen geleneksel inanç ve kodlarla, kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşam alanı edinen halk hekimliği, geçmişten günümüze olumlu ve olumsuz yaklaşımlar eşliğinde, varlığını sürdürmekte ve deneyimsel bilgiler nesilden nesile, ustadan çırağa aktarılarak günümüze kadar devam etmektedir.

Halk hekimleri eklem iltihabı, sancı, cilt rahatsızlığı, kanser, siğil, cinsî yetersizlik gibi modern tıp biliminin tanıdığı hastalıklardan başka nazar veya kem göz,

⁷ Folklor ve medya ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Özdemir 2001: 113-114; Özdemir 2008: 474-476).

ruhî çöküntü ve büyücü etkinlikleri gibi tıp bilimin tanımadığı hastalıkları da tedavi eder. Uygulanan tedavide bitki, hayvan veya yardımcı başka nesnelere kullanılır. Dinî-büyüsel kökeni itibariyle ayrı bir kutsallık taşıması sebebiyle halk hekimlerine olan inanç ve yaklaşım bu kutsallığın doğurduğu bir saygı çerçevesinde oluşur. Halk hekimleri değinilen bu özellikleri ile karmaşık ve bütünsel bir sistemin taşıyıcısıdır (Hufford 2007: 78-79).

Kam, şaman, bakış, ocaklı, halk hekimi, tabip, ebe, kocakarı, molla gibi çeşitli birçok adlandırma ile karşımıza çıkan bu kutsal mesleğin önemi, mahiyetinden çok daha büyüktür. Halk hekimliği ait olduğu kültürün izlerini taşır. Folklorun nesilden nesile aktarılma özelliği ile kültürel birer taşıyıcı olarak halkın inanma ve kaçınmalarının yer aldığı millî bir hafızayı içinde barındırdığını ifade etmek gerekir. Halk hekimliği uygulamalarının içerisinde insanlığın tarihi, değerleri, inançları, aklı, zekâsı, tecrübesi ve kalıtsal kodları yer alır. Benzer şekilde halk hekimliği geleneği insanoğlunun bilim öncesindeki yaşam tecrübesinin, hayatta kalma mücadelesinin somut sistemsel bir bütünüdür. Nesillerin tecrübesinin, yardımlaşmanın, inancın, güvenme duygusunun olumlanmasını sağlarken; doğanın ve doğanın gücünün kutsandığı bir arınma ve sağaltım formülüdür. Gelişen modern tıp anlayışına ve teknolojik hareketliliğe rağmen günümüzde uygulama alanı bulmasının sebebi modern dünyanın getirdiği kaotik ortamdan uzaklaşan insanın, öznelenmekten kaçınma ve bu kaotik ortamın kirlerinden arınma alanı olarak halk hekimliğini/alternatif tıbbi bir sığınak olarak görmesidir. Çaresi bulunamayan birçok hastalığın yanı sıra psikolojik olarak rahatlama, küresel ısınma ve kirlenen dünyanın zararları ile güzelliğini yitirmeye başlayan insanın yenilenme endişesi ile hücrenel ve bedensel tazelenme sayesinde genç kalma ve uzun yaşama arzusu, ağrıyan bölgeler için çeşitli ot ve bitkilerden yapılan krem ve yağların olumlu etkisinden faydalanma isteği sonucu insanın geleneksel ve doğal olana dönüşü, halk hekimliğinin öncül ve popüler bir alan olarak günümüzde hâlâ varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Bu varlığın örtük ve gerçek anlamı dinî-büyüsel kökene, geleneksel tecrübe ve inanışlara dayanır. Kısaca halk hekimliği kültürel, dinî, büyüsel ve geleneksel temelde oluşmuş ve şekillenmiş; bu şekilde modern tıbbın alternatifi ve eksikliklerinin tamamlayıcısı olarak pek çok ruhsal ve fiziksel problemlerin çaresi olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

C. Halk Hekimliğinin Tarihi

Halk hekimliği yalnızca bir tedavi yöntemi olmamakta kültürel unsurların, ait olduğu toplumun inanç ve uygulamalarının doğrudan yansıdığı ve nesilden nesile aktarılacak geliştirildiği önemli bir folklorik yapıdır. İnsanlığın varoluşundan beri ‘şifa bulma’, ‘korkularından arınma’, ‘rahatlama’ vd. arzuları doğrultusunda dinî ve büyüsel kökenli uygulamalar ile gün yüzüne çıkmış, uzun yıllar boyu dönemin realitesine ve yaşamın devinimlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla ‘sağlık’ ve ‘hastalık’ kavramlarının anlam alanını genişleten bir mahiyete sahip olduğunu ifade etmek gereklidir. Halk hekimliğinin tarihi “Dünyada Halk Hekimliği ve “Türk Kültüründe Halk Hekimliği” başlıkları altında değerlendirilecektir.

C.1. Dünyada Halk Hekimliği

Dünyanın her yerinde en ilkel toplumdaki en medenî ve yerleşik toplumlara kadar neredeyse herkes halk hekimliğine başvurmuş ya da ona ait uygulamaları nesilden nesile aktaragelmıştır. Modern tıp ile bütünleşik bir yapıya sahip olan halk hekimliği, dünyanın pek çok bölgesinde varlığını sürdürür.⁸

Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma geleneksel tıbbında, tedavi uygulamaları ilk zamanlarda dinsel, mistik ve büyü kökenli bir anlayış çerçevesinde gelişir (Karaöz Arıhan 2003: 235). Hastalığa yakalanma ise tüm topluluklarda farklı sebeplere bağlanmaktadır. Mezopotamya ve Mısır’da hastalığa sebep olarak şeytan ya da büyü güçleri gösterilir. Bu sebeple bu medeniyetlerde tıp, hastalığa sebep olan kötü ruhların çeşitli törenlerle kovulmasından ibarettir. Hazırladıkları tatsız ilaçlarla şeytanın çok daha etkili şekilde uzaklaştırılacağına inanırlar. Bahsedilen inanca göre örneğin müşhilin kötü ruhtan arındırma etkisi vardır. Ayrıca, hastalığın tanrılar tarafından insanlığa verilen bir ceza olduğu inancına sahip uygarlıklar da söz konusudur. Sümer, Babil, Asur gibi Mezopotamya uygarlıkları⁹ buna örnek olarak gösterilebilir (Tez 2010: 17-29).

⁸ Özellikle Uzak Doğu’da aktif bir şekilde gelişerek dünyanın batısına doğru yayılmıştır. Buna bağlı olarak günümüzde halk hekimliği uygulamalarının modern toplumlarda da yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Söz gelimi, bitkiler, ilaç olarak geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur (Ersoy 2014: 186-187).

⁹ İslamiyet’teki hastalığın Allah’ın kuluna verdiği bir ‘imtihan’ olarak kabul görme durumu ile benzerlik taşıyan hastalığı ‘tanrıların cezası’ olarak düşünme inancı dolayısıyla, insanlar çeşitli dualar okuyarak, muska taşıyarak ve Tanrı’ya kurbanlar sunarak bu hastalıklardan korunmaya çalışır. Ayrıca kutsal yerleri ziyaret etmek ve kutsal emanetlerin tedavide kullanılması da o dönem tıbbi uygulamalardandır (Bulu 2004:

Mısırlı hekimler ise, yaşamın merkezi olarak kalbi, dolaşımın merkezi olarak karaciğeri esas alarak hastalıkların ortaya çıkış sebebinin birtakım gözle görülmeyen kurtlardan kaynaklandığını ileri sürdürür. Bunun bir sonucu olarak hayvanlar ve hastalıklar arasında bir özdeşim kurarlar (Tez 2010: 347). Hastalıkların ortaya çıkışında tanrının kızdırılmasının ya da büyüünün varlığının etkili olduğu görüşü de savunulur. Örneğin ‘baş ağrısına’ sebep olarak zikredilen etkileri göstererek tanrıya adak adarlar. Büyü kökenli bir hastalık ise, büyüü yapanı cezaya hükmederler. Bilinmeyen kökenli bir hastalık olması durumunda kâhine başvururlar. Mısırlılar hastaların tedavisinde ağırlıklı olarak büyü kökenli yöntemleri kullanır. Bir taş veya başka bir nesneye sihir formülünün okunması, nesnede bir tesir yaratarak tılsım elde edilmesini sağlar. Elde edilen tılsımın şifa etkisi kullanılarak hastaları tedavi ederler. Hatta bu sihir formülleri ilaçlara da uygulanarak tedavi daha etkin hâle dönüştürülmüştür (Karağuz 2008: 43). Onlar için ölüm doğal yolla oluşmaz. Çoğunlukla doğüstü güç ile bağlantılıdır. Mısırlı şaman hekimler, ilk olarak kişiye zarar veren hastalık etkenini tespit edip sonrasında onu yok etmeye çalışırlar. Yok ediş bazı ritüeller, dualar, yakarışlardan oluşan büyüler aracılığıyla gerçekleştirilir. Büyü esnasında bazı bitkiler ağrıyı azaltmak için kullanılır (Karaöz Arıhan 2003: 26).

Bayat’a göre Hitit tıbbı, Mezopotamya ve Mısır tıbbından aktarılan bilgilerin, Anadolu toplumlarının folklorik tıbbi bilgilerinin, büyüsel işlemlerden ve (tarım toplumu oldukları için) bitkisel yöntemlerden ibarettir. Sağlık konusunda çok bilgili olmadıkları için tedavi yöntemleri çoğunlukla ‘büyü ve kocakarı ilaçlarına’ dayanır. Buna bağlı olarak hastalıklardan dua, büyüsel ve bitkisel işlemler aracılığıyla korunmaya çalışırlar. Kehanet ve fal, hastalığın tanılama ve tedavisinde önemlidir. Hasta olan kişi, tanrının rüyasına girmesini umut ederek, günahlarının sebebinin bulmaya çalışmış, dua etmiştir (2010: 75-79). Hititlerde büyüünün dışında hastalık tedavisinde ‘günah keçisi’ diye adlandırılan kötülüklerin keçi, koyun, fare, boğa, eşek gibi hayvanlara geçirilmesi metodu da kullanılır. Adlandırılan yönteme göre insanın hasta olan bölgelerine hayvanın kesilen uzuvları yerleştirilerek hastalığın hayvana geçeceğine inanılır. Ayrıca hastalıklı bölgenin

---

6). Ayrıca bunlara ek olarak ‘bitki, hayvan ve maden’ kaynaklı ilaçlarla bu tedavilerini desteklemişlerdir. Mezopotamya uygarlıklarının hastalığa sebep gördükleri durumları ve onlardan korunma yolları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Bayat 2010: 49-51).

köpeklere yalıtılması; köpek pisliğinin bitkilerle karıştırılarak macun elde edilerek hastalıklı bölgeye sürülmesi de diğer tedavi yöntemlerine örnek olarak gösterilebilir (Karağuz 2008: 52). Hastalığın tanrıların bir cezası olduğunu düşündükleri gibi çareyi de tanrılarda arayan Hititler, bunun için hayvanların özellikle koyunun karaciğerini inceleyerek hastalığa ilişkin yorum yaparlar (Karaöz Arıhan 2003: 37).

Eski Yunan hekimliği, Hippokrates'e kadar diğer toplumlarda olduğu gibi sihir, büyü ve din temelinde gelişir. İnsanlar, sağlık tapınaklarına giderek tedavi görmüş, hasta ilk önce banyo yaptırılarak hastaya uyutucu bir şerbet içirilip uyutulur. Rüya aracılığı ile hastalık tespit edilerek tedavi edilmeye çalışılır. Fakat Hippokrates'in ortaya çıkması ile hekimlik gözlem ve deneye dayanarak başka bir yöne evrilerek bilimsel temellere dayandırılır. Orta Çağ'da ise tedavide geçmişteki dini-büyüsel temellere dayanarak aziz ve azizelerin eşyaları kullanılır (Tez 2010: 347).

Birçok toplumda olduğu gibi Hint tıbbında da hastalığın sebebi doğaüstü güçler ve tabiat kökenlidir. Onlara göre hastalık 'bulutlar ve nem; rüzgâr, kötü etkenler' olmak üzere üç sebebe bağlı ortaya çıkar (Bayat 2010: 94). Eski Hint tıbbı, erken Harappa dönemine dayanır. Hint tıbbında "Ayur-Veda" kavramı karşımıza çıkar. Ayur-Veda, ayu 'günlük yaşam-hayat'; veda 'bilmek, bilim' anlamına gelen kavramların bir araya gelmesiyle oluşan bu terim, günümüzde sağlıklı ve verimli yaşam bilgisi anlamında genel bir kavram olarak kullanılmaktadır. Geleneksel Hint tıbbını ifade eden, temsil eden Ayur-Veda bitkisel, hayvansal ve mineral ilaçlarla tedaviyi içerir. Bedensel, ruhsal ve zihinsel tedaviyi amaçlar (Tez 2010: 29). Seyidoğlu'nun verdiği bilgiye göre Hintli sihirbazlar, hastanın yatağının yanına Mandol deseni çizerek kâinatın yaratılışı yinelerler. Bu çizim edimi sırasında hastaya kozmogonik mitlerin¹⁰ şarkısı söylenir. Böyle yapılarak hastanın yaratılışın ilk zamanına gitmesi istenmekte ve şifa bulması sağlanır. Köken ve kozmogoni mitlerinin tekrarı aracılığıyla hastalıkların tedavi edileceği inancı Tibet tıbbında da yer alır. Geleneksel toplumun insanı, ümitsiz, çaresiz ve ters durumların kozmogonik mitlerin icra edilmesi ile düzeleceğine inanır. Kozmogonik ve köken mitlerinin ortak noktası, her ikisinde de başlangıcın bulunmasıdır. Geriye dönerek kutsal ve kuvvetli zaman

¹⁰ Eliade'ye göre de kozmogoni miti hastalığın kökeni ve tedavisi ile doğrudan ilintilidir. Buna bağlı olarak büyüyle tedavi etme arasında ritüel bir bağımlılık söz konusudur. Kozmogoni miti ve hastalıklar arasındaki ilişkiyi Hint mitolojisi ile örneklendirir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Eliade 2001: 42).

bulunmalıdır. Bu şekilde kozmos yenilenir ve hayat yenilerek dünyanın başlangıç zamanına dönülmüş olur. Her tür yaratılış için mit bir modeldir. İnsanın yaratılışından başlayıp savaşın getirdiği sıkıntılara kadar çeşitli problemlere, psikolojik sıkıntılara çare bulmak mitin görevidir (Seyidoğlu 2009: 25-30).

Erken dönem Çin tıbbı da din ve büyü kökenlidir. O dönemde, insanlar büyü yaptırarak tedavi olur. Zira o dönem insanları için büyü, ruh ile ilintilidir. Büyücü de hastalıkları tedavi eden hekimdir (Sarıtaş 2010: 184). Bütün bu sihrî uygulamaların yanı sıra ritüellerin de önemi büyüktür. Sihirli formüllere ek olarak jestler ve ritüeller bu formüllere yardımcı bir mahiyet taşır. Ayrıca tılsım ve muskalar da sihrin etkisini arttırmaya yarayacak önemli araçlardır. Belirtilen araçlar ve çeşitli semboller arasında da doğrudan bir bağlantı söz konusudur. Hastalığa şifa olabilecek maddelerin niteliklerini açığa çıkaracak bazı işaretlerin var olduğu düşünülür. Buna örnek olarak, sarılığa sarı çiçeklerin iyi geldiği; kırmızı bir taşın kanamayı durdurmada etkin rol oynayacağı gibi inanışlar verilebilir (Sayılı 1991: 196-197).

Eski dönemlerde, Araplarda kâhin ve arrafların usulü ve ilaçla tedavi usulü olmak üzere iki çeşit tedavi şekli vardır (Denizkuşları 1982: 12-13). Araplarda dua ve bitkisel ilaçlarla tedavinin yanı sıra demir gibi nesnelere tedavide kullanıldığı görülür. Burada tanrıya sunulan kurbanlar ya da dua yoluyla tedavi etme halk hekimliğinin dinî-büyüsel kökeninin Araplardaki yansımaları ortaya koyar. Ayrıca günümüzde popülerleşen hacamatın Arap cahiliye devrindeki yaygınlığı da dikkat çekicidir. Zira vücutta beslenmeden ötürü tıkanan damarlarda kan dolaşımını düzenlemek ve temiz kanın açığa çıkmasını sağlamak amacıyla yaptırılan hacamat, Hz. Muhammed'in sünnetidir. Ayrıca Mısır, Grek, Roma, Hint gibi farklı toplumlarda tarih boyunca uygulanagelmıştır (Yıldırım-Levent 2019: 1846).

Görüldüğü üzere halk hekimliği uygulamaları tarihsel süreç ile farklı uygarlıklarda, farklı şekillerde uygulansa da ortak bir temel üzerine inşa edilmiş bir tedavi sistemidir. Bu ortaklık özellikle hastalığın kaynağı ve buna uygun bir tedavi anlayışı üretme noktasında ön plana çıkmakla birlikte hemen hemen her toplumun halk hekimliği uygulamaları dinî-büyüsel bir kökene dayanır. Her toplum kendi insanını sağlıklı kılmak için kendi kültürel yapısına uygun bir tedavi yöntemi geliştirir.

C.2. Türk Kültüründe Halk Hekimliği

Geniş Türkistan coğrafyasında asırlardır varlığını sürdüren Türklerin folkloru varlıkları ile orantılı şekilde köklüdür. Varoluş süreci boyunca başka milletlerle etkileşimlerde bulunan Türkler, tüm topluluklar gibi yaşadıkları tabiatı anlamlandırmaya çalışmış, içerisinde yaşayan insanların ruhsal ve fiziksel sağlığını korumak ve iyileştirmek için kendi kültür sınırları çerçevesinde çeşitli tedavi yöntemleri geliştirmiştir. Bu tedavi yöntemleri geleneksel halk tıbbını meydana getirir. Halk hekimliği, Türk kültüründe temelde dinî ve geleneksel uygulamalar doğrultusunda şekillenmiş ve etkinliğini sürdürmeye devam ettirmiştir. Mitolojik dönemlerden bu yana zengin bir gelenek ve tecrübe birikimi olarak günümüze ulaşan halk hekimliği, zamanla akıl ve gözleme dayalı yaklaşımlarla daha da zenginleşmiş ve modern tıbbın yanında alternatif tıp, tamamlayıcı tıp olarak günümüzdeki uygulama alanını genişletmiştir. Ayrıca, halk hekimliği uygulamaları *Dede Korkut*, *Köroğlu Hikâyelerinde*, *Ural Batur*, *Manas* gibi Türk destanlarında (Atnur 2010: 65) ve modern dönemin hikâye ve roman gibi edebî türlerinde kurgu düzlemine taşınarak yenilenmeye devam eder. Söz konusu durum halk hekimliğine olan bakışın olumlanmasını sağlarken aynı zamanda folklorik açıdan toplumsal belleğin saklı kaldığı önemli kültürel bir işlevi yerine getirir. Zira halk hekimliği en eski dönemlerden günümüze kadar Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrası örf, âdet, gelenek, inanış, kültür ve tecrübelerinin bir bütünüdür. Bu bakımdan Türk kültüründe halk hekimliği konusu, ‘İslamiyet Öncesi Halk Hekimliği’, ‘İslamiyet Sonrası Halk Hekimliği’ olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınacaktır.

C.2.1. İslamiyet Öncesi Halk Hekimliği

Türk kültüründe halk hekimliğinin varlığından bahsetmek için ilk önce onların eski inanç sistemlerine bakmak gereklidir. Dolayısıyla ilk olarak Gök Tanrı¹¹ inancının ve Şamanizmin halk hekimliği ile ilişkisi değerlendirilmelidir. Türkler, Gök Tanrı

---

¹¹Eski Türk dini, Gök Tanrı merkezli şekillenmiş bir monoteizmdir. Gök Tanrı dini şeklinde de adlandırılmaktadır. Gök Tanrı, gökte yaşayan en büyük ruhtur. İnsanları, doğayı, ayı, yıldızları, ateşi, yeri, gök kubbeyi yaratan ve insanların düzenini sağlayan varlıktır. Yaşam onun elindedir. İnsanlara yalnızca iyilik verir. Ancak bazen hoşnutsuzluğundan ötürü sel, taşkın, kıtlık gibi doğal afetleri meydana getirebilir. Her şeyi bilendir (Bayat 2007a: 216-217).

inanişının bir gereği olarak tabiatta gizil güçlerin olduğuna inanmış ve buna bağlı olarak tabiat ve atalar kültüne itibar etmişlerdir¹². Ancak kültürler, Batı literatüründeki tanımlamaların aksine bir tapınma aracı değildir. Türkler, sözü geçen unsurlara yalnızca kutsallık atfetmiş ve onlara bağlı çeşitli inanişlar geliştirmiştir. Bahsedilen durum animistik düşüncenin bir sonucudur.

Ağaç kültürü sağaltımda önemli bir rol oynar. Ağacın koruyucu ve sonsuzluğa sahip olduğu inancına¹³ bağlı olarak hastalıkların sağaltımında kullanıldığı görülür. Çocuksuzluğun giderilmesi, ağrının dindirilmesi veya ortadan kaldırılması ve birçok hastalığın tedavisinde halk hekimlerinin başvuru kaynağıdır. Zira bu kutsal ağaçların Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılır. Dolayısıyla, onların bu kutsallıklarından hastalıklar için yardım beklenir. Günümüzde bu inanişların ve sağaltma yöntemlerinin hâlâ etkin olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

Atalar kültürünün de sağaltmadaki ehemmiyeti büyüktür. Hem hastalığın ortaya çıkmasında hem de ortadan kaldırılmasında atalar kültürü etkin rol oynar. Eski Türklerde ata ruhlarına saygı göstergesi olarak kurbanlar sunulur. Böyle yapılarak onların yaşadığına inanılan mekânlar ziyaret edilerek ruhları memnun edilmeye çalışılır (Dıykanbayeva 2016: 56-57). Türk dünyasının her yerinde atalara duyulan bu saygı devam eder. Atalar kültüründe ölen ecdat, bu dünyadaki yakınına iyilik getireceği gibi kötülük de getirebilir. Dolayısıyla atalar kültürü halk hekimliği ile yakından ilişkilidir. Atalar; arınmada, rahatlama, iyileşmede yardımcı bir hüviyete sahiptir. Hatta bireysel sorunlardan devlet yönetimine kadar pek çok sorunun çözümünde ataların bilgisine başvurulur. Bu durum toplumsal bir sağaltmayı gösterir (Yıldız Altın 2021: 381). Ayrıca sağlık problemi olanlar, ataların mezarlarına ve çeşitli kutsal mekânlara gerçekleştirdikleri ziyaretler sonucunda iyileşmeyi umar. Atalar ruhu, bu ziyaretlerin ve dileklerin ulaşmasında aracı bir görev üstlenir (Artun 2010: 4). Dolayısıyla atalar kültürü

¹²Gök Tanrı konusunda ayrıntılı bilgi için bk. (Kafesoğlu 1980: 55-56; Ocak 1983a: 69-70; Güngör 1998: 24; Roux 2008: 147).

¹³Ağaç dünya kültüründe kutsal bir nesne olarak görülür. Bazı Türk boyları bu kutsal ağacın altında, Tanrı'ya kurbanlar sunmuştur. Bununla birlikte bazı ağaçların ruhları ile ölüleri ve insanları koruduğuna inanılır. Bu yüzden tüm Türkler, 'akkayın, akkavak, iğde, meşe, çam, çınar, köknar, ardıç, kayın' gibi birçok ağacın koruyuculuğa ve sonsuzluğa sahip olduğu fikrine inanır (Korkmaz 2003: 107-108; Öztürk 2013: 344; Arslan 2014: 63). Ağaç kültürüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Ergun 2004).

halk hekimliği bakımından hastalığın ortaya çıkışı ve hastalıktan kurtulma ve güçlükler karşısında medet umma aracı olarak karşımıza çıkan önemli bir Türk inancıdır.

Ateş ve ocak kültü de en az ağaç ve atalar kültü kadar halk hekimliğinde önemli mihenk taşlarındandır. Ocak kavramı¹⁴ temel anlamı itibariyle ateş yakmaya yarayan ve pişirme, ısıtma gibi amaçlarla kullanılan yerdir. Bu anlamda düşünüldüğünde ateş ve ocak kavramlarının doğrudan bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Ateş, su ve toprak gibi temizleyici özelliğe sahiptir. Ateş ve ocak iyisi insanları kötü ruhlardan ve hastalıklardan korur. Dolayısıyla ‘ocak’ ve ‘ateş’ kavramı sağaltmada önemli bir mahiyete sahiptir. Sağaltmada ateş kutsallığı ile ön plana çıkar. Türk kültür tarihine bakıldığında ateşin geçmişten günümüze kadar bu kutsallık ve önem ile hayatımızda yer almaya devam ettiği söylenebilir. Örneğin; ‘mum üflenerek söndürülmez’, ‘ateşe tükürülmez’ gibi süregelen inanışlar bunun bir göstergesidir. Ateşin kutsal bir ruhu olduğu ve insanları koruduğu hem de insan hayatında önemli bir role sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ateşe duyulan bu saygı ve ateşin yakıcı özelliğinden dolayı yer yer duyulan korku, onun toplumsal bir kült hâline gelmesini sağlar. Ateşin temizleyici ve iyileştirici özelliğine, ocağın ise bereket ve koruyuculuğuna olan inanç, bu iki kültün halk hekimliği ile olan ilişkisini özetler niteliktedir.

Birçok insan için kutsal olarak kabul edilen **dağ** ise gökyüzüne olan yakınlığı ve yüksekliği ile ilahî bir mekân olarak düşünülür.¹⁵ Dünya mitolojilerinde ve çeşitli inançlarda dağın kutsallığı, yüceliği, Tanrı’ya olan yakınlığı yer alır. Ayrıca dağın kutsallaştırılması ve ona saygı duyulması, dağın etrafındaki ağaç, su, taş veya topraktan şifa ve keramet beklenilmesi ile ilintilidir. Dünyadaki çoğu toplumda kutsal olarak kabul edilen dağ, Türklerde de bir kült hâline gelir. Türklerde dağ kültü Gök Tanrı inancı ile ilgilidir. Türkler ‘göğün direği’, ‘yeri bastıran dağlar’, ‘Tanrı’ya giden en yakın yol’ gibi

¹⁴ Ocak kavramı, Orhun Kitabelerinde (Ergin 1999: 66-67), DLT’de (Kaşgarlı Mahmûd 2005: 351), Dede Korkut Kitabı’nda (Ergin 2004: 100-212) çeşitli Türkçe sözlüklerde (Ayverdi 2010: 943) ‘ateş yakılan yer, aile, soy, yurt’ gibi anlamlarda kullanırken Güncel Türkçe Sözlükte (Türk Dil Kurumu 2020) ‘ocak’ kavramının halk hekimliği anlamına yer verildiği görülür. Aynı zamanda Orhan Hançerlioğlu’nun İnanç Sözlüğünde (Hançerlioğlu 1975: 462) ocak kavramının halk hekimliği manasındaki kullanımına değinilir. Halk hekimliği açısından Ocak ve Ocaklı kavramları, Türklerdeki ‘Kamlık’ geleneğinin İslamiyet sonrasında devamı niteliğindedir. Halk hekimliği bağlamında ocak kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Duvarcı 1990: 35; Boratav 1994: 113; Şar 2005: 132).

¹⁵ Dünya tarihinde Yunanlıların Olimposu, Türklerin Ötükeni bunun bir örneği olarak gösterilebilir (Ocak 1983a: 114). Dağ, duaların işitildiği, ölülerin sonsuz ikametgâhlarına doğru uzandığı Tanrı’ya erişmenin bir durağı olarak alımlanır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Uraz 1992: 172; Roux 1994: 124).

ifadelerle dağın kutsallığını dile getirirler (Tanyu 1973: 76; Ögel 1995: 459) ve tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıkları tanırırlar (Duymaz-Şahin 2008: 117). Türkler dağa bağlı inançlarını İslamiyet sonrasında sürdürmeye devam eder. Geleneğin bir devamı olarak ölen kişilerin yüksek tepelere gömülmesi, kutsal kişilerin mezarlarına gidilerek çeşitli adaklarda bulunulması gibi birtakım inanışlar sergilenir. Eren, evliya, ermiş kimselerden medet umulması, o kişilere kurban sunulması ile insanlar birtakım arınma ve şifa bulma isteklerini bildirir. Halk hekimliği açısından dağ kültürünün misyonu bu noktada devreye girer.

Çeşitli tepelerde yer alan **kaynak sular** ve **pınarlar** İslamiyet öncesi ve sonrasında sağaltma aracı olarak etkin bir rol oynar. Bununla birlikte su, dünyanın yaratılmasından itibaren insanın anne karnındaki yolculuğu ile başlayan yaşamının en belirgin göstergesi olarak ‘canlılığı’ ve ‘devamlılığı’ sembolize eder. Eliade’ye göre yeniden doğuşu temsil eden su; tüm tohumların, her çeşit kozmik tezahürün temelidir. Su, her tür tarihsel ya da kozmik döngünün başlangıcında ve sonunda vardır ve varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bu sebeple su yaşam kaynağıdır. Suyun ilk örneği hayat suyudur. Büyüsel bir madde olan su, kozmogoninin simgesidir. İnsanı iyileştirir, gençleştirir. Suda benzersiz bir güç ve yaşam bulunur (2003: 193-200). Hayatın her alanında etkin role sahip olan suyun, eski Türk inanç sistemi açısından önemi bu rolle doğrudan bağlantılıdır. Su, gücün ve bereketin kaynağı olduğu için ona kutsallık atfedilir ve dolayısıyla bu durum su kültürünün doğuşunu açığa çıkarır. Suyun koruyucu bir iye olduğu düşünülerek halk arasında buna bağlı inanışlar oluşur. Eski Türklerde hastalığın ortaya çıkış sebeplerinden olan ‘tanrıların memnun edilmemesi’ durumunun bir görünümü olarak iyiliksever yer-su ruhlarına yeterli kurban sunulmadığında hastalıkların baş göstereceği düşüncesi söz konusudur. Bu sebeple bu hastalıkların tedavisi kutsal sayılan mekânlarda yapılır. Dağ tepeleri, akarsular, göller, pınarlar bu mekânların bir örneğidir (Bayat 2010: 243-244).¹⁶ İslamiyet öncesi ve sonrası halk hekimliğinde su içme,

¹⁶ Günümüz Türk dünyası coğrafyasında hâlâ bu inanışlar yaşamakta ve yaşatılmaktadır. Örneğin Çuvaşlar arasında Kımaka/Kiremet, Tatarlar arasında ise İzgi Çişme/ Kutsal Pınar olarak bilinen pınar suyunun şifalı olduğuna inanılır ve çeşitli hastalıkların tedavisinde etkili olduğu düşünülür. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bayram, Bülent-Falakhova, Venera (2018). “Tatarlar ve Çuvaşlar İçin Bir Ortak Ziyaret Yeri (Türk Padişahının Kızının Öldüğü Yer)”. *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü Yavuz Akpınar Armağanı*. 210-220. Ankara: Bengü Yayınları. Kiremetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bayram, Bülent (2016). “Çuvaş Halk Kültüründe Ziyaret Mekânı Olarak Kiremetler”. 225-238. *21. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu*. Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı.

yıkanma vb. çeşitli eylemlerde kullanılmasıyla önemli sağaltma yöntemlerinden birini teşkil eder. Mitsel bir anlam taşıyan su, doğurganlık özelliği, anne karnını ve yeniden doğumu sembolize edişi ile eski Türklerde sağaltmada önemli bir başvuru kaynağı olur.

İslamiyet öncesi Türk tıbbı, kamlar/şamanların¹⁷; otacılar/hekimlerin tedavileri ile ortak bir yapıyı teşkil eder. Şamanlar büyüsel işlemleri kullanarak psişik problemleri tedavi ederken; otacılar bitki ve maden kaynaklı ilaç ve yöntemlerle sağaltma gerçekleştirir. Ali Haydar Bayat İslamiyet öncesi Türk tıbbını, uygulanan tedavi metotlarına, amaçlarına ve formasyonlarına göre “1. Kam (şaman) ve baksı denilen, Şamanizm’in majik tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü-hekimlerin yürüttüğü hekimlik. 2. Otaçı, emçi¹⁸ ve Atasagun denilen, droglarla ve diğer tedavi yöntemleriyle yapılan, dönemin maddi tıbbi anlayışını temsil eden hekimlik” (2010: 239-240) şeklinde iki gruba ayırır. Türk halk hekimliği, etkileşimlerden ötürü başka milletlerin tıbbi yöntemlerinin izlerini¹⁹ taşısa da temelde Türk düşünce ve hayat tarzını bünyesinde barındırdığı için millî bir kimliğe sahiptir.

İnsanlığın en eski inanışlarından olan Şamanizm, her şeyin bir ruhu olduğu ve ruhların farklı dünyalarda yaşadığı düşüncesine bağlıdır. Bu ruhlar ‘orta dünyada’ buluşur. Şamanizm inancına göre içinde yaşadığımız orta dünya, görünen ve görünmeyen varlıkların etkisindedir. Şamanizm, insanların yaşam, ölüm, doğa ve insan ruhlarıyla iletişim kurmasını sağlar. Erkek ya da kadın şamanlar²⁰ dünyalar arası kozmik yolculuklarla, toplumsal huzuru sağlar ve insanların sağlığını, mutluluğunu korur (Bayat 2010: 45). Çünkü insan kötü ruhlarla tek başına başa çıkamaz. Kötü ruhlar, insanların büyük düşmanlarıdır. Şamanlar, iyi ruhlar için saçı ve kurbanlar sunmasına rağmen kötü ruhlarla doğrudan iletişime geçemez ve bu konuda insanlara yardımcı olur (İnan 1986:

¹⁷Şaman kelimesi Türkçede yaygın olarak ‘kam’ şekli ile kullanılır. Söz konusu kavram için Yakut Türkleri ‘oyun’, Kırgız Türkleri, Özbek Türkleri ve Kazak Türkleri ‘bakşı’ (Roux 1994: 51), Altay Türkleri ‘kam’ (Gömeç 2011: 19-20), Tatar Türkleri ‘kam’, Moğollar ‘bügü, böğü’, (Eliade 1999: 22-23) kelimesini kullanır. Şamanizm kelimesi ise ‘büyücü, sihirbaz’ anlamına gelen ‘şaman’ kelimesinden türetilir (Mandoğlu 2011: 111). Şamanizm arkaik, dinî-sihirî-mistik bir oluşumdur. Paleolitik Çağ’dan bu yana varlığından bahsetmek mümkündür (Güngör 2002: 470).

¹⁸Divânü Lügâti’t-Türk’te (Kaşgarlı Mahmûd 2005: 255-363) “büyücü hekim” kavramı “emçi” kelimesi ile karşılanır. “Em” ilaç, “emle-” ise tedavi etmek anlamına gelir. “Ot” kelimesi ilaç olarak kullanılır, doktor ise “otâçı” kelimesi ile karşılanır.

¹⁹Ali Haydar Bayat, halk hekimliğinin ‘magienin temeli olan homeopathic ve contagious prensiplerine’ bağlılığından dolayı milletlerarası bir çizgisi olduğunu ifade eder (1987: 60-62).

²⁰Tedavide ve hastalığın teşhisinde kadın şamanların ve erkek şamanların farklı özellikleri vardır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Bayat 2010: 49).

72-76; Kalafat 1998: 45-46)²¹. Ayrıca Őamanın dűnyasında yol gűsterici ruhların gűrevi műhimdir. Őaman ayindeyken bu ruhlar aracılıęıyla gűrevini icra eder ve Őaman kurt, boęa kartal vb. hayvanların donuna girerek seyahat eder. Bu ruhlar aracılıęıyla hastalıkların kaynaęını bulur veya karŐılaŐtıęı engelleri ortadan kaldırır.²²

Őamanın hastalıkları saęaltmak ve ۆlenlerin ruhlarını dięer dűnyaya gűndermek olmak ۆzere iki temel gűrevi bulunduęu gibi; bilindięi ۆzere en eski Tűrk Őairleri de Őamanlardır.²³ Sihirbazlık, rakkaslık, musikiŐinaslık, hekimlik gibi birçok vasfı ۆstűnde toplayan Őamanlar, kıyafetleri kullandıkları musiki aletleri ile vazifelerini gerçekteŐirir.²⁴ Ayinler esnasında istięrak hűline gelerek Őiirler okur ve musiki aletlerini çalarlar. Zamanla geliŐen iŐ bűlűmű sonucunda, Őairlik, bakıcılık, efsunculuk, műneccimlik, ruhanilik gűrevleri ayrı kiŐilerde toplanır.²⁵

Őamanizme gűre hastalık, insanı çevreleyen gűrűlen ve gűrűlmeyen varlıkların insana etkisinin bir sonucudur. Hastalık, insanın doęayı ihmal etmesiyle ortaya çıkan bir durumdur. Ruhlar, insanın tűm hayatını belirler. Zira hastalık, kıtlık, fakirlik gibi olumsuz durumlar kűtű ruhların elindedir. Hastalıęın iyileŐmesi için Őamanın bu kűtű ruhları savuŐturması gerekmektedir.²⁶ Bunun dıŐında insan organındaki ‘sıcaklık, soęukluk ve buhar’ durumlarının bozulmasıyla da hastalık meydana gelir. Dolayısıyla ilk ۆnce, hangi enerji gűcűnűn bozulduęunu tespit etmek gerekir ve bunun için birçok teŐhis yűntemi vardır. Fuzuli Bayat bu yűntemlerden en eskisinin hastanın vűcut ısısını ۆlçmek olduęunu bildirir. Őaman, gűzlerini kapatarak elini hastanın vűcudu ۆzerinde gezdirir ve hastanın vűcudunun herhangi bir yerinde ısı veya titreŐim olup olmadıęını kontrol eder (2006: 241-248). Hastalıęın tespitinin sonrasında hayvansal, bitkisel, madensel, dinű ve bűyű gibi çeŐitli tedavi yűntemlerini kullanarak hastalıęı saęaltır.²⁷

²¹Yeryűzűnde ve yer altında bulunan iyi ve kűtű ruhlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Radloff 1954: 3; Campbell 1992: 242-243).

²² Őamanın dűnyasındaki yol gűsterici ruhlar ve ۆzellikleri hakkında bk. (Drury 1989: 59-60; Perrin 2003: 86).

²³ Őamanların gűrevleri hakkında bk. (Őener 2001: 37-38; Karatay 2005: 8-9; Devletov 2007: 90).

²⁴ Őamanın ۆzel kıyafeti, musiki aleti ve bu nesnelere hangi durumlarda ne için kullandığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (İnan 1976: 55-57; Çoruhlu 2002: 75; Gűngűr 2012: 37; İzgi 2012: 34).

²⁵Ayrıntılı bilgi için bk. (Kűprűlű 1999: 57-65).

²⁶ Kűtű ruh, hastalık ve Őaman iliŐkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ocak 1983b: 101-102)²⁶.

²⁷ Toplumsal olarak saygın bir yere sahip Őaman, hastalıkları saęaltmada ‘‘efsunlama, gűçűrme, alazlama vd.’’ dinű-bűyűsel temelli tedaviler uygulanır. Bu durum İslamiyet ۆncesi Orta Asya tıbbının bir kolunu

Günümüz Türk halk hekimliği, İslamiyet öncesi Orta Asya hekimliğinin etkisi altındadır. Eski animizmin, çeşitli büyüsel işlemlerin, bitkisel, hayvansal, madensel tedavi yöntemlerinin izleri görülür (Bayat 2002: 811). Uygur²⁸, Kazak²⁹, Kırgız, Altay³⁰, Şor, Hakas, Tuva, Saha gibi hemen hemen tüm Türk boylarında halk hekimliğinin aynı kökte oluştuğu ve şekillendiği; aynı doğrultuda günümüzde etkinliğini sürdürdüğü söylenebilir. Modern tıbbın gelişmesi ile eski gelenekler yitirmeye başlansa da Türk dünyasında yeniden yapılanma siyaseti sonrası halk hekimliğine ilgi tekrar yaygınlık kazanır. Bu dönemde eski Türk geleneklerine ek olarak Çin, Hint gibi başka medeniyetlerin tedavi yöntemlerinin de uygulandığını söylemek mümkündür (Salihov 2007: 88). Şaman tipi, İslamiyet ile işlevsel olarak dağılım gösterir. Derviş, âşık, şeyh, veli gibi kişiler dinî işlevini; ocaklılar, emçiler, kırık-çıkıkçılar ise hekimlik işlevini; falcılar, büyücüler, cinciler ise geçmiş ve gelecekte haber verme işlevini üstlenir. Bilhassa ocaklılar, Türk halk hekimliğinin İslami dönemdeki önde gelen hekimlerindedir. Özkul Çobanoğlu, halk hekimlerinin şamana benzer bir erginlenme yaşadığını ifade eder ve bu süreci “hastalanma, çağrı alma, çağrıyı kabul etme, manevi olarak temizlenme, hizmete hazır hâle gelme ve yetkinleşme” şeklinde merhalelere ayırır (Çobanoğlu 2018: 4). Günümüze kadar gelen halk hekimliği, Şamanist unsurlar ve eski Türk inancı ve gelenekleri çerçevesinde gelişir ve şekillenir. Farklı coğrafyalarda benzer ortak özelliklerle Türk halk hekimliği varlık gösterir.

C.2.2. İslamiyet Sonrası Halk Hekimliği

İslamiyet’e göre hastalığın insanlara bir imtihan olarak verildiğine inanılır. Hatta bu durumda hasta kişinin sevap kazanacağına dair birçok hadis mevcuttur (Rahman 1997: 54). Buna bağlı olarak sağlık, Allah’ın insanlara verdiği bir lütuf olarak görülür. Bu

---

oluşturur (Atnur 2010: 52; Bayat 2002: 809). ‘Emme’ de bu yöntemlere örnektir. Emme yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Bayat 2006: 252-253).

²⁸ Bahsedilen ortaklığın Uygur Türklerindeki görünümü için bk. Öger, Adem-Gönel, Tugba (2011). “Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri”. *Turkish Studies*. C.6. S.4.233-248.

²⁹ Kazakistan’da Halk Hekimliği üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Ashurkhanova, Karlygash (2019) “Kazakistan’da Halk Hekimliği”. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Niğde.

³⁰ Hoppal’a göre (2012: 35) şamanın hekimlik vasfı Sibiry’a da baskın şekilde görülür. Şamanın Altaylılarda ve Sibiry genelinde hangi görevlere sahip olduğuna ve şamana verilen öneme dair ayrıntılı bilgi için bk. (Drury 1989: 36; Taş 2002: 77; Anohin 2006: 3-12).

yüzden İslami etkenler doğrultusunda abdest almak, namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'an okumak, besmele çekmek, dua etmek, nazarlık veya muska taşımak vd. insan sağlığının manevi temellerini oluşturur (Ülkütaşır 1974: 48).

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslamiyet öncesi inançlarına ilişkin unsurları İslami çerçevede sürdürmeye devam eder.³¹ İslamiyet sonrası halk hekimliği ve buna bağlı uygulamalar bu durumun somut bir örneğini teşkil eder. İslamiyet'in kabulünün ilk yıllarında tüm Türk topluluklarında tedavi işlemleri kamlar ve hekimlerce ortak yürütülür. Bu hekimler bitki, maden kaynaklı ilaçlar yoluyla; kamlar ise büyüsel işlemlerle fiziksel ve özellikle ruhsal problemleri sağaltmaya çalışırlar (Bayat 2002: 811). Dinin etkisi ile kam/bakşı/şamanların üstlendikleri görevlerin başkalarına aktarıldığı görülür. Din adamlığı görevi; derviş, veli, şeyh gibi ruhanî kişilere, hekimlik, doktorluk görevi ise ocaklı kişilere devredilmiş olur (Köprülü 1999: 65). Buna bağlı olarak günümüz halk hekimliğinin arkaik dönem inanış ve tedavi yöntemleri ve İslami unsurlarla sentezlendiği söylenmelidir.

İslamiyet ile kamların yürüttüğü işlerin ayrı ayrı kişilerce icra edilmeye başlanmasına bağlı olarak İslamiyet sonrasında ocaklık mesleğinin ortaya çıktığı görülür. Anadolu'da on birinci yüzyıldan beri etkin şekilde rol oynayan ocaklı uygulamaları, İslami dönem halk hekimliğinin Şamanlık uygulamaları ve İslami unsurların birleşiminden meydana gelir. Ocaklılar, eski Türk dini, gelenek ve inanışlarından meydana gelen kültür mirasının önemli bir taşıyıcısıdır ve Kamlık geleneğinin devamı niteliğindedir. Dolayısıyla Türk tıp tarihinde ocak ve ocaklık kavramlarının mahiyeti büyüktür (Acar 2017: 70; Yıldız Altın 2019: 128).

Ocaklarda tedavi uygulayan kişilere ocaklı, uzmanlık alanlarını belirtmek adına ise ocak kavramı kullanılır.³² Ocaklılar, bazı bölgelerde urasa olarak da adlandırılır (Ateş 2015: 91). Bu kişiler tarafından her hastalık bir ocağa bağlı olarak tedavi edilir.³³

³¹ Söz gelimi Anadolu Selçuklu toplumunda halk hekimliği uygulamalarının dinsel ve büyüsel pratiklere dayalı olarak uygulandığı görülür. Bu hastalıklara ve tedavi uygulamalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. (Bayat 2010: 266). Ayrıca günümüzde hâlâ uygulanmaya devam eden hacamatın Osmanlı dönemindeki görünümü ve uygulama alanı için bk. (Tez 2010: 114-130).

³² Ayrıca bu ocakların dışında çeşitli hastalıkların şifası için gidilen ve kutsal mekânlar olarak görülen yatırlar, su kaynakları, ağaçlar, taş ve kayalar da "ocak" olarak adlandırılır (Kumartaşlıoğlu 2016: 177).

³³ Örneğin, sarılık, dalak, kabakulak, fitik, ishal, sıtma, romatizma, göz ve akıl hastalıkları, siğil, kurdeşen, egzama, temre, yalancık, gelincik gibi birçok hastalık bu ocaklarda tedavi edilir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Duvarcı 1990: 35-36; Kılıç-Altuncu 2015: 627-636).

Ocaklılar, “bir veya birkaç hastalığı iyi edebilme gücüne sahip olduklarını söyleyen, bu işin metodlarını bilen kimselerdir”. Ocaklılar, dinî-büyüsel³⁴, bitkisel, hayvansal gibi pek çok yöntemle sağaltma gerçekleştirir ve ateş, kül duman gibi nesnelere dayanır (Duvarcı 1990: 35-36).

Mesleği çoğunlukla anne ya da babalarından öğrenen ocaklılar, ‘el alma, rüya, kan, ocaktan/ocaklıdan izin alma, bir hayvanı öldürme ve bazı eğitimleri başarı ile tamamlama gibi çeşitli yollarla ocaklı olabilmektedir (Duvarcı 1990: 36; Kalafat 2009: 17; Karakaş 2015: 333; Erten 2020: 70-72). Ocaklılar hem kadın hem erkek olabilir. Çoğunlukla kadın hastalara kadın ocaklı, erkek hastalara erkek ocaklı bakmaktadır (Ateş 2019: 73). Ocaklar çoğunlukla tedavi ettikleri hastalığın adı ile anılmakla birlikte günümüzde sülük, hacamat gibi tedavi yöntemlerinin adı ile de varlığını sürdürür.³⁵ Modern tıbbın alternatif bir alanı olarak popüler kültürün de önemli bir parçasını teşkil eder. İslamiyet sonrası halk hekimliği ele alındığında velilerden de bahsetmek gerekir.

Üstün ruhlarla donatılmış olan *veliler*, ait olduğu toplumun sosyal, dinî ve ahlaki değerlerinin temsilcisidir. Anadolu’da Türkler arasında İslamiyet’in, tasavvufun ve atalar kültürünün etkisi ile ortaya çıkar (Ocak 1984: 3). Ocak’a göre veli kültürünün ilk tipolojisi Dede Korkut’un şahsında ortaya konulur. Ahmet Yesevî temelinde Yesevîlik ile bu kült, göçebe ve yerleşik Türk çevrelerine yayılır. Buralarda Türkmen babaları tarafından anlatılan ve zenginleştirilen yeni menkıbeler, veli kültürünün İran içlerine kadar tüm Türk boylarına ulaşmasına yardımcı olur. Hastalıklardan kurtulmak isteyen insanlar, hayatta oldukları süre boyunca insanlara örnek olan bu kişilerin mezarlarını ziyaret ederek çeşitli ritüeller gerçekleştirilir (1992: 14-15). Bu ziyaret mekânları kutsal kabul edilmiştir ve Türk-İslam aleminde halk tarafından daima saygı duyulan ve oradaki velinin ruhaniyetinden/kutsiyetinden faydalanılan yerlerdir (Kaya 2002: 211-212; Aksoy 2015: 248). Bunun gibi ruhani mekânlar yoluyla şifa ya da birtakım durumlar için medet umulması Anadolu’da yaygın bir gelenektir. Bu kişilerin her birinin bir menkıbesi vardır.

³⁴ Sihrin-büyünün sağaltmadaki fonksiyonunu ve ocaklı için sihrin mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Acıpayamlı 1963: 45-46).

³⁵ Günümüzde koca karı ilacı olarak adlandırılan ilaçları yapanlar da aslında bir halk hekimidir. Bunun yanı sıra aktar ve attar denilen meslek kolu da halk hekimliğinin günümüzdeki görünümündendir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Hızal 2001: 136). Ayrıca toplumda doğaüstü yeteneği, gelecekte haber verşi, hastaları sağaltması ile şamanist unsurların taşıyıcısı olan Lokman hekim, hekimlerin piri ve tıbbın en belirgin simgesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Bayat 2000: 1; Koyuncu 2014: 263).

Kimisi felaketleri kimisi ise hastalıkları iyileştirmede etkili olarak görülür (Ocak 1989: 48).

Veli kültünden başka, **Hızır-İlyas** kültü de İslamiyet sonrası sağaltma konusunda önemli unsurlardandır. Ocak'ın verdiği bir örneğe göre (2007: 166); bir yaranın sağaltımında ilk önce bir su veya deniz kenarına gidilir ve Hızır Aleyhisselam'ın ruhuna üç İhlas, bir Fatıha okunur. Sonra arka arkaya sudan üç yudum alınarak yaranın üzerine püskürtülür. Bu şekilde yaranın iyileşeceğine inanılır. Bununla birlikte Anadolu'da birçok kaplıca, göl ve su kaynağına bağlı Hızır efsaneleri vardır. Bu konuda Ahmet Yaşar Ocak, Balıkesir'in Gönen ilçesindeki "gençlik pınarı kaplıcası" hakkında bir rivayet bildirir. Bu rivayete göre (2007: 211); Hızır Aleyhisselam bu bölgeden geçtiğinde susayıp içecek su bulmadığında elindeki asa ile yere vurarak su kaynağını ortaya çıkarır. Hızır (a.s) bu sudan kana kana içer. Burası daha sonra birçok hastalığa şifa verecek 'gençlik pınarı' adında bir kaplıcaya dönüşür. Örneklerden görüldüğü üzere Hızır-İlyas kültü İslamiyet sonrası sağaltımın önemli bir parçası olarak yaşam alanına sahiptir.

Türbe ve **yatır** ziyaretleri önemli halk inançlarından biridir. İnsanlar belirli-belirsiz saatlerde, belli esaslara göre dede, yatır, türbe, evliya, ocak, mağara, taş, kuyu, tekke, cami, dağ, göl, hamam gibi yerlere giderek her çeşit niyetlerini bildirir. Bunlar "çocuk sahibi olmak; evlenmek, evlendirmek; hastalıklardan (baş ağrısından, öksürükten, akıl ve ruh hastalıklarından, boğmacadan, felçten, çarpılmaktan, saradan) kurtulmak" (Araz 1995: 180; Tanyu 2007: 326) şeklinde örneklendirilebilir. Bu ziyaretlerde çoğu zaman koyun, keçi, horoz gibi hayvanların kurban edilmesinin yanı sıra türbe ve mezarlara küçük bez parçaları bağlanarak, renkli iplikler, çöp bebekler, iplerden kurulan beşikler bırakılarak, buğday serpilerek, dualar edilerek dileklerin kabul edilmesi beklenir (Ocak 1992: 18; Araz 1995: 180). Bir evliyanın yaşadığı ya da yaşadığına inanıldığı mekânları çoğunlukla kayalar, ağaçlar, pınarlar, ılıcalar gibi yerlerdir. Yatırlar, her türlü hastalıklardan kurtulmak için bir başvuru mekânıdır. Bazı yatırların belli bir hastalığın uzmanı olduğuna inanılır. Kimisi ise tüm dertlerin sağaltım gücüne sahiptir. Örneğin

öksürük rahatsızlığı olan hastalar Everek yakınlarında Delikli Kaya'daki delikten geçtiklerinde dertlerine deva bulduklarına inanırlar (Boratav 1994: 123-124).³⁶

Adak adama halk hekimliğinin önde gelen sağaltım unsurlarından biridir. Türk halk kültüründe adak, yılın önemli kutsal dönemlerinde (bayram arifesi, muharrem ayı gibi) gerçekleştirilir. Adak için, aç doyurulur, fakirler giydirilir, çeşitli hayırlar işlenir (Kalafat 2004: 40). Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, sara ve kadın hastalığı olanlar, herhangi bir dileği-arzusu olanlar (Yörükkan 2002: 267), sıtma veya ince hastalığı bulunanlar (Hınçer 1976: 134) ziyaret mekânlarına giderek adaklarını adarlar. Yapılan adaklar yer-su, dağ, orman ağaç ruhlarına bağışlanır. Bu gelenek eski Türk inanışlarının bir görünümüdür. İslamiyet sonrasında ise veli kültü ile devam eder (İnan 1952: 20-25).

Halk hekimliği çalışmaları Türk halk biliminin önemli bir parçasıdır. İlk bakışta yalnızca folklorun çalışma alanına ait gibi gözükse de halk hekimliğinin disiplinlerarası (sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tıp, eczacılık, biyoloji vd.) olarak ele alınması gerektiği fark edilir. Halk hekimliğinin bilimsel temelde ele alınmasının ardından Türkiye'de üniversitelerde folklor ve halk hekimliği çalışmalarına ilgi artar. Günümüzde halk hekimliği, bir yanıyla tıp ve eczacılık alanına giren bir yanıyla da kültürel antropoloji, sosyoloji ve halkbilimi disiplinlerinin kendi soru ve yöntemleriyle inceledikleri bir çalışma alanıdır (Saltık Özkan 2013: 142).

Bu konuda Sağlık Bakanlığı'nın da çalışmaları vardır. Örneğin 9 Ekim 2012 tarihinde "Geleneksel Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamaları" hakkında çalıştay düzenlenir. Bu çalıştay sonucunda halk hekimliği uygulamaları konusunda kanun ve yönetmelikler belirlenir (Ersoy 2014: 187-188). Toplumsal dinamiklerin değişmesi ile halk hekimliğine bakış eskiye nazaran değişim göstererek toplumsal fayda gerekçesiyle 'tamamlayıcı tıp olarak' desteklenmeye başlanır (Sütçü 2018: 25). Bu desteğin en belirgin göstergesi 2011 yılında Cumhurbaşkanlığı öncülüğünde kurulan "Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı"dır. Buna bağlı olarak T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan araştırma merkezleri ve üniversitelere bağlı uygulama ve

---

³⁶ Bu örnekler Türk kültüründe atalar kültünü somutlamaktadır. Örneğin Kırgız Türkleri, atalarına kutsallık atfetmiştir. Ataları gibi, bazı mekânları kutsal yer olarak kabul ederler. Her türlü felaketten ve hastalıktan korunmak, çocuk sahibi olmak gibi çeşitli amaçlarla ziyarette bulunurlar. Anadolu'da görülen bez ve çaput bağlama edimine benzer uygulamalarla niyetlerini ulaştırırlar (Arık 2005: 172).

eğitim merkezleri³⁷ halk hekimliğine bakışın olumlamasını sağlaması bakımından değerlidir.³⁸ Bu merkezler kapsamında 19-22 Nisan 2018 tarihinde I. Uluslararası Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Kongresi; 24-27 Nisan 2019 tarihinde II. Uluslararası Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Kongresi düzenlenir. Düzenlenen akademik toplantılar, halk hekimliğinin tarihi gelişimi içerisinde önemli bir yer edinir. Düzenlenen son kongrede Dünya Sağlık Örgütü'nün de geleneksel tıbbı teşvik ettiği belirtilerek günümüzde yaygınlık kazanan çeşitli halk hekimliği alanlarına dikkat çekilir. Konu ile ilgili bilimsel çalışmalara yoğunlaşmış yerli ve yabancı birçok akademisyen ve uzmanın katılımları ile güncel geleneksel tedavi yöntemleri ve çalışmalar ortaya konmuştur.³⁹

Günümüzde halk hekimliği bilhassa Türkiye'de binlerce endemik bitkinin varlığı ve dikkat çekici başka yöntemlerin geliştirilmiş olmasıyla tarihî süreç içerisinde eski Türk geleneklerine bağlı birtakım unsurların yanı sıra daha dikkat çekici bir şekilde yaşamını sürdürür. İnternetin bilgiye erişimi hızlandırması ile birtakım tedavi yöntemlerine dair reklamın yapılması da kolaylaşmış olur. Fitoterapi, aromaterapi, ozon terapi, mezoterapi, manuelterapi, nöralterapi, osteopati, proloterapi, ritmoterapi, akupunktur, kinezyoloji, hacamat, hipnoz, masaj gibi birçok alanda belli ücretler karşılığında eğitimler verilerek tamamlayıcı tıp, günümüzün ihtiyaçları doğrultusunda yaygınlaşır. Bilimsel ve popüler olarak geliştirilen bu yöntemlere ek olarak ocaklı, kırıkçı-çıkıkçı, molla gibi halk hekimlerinin ve geleneksel yöntemlerin Anadolu'da etkinliği devam ettirilir. Bununla birlikte tüm Türk coğrafyasında halk hekimliği uygulamaların yaşamaya devam ettiğini belirtmek gerekir.

³⁷ Yozgat, Konya, Tekirdağ, Kırıkkale, İstanbul, Malatya, Ankara, Şanlıurfa, Diyarbakır, Düzce, İzmir, Aydın, Sivas, Erzurum, Balıkesir, Kayseri gibi pek çok şehirde bulunan Getat Uygulama Merkezi ve birçok T.C. Sağlık Bakanlığı'na bağlı merkezlerin varlığı halk hekimliğine günümüzde daha bilimsel ve disiplinli açıdan yaklaşıldığının iyi bir örneğidir. Bu merkezler ve Bakanlık bünyesindeki tüm kurumsal çalışmalar, halk hekimliğinin bilimsel bir alan olarak kabulünü somutlar.

³⁸ Bu konuda Öcal Oğuz'un değerlendirmesi dikkat çekicidir. Oğuz'a göre (2002: 29-30) halk tıbbının tıp fakültelerinde ders olarak okutulması sağlık alanındaki halk tutum ve davranışlarını oluşturan faktörleri ortaya koyacağı gibi bu alana ilişkin halk gelenek ve uygulamalarının neler olduğu yönündeki sorulara cevap vererek hekim-hasta ilişkisinin verimli olmasını sağlar. Nitekim burada örneklendirilen üniversite ve Bakanlık bazındaki çalışmalar aynı amaca hizmet eder ve deneysel birikimin modern tıba katkı sağlamasına imkân tanır.

³⁹ T.C. Sağlık Bakanlığı Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları ve Daire Başkanlığı'nın faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için internet sayfasına bakılabilir: <https://getatportal.saglik.gov.tr/>

D. Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği

Eski dönemlerden beri konargöçer hayat tarzını benimseyen ve 20. yüzyıla kadar bu hayat tarzı çerçevesinde yaşam sürdüren Kırgız Türkleri, sözlü geleneği çok güçlü olan bir Türk boyudur. Hastalık ve hastalıktan kurtulma tüm dünyada olduğu gibi Kırgız Türkleri için de önemli bir husus olarak değerlendirilir. Kırgız Türkleri geçmişten beri geleneksel pratikler doğrultusunda hastalığın nereden kaynaklandığı ve nasıl sağaltılacağı konusuna eğilir. Geleneksel bilgi ve deneyimlerin nesilden nesile aktarıldığı bir alan olan halk hekimliği Kırgız Türkçesinde günümüzde genellikle “Eldik meditsina/ Элдик медицина” (Çomo Uulu 2008: 15; Sarmanbetov 2009: 4; Arıkoğlu vd. 2017: I 869) ifadesi ile karşılanmaktadır. Eldik meditsinanın yanı sıra “tap ilmi”, “emçilik”, “bübü-bakşılık”, “emdomçuluk”, “eldik darıgerdik”, “tabıpçılık”, “darıgerçilik”, “şipagerdik” “Kırgızçılık” gibi adlandırmaların da kullanıldığı bilinir.

Kırgız Türklerinde, genel olarak Türk kültüründe görülen sağlığın Tanrı'nın insana verdiği bir lütuf, hastalığın ise Tanrı'nın insana verdiği bir ceza olduğu anlayışı hâkimdir. Moldaliyeva'ya göre Kırgız folklorik kaynaklarında, dualarında, destan ve masallarında, alkış-kargışlarında bunun izlerini görmek mümkündür (2010: 9). En eski insanların tabiatın ruhu olduğu ve doğanın sevmediği insanlara hastalığı bela olarak gönderdiği düşüncesine bağlı olarak Kırgızlar dolunayı gördüklerinde “Aydan aman kıl, cıldan esen kıl” diyerek dua eder. Aynı şekilde gök gürültüsünü de şeytanla bağdaştırarak hastalık ve bela getiren bir olgu olarak düşünür (Taştemirov vd. 1973: 34). Dolayısıyla Kırgız Türklerinin hastalığın kökenine ilişkin düşünce yapısında tabiatın, doğaüstü güçlerin etkili olduğu söylenmelidir.

Günümüzde Kırgız Türkleri de tüm toplumlarda olduğu gibi hastalıklarına çare aramak için doktora gitmiş ve hastalıklara çare bulamadıklarında ise etkili ilacı ve tedaviyi bulmak adına ‘doktorların doktorlarına’ yani halk hekimlerine/tabıplara/bübü-bakşılara başvurur (Özbekova 2016: 23). Kırgız Türkleri, atalarının günümüzdeki nesile göre daha sağlıklı olmasını “*tap (tabıp) ilmi*” ile ilişkilendirir. Halk hekimliğinin günümüze kadar sağlığa önemli hizmetleri olduğu düşünülür. Kırgız Türkleri için “*tap ilmi*” ata-babaların sonraki nesillere bıraktığı bir mirastır (Çomo Uulu 2008: 15). Bu miras nesilden nesile taşınarak günümüze ulaşmış ve günümüz modern tıbbın tamamlayıcısı

olarak kendine yer edinmiştir. Geleneksel köklere dayanan halk hekimliği fiziki ve ruh sağlığı korumak, hayatı daha iyi hâle getirmek adına Kırgız Türklerinin referans noktası olur. Nazar, korku, cin çarpması gibi ruhsal birçok rahatsızlığın yanı sıra fiziksel hastalıkların tedavisi için şifa arayışında bu mirasa sığınır. Barış İşçi Pembeci postmodern zamanda sömürge geçmişi olan Kırgızistan gibi bir ülkede, büyüsel inanç ve uygulamaların yeniden ortaya çıktığını ve geleneksel yaşam formlarının yeniden inşa edildiğini ifade eder (2018: 229). Bu çıkarım, Kırgız Türklerinin ata-baba mirası olarak gördükleri halk hekimliğini geçmişten günümüze taşıyarak sürdürmeleri/korumaları ile ilintilendirilebilir.

Kırgız Türklerinin hastalık ve sağlık algısında eski ve yeni inanç sistemlerinin, dünya görüşlerinin etkisi söz konusudur. Nerin Köse, Kırgız Türklerinin halk hekimliğini “1. Eski şaman dininden kalma yöntemler, 2. İslam dininden gelen tesirler, 3. Kırgız Türklerinin eski hayat tarzlarından kalan izler” olmak üzere üç temel noktada değerlendirir (2004: 536). Kırgız Türklerinin hastalık ve sağlık algısında hem göçebe yaşantılarının hem de etkileşimde buldukları Arap, Fars, Çin, Tibet, Hint toplumlarının ve İslamiyet, Budizm, Taoizm, Hinduizm, Lamaizm, Zerdüştlük ve Hristiyanlık gibi birçok dinin etkisi söz konusudur. Kırgız Türkleri bu dinlerin, fetişizm, animizm ve totemizm gibi inanışların etkisiyle kendi gelenek-göreneklerini günümüze değin getirir. Konargöçer hayat tarzının Kırgız Türklerine etkisi en belirgin olarak tabiat ile olan ilişkilerinde görülebilir. Tabiatla iç içe yaşadıkları için kendilerini tabiatın bir parçası olarak görürler ve tabiat olaylarını yakından takip ederler. Tabiatın, ayın, yıldızların, yerin, göğün, hayvanların insanlar ile olan ilişkisini anlamlandırmaya çalışırlar (Moldaliyeva 2010: 9-10; Sarıpbekov 2017: 137).

Kırgız Türkleri, Şamanizm kalıntılarını en çok koruyan Türk boylarındandır. Bilhassa geçiş törenlerinde bunun izlerini belirgin şekilde görmek mümkündür. Animistik düşünceye bağlı olarak canlı-cansız her varlığın ruhu ve aynı şekilde koruyucu ruhları olduğuna inanılır (İnan 1952: 27; Çeribaş 2014: 66). Bilindiği üzere şamanlar en eski sağaltıcılardır. Bir zamanlar Budizm’i kabul eden Kırgız Türkleri, Sibiry’a’daki Türk halklarının kullandığı “kam” sözcüğünün yerine Budistlerin edebî dili Sanskritçe’deki gibi “bakşı” sözcüğünü kullanmışlardır (Sarıpbekov 2017: 134). Dolayısıyla sağlık ve hastalık konusunda Şamanizm ile olan bağlarının etkin olduğu görülür. Sovyetler Birliği

döneminde bazı duraksamaların yaşanması söz konusu olsa da Kırgız kültüründe Şamanizm'in etkinliği hâlâ devam eder. Kazak-Kırgız şaman-bakşıları birçok misyonu üzerinde barındırır. Onlar hem şarkıcı, şair, müzisyen hem de kâhin, hekim olmaları sebebiyle halk gelenek ve menkıbelerinin yaşatıcısıdır (Kafesoğlu 1980: 37). Kırgız Türklerinde kadın şaman 'bübü', erkek şaman ise 'bakşı' şeklinde adlandırılır. Mihaly Hoppal bir çalışmada Kırgız Türkleri arasındaki bir şaman ayinini şu şekilde tarif etmektedir: *“Bir şaman ayininde Kırgızlar arasında nadir rastlanabilen ve “talma-biy” adı verilen törende şamanlar ruhlarla temasa geçebilmek için yurtanın tepesine çıkmışlardı. Akşam gerçekleştirilen törenlerin başında ve sonunda İslamî dua okunuyordu, bunun dışında tören tamamen esrik haldeki sağaltıcı şamanın faaliyetlerini içeriyordu”* (2012: 140). Bu alıntıyı referans olarak Kırgız kültüründe İslami ve Şamanik unsurların bir arada varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Kırgız Türkleri her hastalığın bir iyisi olduğuna inanır. Bu hastalıkların yalnızca sözün gücü ile iyileşebileceği düşüncesi mevcuttur. Bakşının körümü, dumana mollanın cini çağırması vb. inanışlar bu anlayışın örneğidir. Kırgız Türkleri bazen cinlerin hastanın vücuduna girdiğine inanır. Cinleri vücuttan çıkararak kişi ise bakşıdır. Dıykanbayeva'nın verdiği bir örneğe göre; ünü herkesçe duyulan Kuşbek adlı bakşıya “bala bakşı” denilir. Kuşbek, hastalarını yalnızca akşamları tedavi eder. Onun törenlerine pek çok insan ilgiyle katılır. Bu törenlerde sağaltım şu şekilde gerçekleşir: Et ocağa konulunca eş zamanlı olarak bakşı da tedaviye başlar. Sağaltım, etin pişmesine kadar devam eder. Hasta çadırın tam ortasına oturtulur ve bakşı hastanın nabzına bakarak teşhisini koyar (2016: 84). Başka bir örnek verilecek olursa; insana cin girdiğinde “cin tiydi”, “şamal tiydi”⁴⁰ deyip hasta bakşıya tedavi ettirilir. Eğer hasta iyileşirse cini Köykap adlı dağın arka tarafına kovdukları düşünülür. Hastanın iyileşmediği durumlarda ise cinin bakşığı umursamadığına inanılır (Taştemiroy vd. 1973: 34). Eski zamanlardan süregelen inanışların sihir yönü çok güçlüdür. Kutsal gücü olduğuna inanılan birtakım sözler aracılığıyla hastalık yok edilmeye çalışılır. Bakşılardan cin giren insanın içindeki cini çıkarması, delirenlerin aklını başına getirmesi bu sihirli sözler yoluyla olur (Egemberdiyeva 2017: 175). Bakşılar, ritüel esnasında başka ruhlar ile Bugu Ene'nin ruhunu çağırarak sözleri kullanır. Bugu Ene'nin boynuzu kötü ruhlardan koruyan tılsım

⁴⁰ “Cin girdi”, “rüzgâr değdi”.

gibidir ve bu boynuz evin girişindeki kapının üstüne konulur. Boynuzun resimleri, desen olarak ev eşyalarına konulur. Şamanlığın sembolleri olan kamçı, köstek, kavallara dış görünüşü yansıtılır (Narınbayeva 2010: 100). Bugu Ene dışında bakışların başka koruyucu ruhlardan yardım aldıkları da bilinir.

Nerin Köse, Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde üç temel tedavi yöntemi bulunduğunu ifade eder: 1. Sihir ve büyüye dayanan tedavi yöntemleri 2. İlaçla tedavi 3. Hem ilaç hem de sihir ve büyüyle tedavi (2004: 536). Köse'nin tasnifinde belirttiği gibi İslami ve Şamanik unsurlara dayanan tedavi yöntemlerini uygulayan halk hekimleri, Kırgız kültüründe farklı adlarla görünüm kazanır. Dolayısıyla ilk olarak en eski hekim olarak görülen bakışları anmak gerekir. Diğer yandan Alimov'a göre, günümüz anlatıcı tiplerinin de kökeni sözlü gelenek ve hekimlik ilişkisine dayanır. Modern tıbbın günümüzdeki hâlini alana kadar geçirdiği süreçte insanlar sözün sihirli gücüne itimat eder. Şüphesiz burada önemli nokta inanma olgusudur (2010: 12-13).

Kayıpov'un verdiği bilgiye göre Kırgız âşıklık geleneği, zengin bir estetik tecrübeden oluşur. Bakşı, emçi-domçu, körümçü (falcı), sınçı, tökmö akın (âşık), comokçu (destancı) eski zamanlardan beri devam eden köklü ve zengin geleneği ifade eden folklorik unsurlardır ve hepsi birbiri ile ilişkilidir (2009: 107). Çünkü bir destan anlatıcısının da sağaltıcı özelliği olduğu bilinir. Bu konuda en belirgin örnek olarak Kırgız Türkleri içerisinde usta-çırak ilişkisine dayanan Manasçılık geleneği verilmelidir. Manasçı kavramı, Manas ve devamı sayılan Semetey, Seytek gibi destanları usta-çırak ilişkisi içinde öğrenen, destanları dinleyicilerin olduğu ortamlarda icra eden sanat erbabı, usta destan anlatıcı/söyleyicilerine verilen ad olarak tanımlanır. Kırgız Türkleri arasında Manasçıların emçi-domçuluk yeteneğine sahip olduğu düşünülür ve destan söyleme zamanları dışında halk hekimliği yaptıkları bilinir. Bilhassa hamile kadınların doğurması, kısır kadınların hamile kalması gibi özel durumların yanı sıra hasta insan veya hayvanların sağaltımını destan söyleyerek gerçekleştirirler (Çeribaş 2012: 75; Çeribaş 2014: 79).

Kırgız Türklerinde yalnızca bakşı veya Manasçılar sağaltıcı değildir. *Kuuçu, tamırçı, ırımçı, arbooçu, darımçı, kirneçi, tabıp, emçi ve cayçı* (Alimov 2010: 12-13), *emçi-domçu, kançı, kaaruucu, tilmeçi, sınıkçı* (Çomo Uulu 2008: 15), *darıger, bübü,*

darmekçi, anacı, basmacı, demkeş, dubakan, kıbaçıl, sebepker, tükürgüç, tükürçü (Moldaliyeva 2010: 37-48) gibi adlarla adlandırılan halk hekimleri bulunur. Bunlar arasında literatürde sıklıkla *tabıp* ifadesinin kullanıldığı ve halk hekimliğinin Kırgız Türkleri için geçmişten beri önemli görüldüğü ifade edilmelidir. Hatta yalnızca tedavilerin değil bunun dışında sağaltım için başka ritüellerin de gerçekleştirildiği görülür. Söz gelimi bir hastalıktan iyileştikten, bir felaketten kurtulduktan sonra veya kötü rüya görüldüğünde komşular davet edilir ve kurbanlar kesilir. Davete gelenlerin duası alınır ve *tülöö* denilen merasim gerçekleştirilir. Bu merasim günümüzdeki mevlüt okuma (*tülöö, kuday berüü*) geleneği ile devam ettirildiği görülür (Alimov 2010: 12-13). Bahsedilen inanış ve uygulamaların Tanrı'ya bir teşekkür niteliği taşıdığı ve hem psikik hem de fiziksel sağlığı koruma amacı güttüğü görülür. Kırgız Türklerinde uygulanan tedavi pratiklerinin günümüzde Anadolu'da da uygulandığı bilinir. Söz gelimi muska taşıma, okunmuş dua yazılı kâğıdın suya konulması ve o suyun içilmesi, kurşun dökme, hastalıklı bölgeyi dua ile tedavi etme gibi örnekler verilebilir. Bu tedaviler geçmişte şaman, arbaşvı veya arbaksıların uyguladığı sağaltımların devamı niteliğindedir (Köse 2004: 542). Sağaltıcıların adı değişmiş olsa da uygulamalar ufak farklılıklarla devam ettirilir.

Kırgız Türklerinde hastalığı genel olarak “can oorular/candu oorular (ruhsal/psikolojik hastalıklar)” ve “ten oorular (beden hastalıkları)” olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Can oorular, çoğunlukla ruh ve sinir hastalıklarına ilişkin her türlü psikolojik hastalıkları kapsar. Söz gelimi nazar, kısırlık, büyü ve bedduaya maruz kalma gibi hastalıklar buraya dâhil edilebilir. Bu hastalıkları bakşı, emçi-domçu, bübü gibi halk hekimleri tedavi eder. Örneğin, yıllardır çocuk sahibi olmayan bir kadın yedi evde özel olarak yapılan yedi kuklayı toplayıp bohça şeklinde sardıktan sonra evine emçi-domçuyu çağırır. Bir hayvan kesilip derisi yüzülür ve her yanı dikilerek tulum yapılır. Pişirilmiş etin kemikleri bu tulum konulur. Sonrasında dört yola gidilip tulum ve bohça bırakılırken “Belalar bununla birlikte gitsin.” denilerek arkaya bakılmadan eve dönülür. Bu şekilde kadının çocuk sahibi olunacağına inanılır (Akmataliyev 2001: 103). Çünkü Kırgız Türklerinde çocuk sahibi olmak ayrı bir önem taşır. Çocuğu olmayan kadınlar eksik olarak görülür. Hatta bu kadınların toplum tarafından kınandığı bilinir. Bu durumda bazen kutsal kabul edilen sular ile yıkanılır. Kadın türbelere götürülür. Şaman veya Umay

Ene'den yardım istenir. Bu sayede çocuk sahibi olmaya çalışılır (Çeltikçi-Kayhan 2016: 64). Kutsal yerlere sığınma, atalar ruhundan medet umma, atalara kurban sunma geçmişten günümüze kadar süregelen animistik düşüncenin bir devamıdır (Polat 2005: 67).

Çocuk sahibi olma arzusu, ruhlardan medet umma veya halk hekimi yoluyla bu olumsuz durumdan kurtulma da can ooruların sağaltımına iyi bir örnektir. Bunun dışında Anadolu coğrafyasında da sıklıkla karşılaşılan “nazar” inancı da Kırgız Türklerinde can ooruların bir örneğini teşkil eder. Bu konuda nazar boncuğu veya muska taşıma uygulanan pratiklerdendir. Kırgız Türklerinin inancına göre, eğer çocuğa nazar değerse boncuktaki taşlardan birisi kırılır ve böylelikle çocuk zarar görmez. Muskada ise Kur'an-ı Kerim ayetleri yazılır. Bu konuya Kırgız Türklerinin halk şiirinde de yer verilir:

Nazar değer diye kızıma

Takmış mı “göz boncuğu” ya da muska? (Akmataliyev 2001: 175).

Benzer şekilde çocuğun hastalığının çeşitli hayvanlara nakledilmesi de söz konusudur. Ten oorular ise bütün fiziki hastalıkları kasteder. Buna benzer fiziki hastalıkları tabıp, tamırçı, emçi gibi halk hekimleri tedavi eder (Moldaliyeva 2010: 11). Bu hastalıkları aç karnından başlayarak birtakım diyetler ve çeşitli ilaçlarla tedavi eden tabıplar kimi zaman bir çorbaya (kaynatma şorpo) yaklaşık iki yüz bileşen ekleyerek ilaç hazırlar. Bunun dışında çeşitli otlar ve hayvanları da kullanarak Allah'ın verdiği psikoenerjitik yetenekleri ile sağaltımı gerçekleştirir (Bolot 2003: 6). Hastalığın Kırgız Türklerinde de “can ve ten oorular” olarak iki şekilde ele alınabilecek olması sağlığın ruh ve beden bütünlüğünü somutlaması açısından dikkat çekicidir.

Kırgız Türklerinin sağlıkla ilgili söz varlığı üzerine bir çalışması bulunan Nurgül Moldaliyeva sağlık, hastalık, ilaç ve yara gibi birçok kavrama dair pek çok sözcük tespit etmiştir. Bu çalışmaya göre, Kırgız Türklerinde sağlıkla ilgili olarak “den-sooluk, salamattık, salamat, tap”; hastalıkla ilgili olarak “ooru, sirkoo, dart, ildet, kesel, çemen, çikert, zardap, zardep, kasta, nookas, nasak, beymar, beytap”; ilaçla ilgili olarak “darı, daarı, darmek, darı-darmek, çardarı, em, dom, daba, dabaa, darman, ilacı, ebep, sebep, şıraa”; yara ve irinle ilgili olarak ise “cara, caraat, carakat, carat, gültüñ, kaaruçu, kıyma, bısmıl, bışmıl, cıldız cara, zaka, irin” gibi sözcüklerin kullanıldığını ifade eder (2010: 15-

53). Elbette bu örnekler çoğaltılabilir. Zira Kırgız Türkleri sağlığı çok fazla önemseyerek bu kavram ile ilgili başka pek çok sözcük türetir ve geliştirir. İnsanların hayata bakışı, sağlık ve hastalık algısı genel olarak ortaklık göstermesinin yanı sıra ihtiyaçlar doğrultusunda farklılaşabileceği için bu söz varlığının kullanımı ve kendisi, bölgeden bölgeye göre değişebilmektedir. Dolayısıyla hem sağlık hem de hastalık ile ilgili birçok kavram ve kullanım alanı oluşur. Ayrıca Kırgız Türklerinin atasözlerinde de hastalığa dair birçok ifadenin yer aldığı da eklenmelidir:

Aş turgan çerge ooru turbayt. (Aş bulunan yerde hastalık bulunmaz.); Balaluu üydö sır cok, Ooruluu üydö ır cok (Çocuklu evde sır yok, Hastalıklı evde şarkı yok.); Cokçuluk taştan da katuu, Ooruluk zindandan da oor (Yolsuluk taştan bile sert, Hastalık zindandan bile ağır.); İçi ooruluu kükü süyböyt (Hastalıklı, gülmeyi sevmez.); Ooruda çançu caman, Sözdö kangku caman (Hastalıkta sancı yaman, Sözde kinaye yaman) gibi atasözleri verilebilir (Çelik Şavk 2002: 27-162).

Bu atasözleri, Kırgız Türkleri arasında sağlığın önemini ve Kırgız Türklerinin hastalığa ait düşüncelerini belirtmek açısından somut örneklerdir. Ancak modern tıbbın gelişmesi ile halk hekimliğine olan bakışın değişme gösterdiği de söylenmelidir. İlaçların artması ve ucuzlaması insanların tedavi olanağını kolaylaştırdığı için Sovyet döneminde halkın tap ilmine mesafeli olduğu görülür (Akun Kızı 2010: 3-4). Bu olumsuz bakışın Anadolu sahasında da var olduğu düşünüldüğünde bilimin ilerlemesi ve hasta-hekim arası güven anlayışının şekillenmesi doğal karşılanmalıdır. Ancak insanlar veya tıp doktorları her ne kadar zaman zaman olumsuz bakış açısına sahip olsalar da halk hekimliği geleneğin gücü ile ayakta kalmayı başarabilmiştir. Aynı durum Kırgız Türkleri için de geçerlidir. Kırgız toplumunda gelenek ve inanışlar her şeye rağmen yaşam alanı bulur. Hatta zamanla tüm dünyada olduğu gibi Kırgızistan'da da halk hekimliği modern tıbbın tamamlayıcısı ve alternatifi olarak algılanmaya başlanmıştır.

Aydarbek Sarmanbetov, Kırgız Türklerinin halk hekimliğinin çok güçlü olduğunu ancak gerekli desteği görmediğini ifade eder. Bu konuda Avrupa ve Amerika'da halk hekimliğinin devlet desteğiyle korunduğunu ve geliştiğini örnek verir. Buna rağmen ülkedeki halk hekimliği geleneğinin çok güçlü olduğunu ancak Kazakistan, Özbekistan kadar reklam ve destekçiye sahip olmadıklarını ifade eder. Ona göre ülkedeki halk hekimlerinin kerameti, bilgisi, eğitimi en az onlarınkisi kadar güçlüdür (2009: 5). Türk dünyası bir bütün olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla genel Türk coğrafyası içerisinde halk hekimliğinin, folklorun çok önemli bir kolu olduğu ve kültürün önemli bir

aktarıcısı olduğu unutulmamalıdır. Devlet desteği çerçevesinde korunma ve modern tıbbın güveni ile halk hekimliğinin daha da gelişeceğini düşünen Sarmanbetov'un bu değerlendirmesi dikkat çekicidir. Zira her ne kadar halk hekimliği kırsal kesim ile özdeşleşmiş olsa da günümüzde Kırgızistan'da şehir hayatının önemli bir parçasıdır. Sovyetler Birliği'nin keskin kurallarının gevşemesi ve şehirlere göçün artmasıyla Kırgız Türklerinin halk hekimliği daha rahat yaşam alanı edinir. Buna örnek olarak Kırgızistan'ın sağlık turizmi ve termal kaynakları verilmelidir. Mineral, su ve çamur kaynakları, yer altı dinlenme odaları, masaj, iğne ve lokal tedavi, hidrojin-sülfid çamur banyoları insanların birtakım hastalıklarını (vücut hareketlerindeki bozukluklar, kan-damar basıncı, solunum yolları, kadın ve deriyle ilgili hastalıklar vb.) sağaltmada etkin olmasının yanı sıra psişik olarak da bir dinlenme imkânı yaratması ile dikkate değerdir. Bu konuda özellikle Ceti-Oguz, Isık-Köl, Isık-Ata, Calalabad sanatoryumları, Mavi Isık-Köl, Ala Too, Çolpon-Ata dinlenme evleri ve Arslan-Bob pansiyonu en popüler olanlarıdır (Boz 2001: 269). Bazı sanatoryumlarda sadece kırmızı ile şifalandıkları da görülür (Cumakunova 1995: 135). Tabiat ve sağlığın yakın ilişkisi bakımından söz konusu sağaltım mekânları Kırgızistan'da halk hekimliğine günümüzde de yaşam imkânı sağlaması bakımından önemli bir konuma sahiptir. Aynı zamanda ekonomik anlamda ülkeye büyük katkı sağladığı görülür.

Tüm dünyada tarih boyu uygulanagelen bazen birincil bazen de alternatif, tamamlayıcı tedavi yöntemi olarak kabul gören halk hekimliği, en eski Türk boylarından olan Kırgız Türkleri için de mühim bir gelenektir. Geçmişten günümüze tarihî süreç içerisinde farklı coğrafyalarda yaşamış ve bu yaşantıya bağlı olarak farklı inanç sistemlerinin, dinî unsurların ve kültürün izlerini taşıyan Kırgız Türklerinin halk hekimliği pratiğinin, belirgin olarak İslamiyet öncesinde eski Türk dini, göçebe kültürün izleri, animizm etkisi, Şamanizm ve onunla birlikte şekillenen/gelişen saygıya dayalı atalar kültü, hayvan ve doğa kültleri, totemist inançlar ve İslamiyet'in kabulü ile birlikte ise geleneksel yaşantıya dâhil olan dinî unsurlarla şekillendiği ve bu ana hatlar çerçevesinde oluşup geliştiği görülür. Tüm bu etkenlerin doğrultusunda günümüzün modernleşmesine ve yaşanan tarihî, sosyal, politik, ekonomik hususiyetlere bağlı olarak geçmişte varlığını sürdüren bazı özelliklerin yitirilip bazılarının ise hâlâ korunarak ve

pratik içerisinde ritüelistik olarak yinelenerek devam ettiği ve Kırgız Türklerinin halk hekimliğinin bu unsurlar doğrultusunda geliştiği ve yenilendiği söylenmelidir.

E. Araştırma Alanıyla İlgili Bilgiler

E.1. Oş Bölgesinin Tarihi

Çin kaynaklarından edinilen bilgiye göre en eski Türk boylarından bir tanesi Kırgız Türkleridir. Günümüzde Tanrı Dağlarının kuzeyinde yaşayan Kırgız Türkleri, eski dönemlerde Orta Asya'nın birçok yerinde yaşam sürer. Yenisey Irmağı, Altay, Sayan, Tanrı Dağları, Pamir, Koton Dağları ve çevresi bu yerlere örnektir (Soltonoyev 2017: 6). Kırgız Türklerine ait ilk bilgiler Çin kaynaklarında yer alır. Bu kaynaklara göre Kırgız Türklerinin tarihi MÖ 201 yılına kadar uzanır (İdil 2007: 7). Eski zamanlardaki boy adını günümüze kadar muhafaza eden tek Türk boyu da Kırgız Türkleridir (İnan 1998: 39). Kırgız adı üzerine birçok görüş bulunur. Kırgız kelimesinin kırk sayısı ve Oğuz boyu ile ilişkisi olduğu, Kırgız Türklerinin kırk boydan ve Kırgız soyunun kırk kızıdan türediği bu görüşlere birer örnektir. Ancak bununla birlikte Kırgız Türkçesinde 'kır' kelimesinin "dağ yamacı, tepe" anlamına gelmesi sebebiyle dağlarda yaşayan Oğuzlar şeklinde de adlandırmalar bulunmaktadır (İdil 2007: 7).

Tarih boyu birçok devletin boyunduruğu altına giren Kırgız Türkleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan eder. Günümüzde bağımsız olan yedi Türk devletinden bir tanesidir. Bu tarihten itibaren bağımsız bir devlet olarak hüküm sürdüren Kırgızistan, Türkistan'ın doğu kısmında dağlık bir bölgede yer almaktadır. Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan ve Çin ile sınırları bulunan Kırgızistan'a kendi halkı 'altın beşik' adını verir. Ülkenin yüz ölçümü ise 198.500 kilometrekaredir. Deniz seviyesinden en az yüksek yeri 500 metreden aşağıda değildir (Erdem 2005: 69-71). Dünyanın en önemli dağlık ülkelerinden birisidir ve bu sebeple ülkede turizm, önemli bir gelir kaynağıdır. Altı milyondan fazla nüfusu olan ülkenin resmî dili Kırgız Türkçesi ve Rusçadır. Kırgız Türkleri İslam dinine mensuptur. Ülkenin Çüy Bölgesi, Issık Köl

Bölgesi, Calalabad Bölgesi, Narın Bölgesi, Oş Bölgesi, Talas Bölgesi ve Batken Bölgesi olmak üzere yedi bölgesi bulunur.

Oş Bölgesi, güney Kırgızistan'da yer alır. Pamir Dağları ile Tanrı Dağları arasındaki bölgede, Fergana Vadisinin doğu kısmında ve Ak-Buura Nehrinin kıyısında kurulu olan bölge, üç bin yıllık geçmişi ile yalnızca Orta Asya'nın değil tüm dünyanın en eski yerleşim yerlerinden birisini teşkil eder. Truva, Roma gibi birçok efsanevi şehirlerle hemen hemen aynı yaştadır (Mendibayev 1998: 97; Erdem 2005: 211). A. Yu. Zadneprovskiy'in yaptığı arkeolojik kazılar sonucunda, Oş Bölgesi'nin yaşının üç bin yıllık olduğu ortaya çıkmış ve 2000 yılında Oş Bölgesi'nin üç bin yıllık tarihinin kutlanmasıyla ilgili karar çıkartılır.⁴¹ Buna bağlı olarak Unesco'nun ve Cumhurbaşkanlığının desteğiyle Oş Bölgesi'nin yıl dönümü kutlanır. Sonrasında her yıl 5 Ekim tarihi Oş Bölgesi yıl dönümü olarak kutlanmaya devam eder (Acimamatova 2016: 56; Buyar 2019: 23). Bu durum dikkate değerdir. Zira Orta Asya ve Dünya için tarihî önemi büyük olan bölge, Kırgızistan halkı için de hem tarihî hem de kültürel açıdan ayrı bir önem taşır. Oş Bölgesi, Antik çağlardan günümüz modern dönemine kadar Büyük İpek Yolu üzerinde konumlanması sebebiyle daima avantajlı durumda olur. Doğusunda Doğu Türkistan'ın en önemli şehri Kaşgar, batısında Fergana Vadisi boyunca Maverainnehir'deki şehirler yer aldığı için hem Doğu Türkistan hem de Batı Türkistan arasında önemli bir bağlantı noktası olarak stratejik ve tarihî öneme sahip olan bölge, askeri-stratejik, ticari, ekonomik, politik ve kültürel olmak üzere birçok alanda merkez olarak yer alır (Buyar 2019: 14; Abitov 2019: 5). Bu özellikler, Oş Bölgesi merkezi olan Oş ilinin “güneyin başkenti” olarak anılmasını sağlar.

Oş Bölgesi tarih boyunca birçok devletin himayesi altına girer. İlk önce Göktürklerin ardından Samanilerin, Karahanlıların, 1141 yılında Karahıtayların, 1210'da Harzemşahların, 1220'de Moğolların, 1380'de Timur İmparatorluğunun sınırları içerisine

---

⁴¹ Söz konusu kazıların ilki 1976 yılında Süleyman Dağı'nın yamaçlarında yapılır. Buradaki arkeolojik malzemelerin MÖ 2000'li yıllara tarihlendirilebileceğini ileri süren arkeologların kazıları sonucunda bölgenin en az 3000 yıllık bir geçmişinin olduğu ortaya konulur. Bu arkeologların başında Oş Tarih Kültür Müzesi arkeologlarından Yelena Vasilevna Durujinina gelir. Bu tezi ortaya atan ilk arkeolog Durujinina olmakla birlikte sonraki süreçte ekibiyle birlikte 1950'li yıllardan beri Fergana araştırmaları için Karasu'da kazılar yapan SSCB Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümü'nden Yuriy Aleksandr Zadneprovskiy de önem taşır. Bunun gibi birçok arkeoloğun çalışmaları neticesinde bölgenin eskiçığlara ait bir yerleşim yeri olduğu ortaya konur (Buyar 2019: 16-17).

dahil olduktan sonra 17. yüzyılda bir süre Cungar Hanlığının hakimiyetine girer. Ardından ise Hokand Hanlığına bağlı olarak varlığını sürdüren bölge, bu dönemde en gelişmiş bölgelerden birisi hâline gelir. 1876 tarihinde Hokand Hanlığının Rus İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi ile Oş için de başka bir dönem başlar. Bu süreçte Rusların Türkistan'ı işgali ile farklı adlarla kurulan siyasi yönetimlerden birisinin yer aldığı bir şehir hâline gelen Oş, 1918 yılında Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde yer alır. Bunun ardından günümüz Kırgızistan sınırlarını kapsayan yeni düzenleme ile siyasi, idari ve coğrafi olarak değişiklik yapılır. 14 Ekim 1924'te Kara Kırgız Özerk Bölgesi, 25 Mayıs 1925'te Kırgız Özerk Bölgesi, 1 Şubat 1926'da Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 5 Aralık 1939'dan itibaren ise Oş Bölgesi'nin merkezi olarak günümüze kadar varlığını korur (Buyar 2019: 19-21). Oş Bölgesi ve Oş şehri Kırgız Türkleri için ikinci bir Mekke olarak görülür. Buna bağlı olarak şehirlerin hayırlısı anlamına gelen “Hayru'l Buldan” diye adlandırılır (Erdem 2005: 211). Bu durumun en önemli sebebi Oş şehrinde yer alan Süleyman Dağı'dır. Bu dağ, kutsal bir dağ olarak kabul görmekte ve çeşitli inanışların uygulama alanı olarak Kırgız Türkleri için önemli bir merkezi teşkil etmektedir.⁴² Dağın tepesinde Babür Şah'a ait olduğu düşünülen bir türbe bulunur. Bu türbenin dışında, tepedeki bir mağarada bulunan taş aletler ve duvar resimlerine dayanarak bölgenin tarihini MÖ 4000-5000'li yıllara kadar dayandıranlar da vardır (Sağır 2012: 34-35). Bu bakımdan hem tarihî hem de kültürel mahiyet taşıyan Süleyman Dağı, bayramlarda ve önemli günlerde çeşitli ritüellerin uygulandığı ve tüm Kırgız Türkleri için kutsal olarak kabul edilen önemli bir ziyaret mekânıdır.

Oş şehrinin adı ile ilişkili birçok farklı rivayet vardır. Şehrin adının özellikle efsanelere, halk hikâyelerine dayandığını söylemek mümkündür.⁴³ Hatta şehrin eski zamanlara dayanan tarihi, arkeolojik kazıların yanı sıra çeşitli efsanelerde Büyük İskender ve Süleyman Peygamber döneminden beri var olduğuna ilişkili şekilde de anlatılır (Buyar 2019: 14-15). Bununla birlikte Oş şehri, Babür'ün şiirlerine de konu olur.

⁴² Süleyman Dağ, 16. yüzyıl kaynaklarında Bera-Kûh şeklinde geçer (Buyar 2019: 26).

⁴³ Örneğin Oş adı ile ilişkili bir efsaneye göre, “bir zamanlar savaş zamanında bir boğa hastalanır ve ayağa kalkamaz. Sahibi onu kaldırmaya çalışarak “hoş hoş” der. Bu yüzden şehrin adı “Oş” diye adlandırılır. Başka bir efsaneye göre ise Sultan Süleyman ordusuyla sefere çıkar. Hep birlikte güzel bir dağa ulaştıklarında Sultan Süleyman “hoş” (yeter) der. Bu yüzden o bölgeye Oş adı verilir (Galitskiy-Ploskih 1987: 7).

Söz konusu şiiirlerde etrafı dağlarla çevrili kale içerisinde yer alan yerleşim merkezi olarak betimlenir (Erdem 2005: 211). Tarihi geçmişini ve buna bağlı kültürünü hâlâ bünyesinde barındıran Oş Bölgesi, günümüzde bilim ve teknolojinin ışığında yeni bir yerleşim merkezi hâline gelir. Geçmişten günümüze Kırgızistan için Bişkek'ten sonra en önemli ikinci merkez olarak varlığını sürdürür.

E.2. Oş Bölgesinin Coğrafi Yapısı ve İklimi

Kırgızistan'ın ikinci başkenti olarak görülen Oş, Güney Kırgızistan'da yer alır. Bölgenin kuzeydoğusunda Narın, batısında Batken, güneyinde ise Calalabad'ın Suzak ilçesi bulunur. Bölgenin merkezi Oş şehridir. Oş Bölgesi'ne bağlı 7 ilçe (rayon) ve 469 köy (ayıl) vardır. Bölgeyle aynı adı taşıyan Oş merkezi, bölgenin en önemli ilidir. Onun dışında Alay, Aravan, Çoñ-Alay, Kara Kulca, Nookat, Özgön, Kara-Suu olmak üzere yedi ilçesi vardır. Dağlık bir bölge olan Oş, özellikle Süleyman Dağ ile anılır. Oş Bölgesi 21 Kasım 1939'da bölge olmuş, 27 Ocak 1959'da Calalabad Bölgesi ile birleşip tekrar 14 Aralık 1990'da Calalabad'dan ayrılır. 1999 yılında ise Batken Bölgesi, Oş Bölgesi'nden ayrılır (KRÖKM 2020)⁴⁴.

Bölgenin denizden yüksekliği 1175 metre, şehirden yüksekliği ise 175 metredir. Dağın üst kısımlarında tepeler bulunur. Bu tepeler Keklik Uçar, Ruşan Too, Eer Too, Şor Too, Buraa Too diye adlandırılan 2 kilometrelik beş tepeden ibarettir. Tepelerin eteklerinde yedi mağara yer alır (Buyar 2019: 26). Bölgenin yüz ölçümü 29.200 km²'dir. İklimi esas olarak ılıman ve tropikaldir. Kış çoğunlukla ılımandır yaz ise tropikaldir. Kışlar ılık, yazlar ise kuraktır (KRÖKM 2020).

E.3. Oş Bölgesinin Nüfus Yapısı

Oş Bölgesi'nin köklü tarihi geçmişi ve önemli ticaret yollarının üzerinde olması sebebiyle nüfusunun çoğunluğunu birçok farklı etnik grup oluşturur. Nüfusun çoğunluğu Kırgız Türklerinden oluşmakla birlikte Özbek Türkleri, Ahıska Türkleri, Ruslar ve Tacikler gibi başka birçok etnik grubun yaşadığı bir bölge olarak Kırgızistan'ın ikinci

⁴⁴Kırgız Respublikasının Özgöçö Kırdaldar Ministirliği. (<http://ky.mes.kg/2018/02/28/kr-%d3%a9kmnin-osh-oblusunun-ajmaktyk-m%d2%afn%d3%a9zd%d3%a9m%d3%a9s%d2%af/>) (Erişim Tarihi 30.11.2020 saat: 22.30).

büyük bölgesini teşkil eder. 2021 Eylül ayı itibariyle Oş Bölgesi'nin toplam nüfusu 1.391.649'dur. İlçelere göre nüfus sayısı ise: Alay'da 87.398; Aravan'da 137.721; Kara-Suu'da 448.608; Nookat'ta 302.481; Kara-Kulca'da 100.320; Özgön'de 282.981; Çoñ-Alay'da 32.140'tır (STAT 2021)⁴⁵.

E.4. Oş Bölgesinin Ekonomik Yapısı

Tarihte Oş Bölgesi Çin'den, Hindistan'dan, Rusya'dan ve Avrupa'dan gelen kervanların geçiş noktasıdır. Dünyanın en eski ticaret yolu olan İpek Yolu'nun üzerinde oluşu bölgenin gelişiminde büyük rol oynar. Oş'ta o dönemde çok köklü bir ticaret sistemi vardır. Bu durum özellikle pazarlar yoluyla sağlanır. Zira Oş hem çiftçiler hem de göçebelerin akın ettiği karavanlar, sahipleri ve tüccarları ile kervanlar, tüm çarşılar, camiiler, kahvehaneler ve diğerleri için hizmet noktaları olan tüm olanaklara sahip bir yerdir. Bu özellikleri onun ticari önemini artırır (Abıtov 2019: 6). Ayrıca bölgede birçok pazar ve tarihi kervansaray kalıntılarının da olduğu bilinir. Buradan ticaret kervanları Oş'tan aldıkları pamuk, şeker, deri, ipek, kumaş ve değerli taşlar gibi birçok ürünü Çin'e Hindistan'a, Rusya'ya ve Türkistan'a naklederler. Günümüzde ise şehrin en aktif ve en eski pazarı, Oş Pazarıdır. Bu pazar, Ak Bura ırmağının sol kenarına kurulur. Bunun yanı sıra Kara-Suu Pazarı da ülkenin en büyük ve önemli pazarlarından birisidir (Buyar 2019: 29-31). Bu pazarlarda her türlü yiyecek, kıyafet, züccaciye ve teknolojik-beyaz eşya ürünleri vd. bulunur. Bu bakımdan zengin bir ürün yelpazesi olduğu söylenebilir. Hatta Bişkek merkezde yer alan "Oş Pazarında" da Oş şehrindekine benzer bir içerik yer alır.

Oş gelişmekte olan bir bölgedir. Kırgızistan'a göre Oş Bölgesi'nde sanayileşmenin daha ön planda olduğu görülür. Bölgenin şehir ve ilçelerinde ağır sanayi üretim tesisleri yer alır. Bunlara; makine, çimento, elektrik ve yedek parça gibi üretim fabrikaları; gıda, tekstil, kereste ve tütün ürünleri işleme tesisleri; süt, deri, ipek, yün ve pamuk işleme atölyeleri örnek olarak verilebilir (Erbeden 2018: 7). Bölgenin diğer bir önemli geçim kaynağı tarımdır. Pirinç, pamuk, üzüm ve birçok başka sebze ve meyve

---

⁴⁵ Kırgız Respublikasının Uluttuk Statistika Komiteti (<http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/>). (Erişim Tarihi 11.12.2021 saat 15.00).

yetiştirilmesi de ekonomi açısından önem taşır. Bunun yanı sıra tarihî meknlarıyla turistik bir merkez olarak da ilgi odağıdır.

1. BÖLÜM

OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİ HALK HEKİMLERİ

1.1. Oş Bölgesi Kırgız Türkleri Halk Hekimleri

Oş Bölgesi tarihî geçmişi ve buna bağlı kültürel yapısı ile önemli bir yerleşim merkezidir. Dolayısıyla bölge, folklorun öncül kollarından biri olarak kültürün belirgin bir taşıyıcısı/aktarıcısı olan halk hekimliği geleneği içerisinde dikkat çekici görülmüş ve incelenmiştir. Halk hekimleri, halk hekimliği geleneğini geçmişten günümüze muhafaza eden icracılardır. Kültürel süreklilik ve çeşitlilik unsuru olan halk hekimliği geleneğinin koruyucusu ve aktarıcısı olan halk hekimleri bu süreçte aktif rol oynarlar. Bu rolü gerçekleştirirken bireylere, kimlik ve devamlılık duygusu aktarılmış olur (Gürçayır 2011: 10). SOKÜM unsurlarının yaşatılması ve kuşaktan kuşağa aktarılma noktasında bilgi, gelenek ve birikimin korunması oldukça kıymetlidir (Oğuz 2013: 11). Halk hekimleri bireye, topluma kimlik, aidiyet duygusu, devamlılık duygusu sağlarken öteki taraftan geleneğin aktarılışı, yaşatılışı, sürdürülüşü noktasında oldukça değerli bir misyonu kendilerinde barındırırlar. Bu misyonu Oş Bölgesi'ndeki halk hekimleri yoluyla görmek mümkündür.

Oş merkezi, yedi ilçe ve köylere gidilerek yapılan saha çalışması neticesinde Oş Bölgesi'nde “bakşı, cürök kötörüüçü, emçi, kançı, kirineçi, közü açık, moldo, massajist-ukalooçu, sımıkçı, sülükçü, tamırçı, tölgöoçü” olmak üzere on iki halk hekimi adı tespit edilmiştir. Bu sağaltıcılar, ruhsal/psikolojik ve bedensel birçok hastalığın sağaltımını gerçekleştirir. Bazı halk hekimleri bedensel hastalıkların tedavisine yoğunlaşırken bazıları ruhsal/psikolojik hastalıklara, bazı sağaltıcılar ise hem ruhsal/psikolojik hem de bedensel hastalıklara yoğunlaşır. Söz gelimi genel olarak moldolar cin girenleri, korkanları, siğil gibi cilt rahatsızlıklarını tedavi etmektedir. Ancak kızamık, sarılık gibi başka bedensel hastalıkları tedavi eden moldolar da bulunur (K.K. 13). Aşağıda, başlıklar hâlinde sahadaki halk hekimlerinin genel özellikleri verilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Bakşı

Bakşı/бакшы kavramı, Yudahin'in sözlüğünde “*mutatabbip, şaman, seans celse esnasında taşkınlık eden*” şeklinde geçer (Yudahin 1998: I, 81). Başka sözlüklerde ise “*bahşı*” (Arıkoğlu vd. 2017: I, 231), “*hastalıkları şamanlık yoluyla gören, okuyan kimse*”, *hastalığa sebep olan her türlü kötü cin-şeytanları kovmak için dua okuyarak, kendinden geçerek kişiyi tedavi eden kimse* (Akmataliyev vd. 2015: I, 181) olarak tanımlanır. Kısaca kötü ruhları kovan, hastalıkları sağaltan ve tedavisinde çeşitli yöntemleri kullanan icracılara bakşı denir. Bir zamanlar Budizm’i kabul eden Kırgız Türkleri, Sibirya’daki Türk halklarının aksine “kam” kavramı yerine Sanskritçe olduğu düşünülen “bakşı” kavramını kullanırlar (Sarıpbekov 2017: 134). Söz konusu kullanım Müslüman Kırgız Türkleri arasında “bakşı” şeklinde yaşamaya devam eder. Kırgız Türkleri bu kavramı “bakşı, bübü-bakşı, bakşı-bübü, burkan-bakşı” gibi çeşitli şekillerde kullanır (Çeribaş 2014: 76)⁴⁶. Bu adlandırma Şamanik dönemin kalıntılarını yaşatan halk hekimine verilir. Köprülü’ye göre Kırgız Türkleri arasında kam/şaman kavramının kapsadığı tüm manaları karşılayan kavram İslamiyet ile ruhlarla temasa geçen din adamı, dualar ile hastayı tedavi eden hekim anlamını daraltarak kendisinden korkulacak bir sihirbaz, büyücü, üfürükçü mahiyetine dönüşür (1999: 153-154). Ancak sahada karşılaşılan bakşılardan “sihirbaz, büyücü, üfürükçü” özelliklerinin yanında “halk hekimliği” görevini icra etmeye devam ettikleri ifade edilmelidir.

Alimov’a göre bakşı kelimesinin kökeni, bakmak fiiline dayanır. Zira Kırgız Türkçesinde baguu (bakmak) fiili hâlâ “hastaya bakmak” ve “iyileştirmek, yardım etmek” anlamına gelir. Şamanizm ve sihirsiz uygulamalara dair inançlarda “göz,” “bakmak”, “izlemek” gibi sözler çok kullanılır. Ayrıca “köz boyooçu”, “közü açık” diye bakşı adları da bu durumu örneklendirir. Alimov, Kırgız Türklerinde bakşının hastaları bazen komuzla bazen yalnızca şiirle tedavi eden hekim olması sebebiyle böyle bir çıkarımda bulunur (2003: 22). Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hastalıkların tedavisinde Kırgız Türkleri tabıp, büyücü ya da bakşı adı verilen hekimlere başvurur.

⁴⁶ Kırgız Türklerinde bakşı kavramı ve bakşılardan halk hekimliğini devam ettiren tipler olarak detaylı çözümlemesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Çeribaş 2014: 75-79).

Bakşılar “ak ve kara cindüü (ak ve kara bakşı)” olmak üzere ikiye ayrılır (Yudahin 1998: I, 81). Bakşılar hastaları cinlerini çağırıp ruhlar ile konuşarak tedavi ederler. Kara cindüü bakşılar çoğunlukla saralı hastalara bakar. Tedavide kamçı, bıçak, komuz veya tef kullanırlar. Bazen ise bakşılardan ayna ile veya cin aracılığıyla hastaları tedavi ettikleri görülür. Diş ağrısı çeken, yılan sokan insanları şiir ve badik söyleyerek sağaltırlar. Bu yöntemlerin dışında tedavide göçürme tekniğini kullandıkları da görülür (Cusupov vd., 2011ç: 115). Hastalığın tedavisi bulunamadığında veya doğrudan halk hekimine tedavi olmayı tercih ettiklerinde hastalığın tavuğa veya bakşıya geçeceği inancıyla kurban kesilir. Bu kurban hasta tarafından yenmez, başkasına verilir (Arık 2005: 170). Kara cindüü olan bakşılar, cin giren veya sarası olan insanları gördüklerinde o kişiye vurarak cin girip girmediklerini fark ederler. Bakşı tedavisinde ilk olarak nabza bakar. Hasta önceden başından geçmiş hastalıkla ilgili olayları anlatır. Bakşı hastanın içindeki cini çıkarmak için ateş yakar. Yakılan büyük ateşin ve hastanın üstünden atladıktan sonra orağı ateşe koyar ve ateş kıpkırmızı olduğunda diliyle yalar. Ellerini iki insana iki tarafından çektirir. Sırtının ortasını değirmenin taşıyla taşlatır. Evin etrafında dönerek bağırıp çağırır. Hayvanların üzerinden atlayıp cin girenlerin cinini, sarası olanların sarasını kovar. Bakşı tedavi esnasında trans hâindedir ancak kendisini kaybetmez. Hasta çok ağır durumda ve çıldırması ise o zaman dans etme, bağırma veya trans yollarına başvurur (Kalafat 2004; Cusupov-İmanaliyev 2011a: 260).

Geçmişte erkek bakşılardan yanı sıra kadın bakşılardan varlığından söz etmek mümkündür. Kadın bakşı için bakşı-bübü ifadesi kullanılır. Bakşı-bübüler, insanları çeşitli sihirden, hastalıklardan kötü ruhlardan korur ve hastalıklarını tedavi eder (Karadavut-Aksoy 2001: 7). Kırgız Türklerinde bakşı kavramı günümüzde hem kadın hem de erkek sağaltıcılar için kullanılır. Kadın bakşılara “bübü” denildiği bilgisi birçok kaynakta yer alır. Fakat benzer hususa sahadaki halk hekimlerinde karşılaşılmamıştır. Kadın halk hekimleri için yalnızca “bakşı” ifadesi kullanılır. Söz konusu kullanımın günümüzde geçmişe nazaran daha az sıklıkla kullanıldığı söylenmelidir. Sahada erkek bakşılar olmakla birlikte kadın bakşılardan erkeklere oranla daha fazla oldukları tespit edilmiştir. Geçmişten günümüze bakşı kavramına ve bakşıya yüklenen anlam ve işlevler değişerek varlığını devam ettirmektedir. Sahada bakşı kavramı aktif bir şekilde kullanılır. Bakşılar, Şamanizmin etkin olduğu dönemlerde hekimlik dışında başka birçok görevi de

üstlenmiştir. Sahada bakşıya yüklenen anlamlar ve işlevler değerlendirildiğinde günümüz bakşılarının birden fazla görevi bünyelerinde bulundurdukları rahatlıkla söylenmelidir. Bu görev veya icralar sağaltımı gerçekleştiren hekim olmanın dışında; gelecekte haber veren “kâhin”, fala bakabilen “falçı”, rüyaları yorumlayan “tabirci”, kaybolan eşyaları kimin aldığını veya nerede olduğunu söyleyen birer icracılardır. Bakşı kavramı sahada halk tarafından sağaltım işlerini yapan kişiden ziyade daha çok fala bakan, gelecekte haber veren, rüya yorumlayan, kaybolan eşyaların yerini veya eşyayı çalan kişiyi söyleyen kişi olarak kullanılır. Bütün bunlara rağmen bölgede bakşının eskiden beri bünyesinde barındırdığı “halk hekimliği” görevini aktif şekilde sürdürdüğü ve bu bakşılardan hem ruhsal/psikolojik hem de bedensel hastalıkları sağalttıkları belirlenmiştir.⁴⁷

1.1.2. Cürök Kötörücü

Cürök kötörücü/жүрөк көтөрүүчү kavramı, halk hekimliğine dair kaynaklarda çok fazla yer almamasına rağmen sahada sıklıkla karşılaşılan halk hekimi adlarından biridir. Zira bu halk hekimlerinin uyguladıkları tedavi pratiğini ve sağalttıkları hastalıkları daha çok “emçi” adıyla adlandırılan halk hekimlerinin gerçekleştirdiği görülür. Fakat sahada emçinin yerine halk tarafından *cürök kötörücü* ifadesinin de kullanıldığı söylenmelidir. Cürök kötörücüler daha çok ruhsal/psikolojik olan hafif hastalıkları bilhassa korkan ve damağı düşen bebekleri, çocukları sağaltırlar. Bebek ve çocuklardan başka yetişkin hastaların sağaltımını dahi gerçekleştirir. Kavramın adlandırılmasının temelinde korkan hastaların korkmanın, irkilmenin vb. etkisiyle kalbinin ve damağının düştüğü düşüncesi yatar. Kırgız Türkçesinde cürök “yürek, kalp”, kötörü ise “kaldırmak, yükseltmek” anlamlarına gelir. Bu bakımdan söz konusu adlandırmanın istenmeyen durumun (korku, irkilme vd.) ortadan kaldırılması yönünde oluşturulduğu düşünülür.

Halk hekimleri korku, irkilme gibi durumları ortadan kaldırmak için özellikle kurşun, su, tespih, kamçı gibi nesnelere dayanır. Böylelikle hastanın ‘cüröğü kötörölmüş’ olur ve hasta iyileşir. Belirtilen tarzdaki rahatsızlıkları sağaltan kişilere halk

⁴⁷ Bölgede derlenen bakşılara dair örnek fotoğraflar için bk. **Fotoğraf 27, 37.**

tarafından “emçi”nin yanı sıra “cürök kötörüüçü” de denilir. Halk hekimlerinin cürök kötörüüçü adını, “cürök kötörüü” tedavi yönteminden aldıkları açıktır. Cürök kötörüüçüler korku, irkilme gibi istenmeyen rahatsızlıkların ortadan kaldırılması dışında nadiren nazar, bingıldağın yara olması yahut çökmesi, damağın çukur olması veya düşmesi gibi hafif rahatsızlıkları da tedavi ederler. Cürök kötörüüçülerin tedavi ettiği hastalıkların az olması dolayısıyla kavramın diğer halk hekimlerine nazaran daha dar kullanıma sahip olduğu söylenmelidir.

1.1.3. Emçi

Emçi/эмчи kavramı farklı sözlüklerde “*tabip; emçi-domçu çocukları tedavi eden üfürükçü kadın*” (Yudahin 1998: I, 329) “*hastalığı geleneksel inanışlarla, duayla tedavi eden tabip, hekim*” (Abduldayev-İsayev 1969: 762) “*hastalığı inanışla, dua vb. ile tedavi eden kimse*” (Akmataliyev vd. 2015: II, 767); **domçu/домчу** “*emçi*” (Yudahin 1998: I, 311) *üfürükçü* (Arıkoğlu vd. 2017: I, 827) *bahşı, kadın hekim*” (Akmataliyev vd. 2015: I, 392), **emçi-domçu/эмчи-домчу** ise “*tabip, hekim, doktor*” (Akmataliyev vd. 2015: II, 767), “*damara bakan hekim*” (Karasayev 2016: 841) olarak tanımlanır. Emçi ve domçu kavramı hastalıkları bilhassa dua ile tedavi eden sağaltıcı olarak ifade edilebilir. Genel olarak yazılı kaynaklarda emçi-domçu kavramı birlikte kullanılırken saha araştırmasında emçi-domçu adına sadece bir defa rastlanılmış, domçu kavramının kullanımı ile hiç karşılaşılmasıdır. Buna karşın emçi kavramı hem bölgede yaşayan halk hem de halk hekimleri tarafından sıklıkla kullanılır.

Emçiler sahada genelde bebek ve çocukları tedavi etmekle beraber yetişkinleri de tedavi eder.⁴⁸ Belirtilen sağaltıcılar, birçok hastalığın sağaltımını yapmakta ve bilhassa bebeklerin bingıldaklarında yara olması yahut bingıldağın çökmesi, bebeğin/çocuğun zayıflaması, iştahsız olması durumunda ve korku, nazar gibi ruhsal sıkıntılarda⁴⁹ sağaltım gerçekleştirir. Korkuyu sağaltan kişilere emçinin yanında “cürök kötörüüçü”; nazarı defeden kişilere ise “kirineçi” dendiği düşünüldüğünde emçiyi temel olarak bebeğin/çocuğun bingıldağının yara olması, bingıldağın çökmesi, bebeğin/çocuğun

⁴⁸ Bebeğin kalbini tedavi eden emçi için bk. **Fotoğraf 16.**

⁴⁹ Nazarı çıkarıcı emçi örneği için bk. **Fotoğraf 2.**

zayıflaması, iştahsız olma durumlarını tedavi eden sağaltıcı olarak ifade etmek gerekir. Emçi bu hastalıkları tedavi etmenin yanında başka birçok hastalığın tedavisinde rol oynar. Söz gelimi siğil, sarılık, suçiçeği, kısırlık vd. hastalıklar bu duruma örnek olarak verilebilir. Emçinin hem ruhsal/psikolojik hem de bedensel birçok hastalığı tedavi etmesi emçi kavramının sahada geniş kullanım alanına sahip olmasına sebep olur. Sahada bir erkek emçi⁵⁰ dışında rastlanılan tüm emçiler kadındır.

Emçiler hastalıkları tedavi ederken birtakım sözlerden faydalanır. Bunlara bir örnek olarak;

Emçiler geçmiş,

İşi bize kalmış,

Domçular geçmiş,

İşi bize kalmış,

Benim elim değildir,

Umay Ene'nin elidir,

Hastalığını kaldıramaz,

Yağız yer kendin kaldır,

Dön! Kara yere dön! (Akmataliyev 2001: 131).

sözleri verilebilir. Sahada derlenen emçiler, nazarı defedilmesinde çoğunlukla “*menin kolum emes, Umay enenin Batma Zuura'nın kolu/Benim elim değil, Umay Ene'nin, Fatma Zehra'nın eli*” ifadesini kullanır.

1.1.4. Kañçı

Kañçı/канчы kavramı sözlüklerde “*kan alıcı (hacamatçı)* (Yudahin 1998: II 397), *kan alarak tedavi eden hekim* (Abduldayev-İsayev 1969: 280) *hasta olan insanı boynuzdan yapılan boruyla kan alarak tedavi kimse*” olarak tanımlanır (Akmataliyev vd. 2015: I, 690; Arıkoğlu vd. 2017: II, 1087). Kañçılar hastalıkları neşter veya inek boynuzundan yapılan kortık ile sağaltırlar. Çaresiz durumdaki yaraları ise delerek tedavi

⁵⁰ Sahada derlenen tek erkek emçi için bk. **Fotoğraf 11**.

ederler (Cusupov-İmanaliyev 2011a: 262). Kançılar, tedavilerini kan alma yoluyla gerçekleştiren hekimlerdir. Kançı adı tedavi uygulama yönteminden gelir. Bölgede kan alma yöntemini kançıların dışında başka halk hekimleri de uygular.⁵¹ Buna en belirgin örnek olarak tamırçı, bakşı ve emçiler gösterilebilir. Birçok farklı halk hekiminin kan alma yöntemini kullanması yöntemin ve tedavinin kullanım alanının geniş bir perspektife sahip olduğunu gösterir.

Hacamat (hicama) çok eski zamanlardan bu yana kullanılagelen kan alma uygulamalarından biridir. Sahadaki kançıların birçoğu bu uygulamanın peygamber zamanından beri kullanıldığını, kan almanın Hz. Muhammet'in sünnetlerinden biri olduğunu dile getirir. Halk hekimlerin belirtilen ifadesi, kan alma yoluyla tedavi yönteminin ve kançılığın kökeninde İslami etkinin bulunduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Kançılar baş bölgesi öncelikli olmakla birlikte genellikle böbrek, bel, bacak, ayak gibi vücudun doksan dokuz noktasından kan alır. Kançılar veya diğer halk hekimleri kan alırken bıçak, neşter gibi aletlerle kan alınacak noktaları keser ve alınan kanı çoğunlukla vakuma koyar.⁵² Kan alma yöntemi ile vücudun belirli noktalarından kan alınarak pis, zararlı kanın vücuttan atılması sağlanır. Vücuttaki pis ve zararlı kanın çıkmasıyla hastalığın vücuttan atılacağına inanılır. Kançılar sadece hasta olan kişileri tedavi etmez. Ayrıca onlar, her insanın yılda bir defa vücudundan kan aldırmasının insanların sağlıkları ve vücutları için faydalı olacağını düşünürler. Sağlıklı insanlar bu durumun sürdürülmesi adına yılda bir defa kançılara başvurarak kan alma yoluyla vücuttaki kanlarının tazelenmesini sağlarlar. Sahadaki halk hekimleri kan alımının gerçekleşmesi ile vücudun yenilendiğini, metabolizmanın hızlandığını ve bu yöntemin birçok hastalığa derman olduğunu ifade eder. Bu uygulamanın günümüz Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde hastalıkların tedavisinde etkin bir şekilde kullanıldığı ve bu yolla sağaltıcıların daha çok bedensel hastalıkları tedavi ettikleri söylenmelidir.

⁵¹ Bk. **Fotoğraf 35**. Burada kançı olmayan ancak kan alma yönteminden faydalanan bir halk hekimi örnek olarak verilmiştir.

⁵² Kan alma yönteminde kullanılan vakum için bk. **Fotoğraf 5, Fotoğraf 35**.

1.1.5. Kirineçi

Kirineçi/киринечи kavramı kirinele-/киринеэле- eyleminden gelir. Söz konusu eylem sözlükte “*nazar, göz değince onun çıkmasını sağlamak, kurşun dökmenin başka versiyonu*” (Arıkoğlu vd. 2017: II, 1275) şeklinde geçer. Kirineçi ise nazarı sağaltan kişidir (Tahirova 2019: 224). Kirineçi kavramı eski zamanlarda çok fazla kullanılmamıştır. Kavram geçmişte daha çok “kirinele-”, “kirine çıkaruu” “kirine kirüü” şekilleri ile nazarı çıkarmak, nazar değmek anlamında varlığını sürdürür ve hâlihazırda da kullanılmaya devam etmektedir. Nazarı çıkarma görevini yapan sağaltıcılar eskiden daha çok emçi kavramı ile adlandırılmıştır. Emçilerin bir icrası da nazar değen kişilerin nazarını çıkarmaktır. Günümüzde hâlâ emçinin “nazarı çıkaran sağaltıcı” olma görevi devam etmektedir. Ayrıca emçi dışında moldo, bakşı gibi başka halk hekimleri de nazar çıkarabilmektedir.

“Kirinele-, kirine çıkaruu, kirine kirüü” ifadeleri günümüzde varlığını sürdürmekle beraber kirineçi kavramının tek başına nazarı çıkarılmasını sağlayan sağaltıcının adı olarak bölgede aktif bir şekilde kullanıldığı söylenmelidir. Kirineçi adı anlamsal ve yaptığı sağaltım alanı olarak dar bir kullanıma sahiptir. Halk hekimleri nazarı çıkarırken bilhassa tespih, kâğıt, gazete, tuz, kamçı nadiren kurşun gibi nesnelere ve dua yahut büyü sözleri yoluyla sağaltımı icra ederler.⁵³ Özellikle “*menin kolum emes Umay Enenin, Batma Zuuranın kolu/benim elim değil Umay Ene'nin, Fatma Zehra'nın eli*” sözünün nazarı defedilmesinde sıklıkla kullanıldığı belirtilmelidir. Bu ifade dinî ve sihirsel/büyüsel sürecin halk hekimliğindeki etkinliğini görmek adına güzel bir örnektir.

1.1.6. Közü Açık

Közü açık/көзү ачык kavramı “*kâhin, doğaüstü yollardan gizli, bilinmeyen şeyleri, geleceği bilme iddiasında bulunan kimse, görmüş, geçirmiş*” (Arıkoğlu vd. 2017: II, 1391) anlamlarına gelir. Dinî anlamda ise “*normal insanların göremediği her türlü cin, şeytan, ruhu görebilen ya da bir şeyler hakkında önceden söyleyebilen kimse*” (Akmataliyev vd. 2015: II, 39) şeklinde tanımlanır. Közü açık, ruhlarla iletişim kuran,

⁵³ Tespihi kullanarak hastanın nazarı çıkarılan kirineçi için bk. **Fotoğraf 30**.

gelecek ve geçmiş hakkında çeşitli kehanetlerde bulunan, insanların ruhsal/psikolojik ve bedensel rahatsızlıklarına çözüm arayan ve bu rahatsızlıkları sağaltan, insanların kaybolan eşyalarını bulan veya kaybolan eşyanın kimin aldığını söyleyen sağaltıcıdır. Şaman/bakşı/kamın başka bir görünümüne sahip olan közü açıklar, şamanın daha çok nevroitik olan hastalıklarının tedavisine karşılık gelir. Közü açıkların bedensel hastalıklardan ziyade bilhassa ruhsal/psikolojik hastalıkların tedavisini gerçekleştirdikleri söylenmelidir.⁵⁴

1.1.7. Moldo

Moldo/молдо kavramı “*okur-yazar kimse, heyeti ruhaniyeden bir şahsiyet, molla, imam* (Yudahin 1998: II, 569) *insanlar arasında müslümanlığı yayan ve öğüt veren, şeriatleri söyleyen, hasta olan kişiye okuyup hastayı tedavi eden din insanı* (Abduldayev-İsayev 1969: 432; Akmataliyev vd. 2015: II, 221) *eskiden medresede okuyarak okuryazar olan kimse, sessiz, sakin, okuryazar* (Arıkoğlu vd. 2017: II, 1561) olarak tanımlanır. Okuryazar ve Müslüman halkın din görevlisi olan moldolar, Kur’an-ı Kerimi en iyi şekilde anlayıp Kur’an-ı Kerimin sırlarını halka dağıtan kişilerdir. Kasıyda⁵⁵ okurlar ve edepli, ahlâklı temiz insanlardır. Duanın gücüyle doğayı, hayvanları etkilerler (Cusupov vd., 2011d: 198). Moldo kavramı okuryazar olan din adamı şeklinde tanımlanır. Söz konusu kavram aynı zamanda 17-18. yüzyıllarda yaşayanların isimlerine eklenerek öğretmen ve üstat anlamına da gelir (Alimov 2003: 41). Dolayısıyla moldo kavramı yalnızca din adamıyla ilişkili değil benzer şekilde kavram; okuryazar, imam, şifacı, öğretmen, üstat gibi çeşitli anlam alanlarına sahiptir.

Moldo kavramının eğitici ve şifacı anlamı geçmişten beri kullanılmaktadır. Kırgız Türkleri arasında şifa veren sağaltıcı olarak moldolara sıklıkla rastlanır. Moldolar bilhassa ruhsal/psikolojik hastalıkları tedavi ettikleri gibi bazı moldolar bedensel hastalıkları da tedavi ederler. Söz gelimi cin girenlerin cinini çıkarma, korkanların

⁵⁴ Sahada derlenen bazı közü açıklar ve sağaltımda kullandıkları nesnelere için bk. **Fotoğraf 4, 21, 26.**

⁵⁵ Kasıyda: Kaside. 15-20 beyitten fazla olmayan manzume (Yudahin 1998: II, 413). Arapçada cin girenleri veya hastalığı tedavi etmek için kullanılan darım (büyülü söz) (Akmataliyev vd. 2015: I, 724). Bu çalışmada kavram verilen ikinci anlamı ile kullanılır. Örnek bir uygulama için bk. Cin Çarpması **Uygulama 4.**

korkularını giderme gibi ruhsal/psikolojik rahatsızlıkların yanında özellikle siğil gibi cilt rahatsızlıkları ve kısırlık gibi hastalıkları sağaltırlar.

Sahadaki moldoların pek çoğu duanın gücü ile sağaltımı gerçekleştirir. Dua okumanın yanında muska yazma ve kağıtlara dualar yazma gibi pratikleri icra ettikleri görülür. Moldolar nazar değenlerin nazarlarını çıkarmak için kâğıt, gazete, tespih, kamçı gibi nesnelere kullanır. Korkan kişilerin korkularını defetmek için ise kurşunu eriterek sağaltım gerçekleştirir. Bölgede moldolar, halk hekimliği geleneği açısından aktif rol oynayan sağaltıcılar arasında gösterilebilirler.⁵⁶

1.1.8. Massajist/Ukaloocu

Ukaloocu/укалоочу kavramının kökeni, “*masaj yapmak, vücudun çeşitli bölgelerini ovalamak*” anlamına gelen ‘ukala-’ eylemine dayanır. ‘Ukalat-’ *masaj yaptırmak, ovalatmak*; “ukaloo” ise *masaj yapma, ovalama*” (Akmataliyev vd. 2015: II, 576) anlamına gelir. Bölgedeki halk hekimlerinden biri olan **massajist-массажист/ukaloocu-укалоочу** hasta olan insanların bedenlerini veya ruhsal/psikolojik rahatsızlıkları sağaltan icracılardır. Sahadaki ukaloocuların pek çoğu ellerinde müthiş güç ve enerji bulunduğunu; ellerinin hasta olan yerleri hissettiğini ve masaj yaptıkça enerjilerinin tükenmediğini aksine arttığını belirtirler. Hastalar, özellikle vücut ve baş ağrılarınin tedavisi veya psikolojik rahatlamalar için sıklıkla massajist/ukalooculara başvurur. Bölgede masaj yapan sağaltıcılar Rusça “Massajist” kavramı ile adlandırılır. Kavramın Kırgız Türkçesi karşılığı olmasına rağmen ukaloocu kavramının bölgede kullanılmadığı veya bu kavramın insanlar tarafından kullanımının tercih edilmediği söylenmelidir. Masaj yapma yöntemine de ad olan ‘masaj’ hastalıkların/rahatsızlıkların tedavisinde bölgede sıklıkla tercih edilen yöntemlerden biridir. Masaj yapan sağaltıcılar hastalıkları sağaltırken elleri dışında herhangi bir nesne veya ilaç kullanmazlar.⁵⁷

⁵⁶ Sahada sağaltım gerçekleştiren moldo örneği için bk. **Fotoğraf 14, 25.**

⁵⁷ Bölgedeki örnek bir masaj uygulaması için bk. **Fotoğraf 13.**

1.1.9. Sınıkçı

Sınıkçı/сыныкчы kavramı, sınık/сынык kelimesinden gelir. Sınık “*kırık, kırılmış* (Yudahin 1998: II, 650) *kırık, kırılmış olan, kemiğin kırılması* (Arıkoğlu vd. 2017: II, 1810) *kırılan yeri, bütün olmayan yer*” (Akmataliyev vd. 2015: II, 431) anlamlarına gelir. Sınıkçı ise insanın veya malların kemikleri kırıldığında, çıktığında onu yerine getiren halk hekimidir (Tahirova 2019: 102). Eskiden beri var olduğu bilinen sınıkçılara Oş Bölgesi’nde sıkça rastlanılmıştır. Vücudun herhangi bir yerindeki çıkık, kırık, eziklik, burkulma vb. durumları tedavi eden sınıkçılara halk oldukça rağbet gösterir. Sahadaki sınıkçıların çoğunun yeteneklerini soydan aldıkları görülür. Sınıkçılar kırık veya çıkıkları tedavi ederken bilhassa “şakşak”⁵⁸ adı verilen bir nesneden yararlanır. Şakşak ağaç çubukları ve bu çubuklara bağlanan ip ve bez ile sarılan bir sağaltım aracıdır.⁵⁹ Sahadaki birçok sınıkçı şakşak yardımıyla sağaltımı yerine getirir. Şakşak hafif kırık veya çıkıklarda değil daha ağır olan kırık ve çıkıklarda kullanılır. Pek çok sınıkçı ilk aşamada şakşağı kullanmadan kırık veya çıkığı sağaltabilmektedir. Sağaltamadıkları veya uzun süreli tedavi gerektiren pratiklerde şakşağa başvururlar. Bahsedilen husustan başka çok fazla örneği görülmemekle beraber bazı sınıkçıların sağaltımı icra etmede alçıyı bir unsur olarak kullandıkları söylenmelidir. Fakat birçok sınıkçı sağaltımdaki alçı kullanımını olumlu karşılamamaktadır. Sınıkçılar, alçının veya şakşağın kırık veya çıkık olan bölgede kalma süresinde hastaların yaşlarını esas alır ve alçı/şakşak genç olanlarda kısa, yaşlı olanlarda daha uzun süre kullanılır. Sahadaki sınıkçıların tamamına yakınının erkek olduğu belirlenmiştir. Bölgede sadece bir kadın sınıkçı ile karşılaşmıştır.⁶⁰

1.1.10. Sülükçü

Sülük kelimesi “sülük (Yudahin 1998: II, 671) *tuzsuz sularda olan vücuda yapışıp kan emen böcek*” (Abduldayev-İsayev 1969: 148, Akmataliyev vd. 2015: II, 422) anlamına gelir. **Sülükçü/сүлүкчү** kavramı ise sülük ile hastalıkları tedavi eden halk hekimine verilen addır. Vücudun çeşitli bölgelerine sülük koyarak tedavi etme eski

⁵⁸ Şak: dal, küçük dal (Yudahin 1998: II, 676); Şakşak ise: kırık kemikleri veya alıcı kuşun kırılmış kanatlarını tutturmaya mahsus sargı tahtası (Yudahin 1998: II, 677) olarak tanımlanır.

⁵⁹ Sahada kırık ve çıkıkların tedavisinde kullanılan şakşak için bk. **Fotoğraf 9**.

⁶⁰ Bölgede derlenen tek kadın sınıkçı için bk. **Fotoğraf 6**.

zamanlardan beri günümüze kadar kullanılmaktadır. Hayvansal emlerden ve tedavi yöntemlerinden biri olan sülük ve sülükle tedaviye dair uygulamalara yalnızca bir defa rastlanılır.⁶¹ Tedaviyi icra etmek için özel bir tedavi merkezine sahip olan halk hekimi, sülük ile birçok hastalığı tedavi ettiğini dile getirir. Sülüğün hastalıklı bölgeye konulup belli süre orada bekletilmesi neticesinde sülük yoluyla pis, kirli kanın emilmesiyle hastalığın iyileşmesi sağlanır. Halk hekimi tedavi uygulamasını birkaç defa tekrar eder ve akciğer, böbrek gibi bedensel hastalıkları bu yolla tedavi eder.

1.1.11. Tamırçı

Tamırçı/тамырчы kavramı Kırgız Türkçesindeki тамыр “damar” kelimesine dayanır. Tamırçı kavramı sözlüklerde “*nabza göre hastalığı teşhis eden mütebbip; kıl tamırçı, usta tamırçı* (Yudahin 1998: II, 704-705) *damara bakan, damarı tutan hekim* (Abduldayev-İsayev 1969: 575) *nabız kontrolüyle hastaları muayene eden kimse* (Arıkoğlu vd. 2017: II, 1945) *damara bakan kimse*” (Akmataliyev vd. 2015: II, 452) şekillerde tanımlanır. Tamırçı, hasta şikayetlerini söylemeden hastanın ilk önce damarına bakarak hastada hangi hastalıkların mevcut olduğunu belirleyen sağaltıcıdır. Hastalığı belirledikten sonra hastaya ve hastalık türüne göre tedavi uygular. Bahsedilen tedavi uygulaması daha çok diyete dayanır. Tamırçının vermiş olduğu diyeti hastanın belli bir süre uygulaması gerekir. Tamırçı, hastalıkları sağaltmada özellikle bitki, hayvan ve bunlardan yapılan emlerden faydalanır.⁶² Su ve kırmızı gibi yiyecekleri kullanarak organizmayı iyi yönde etkilemeye çalışır. Sahada derlenen tamırçıların neredeyse tamamının bedensel hastalıkları tedavi ettikleri, ruhsal/psikolojik hastalıkların tedavisinde etkin rol almadıkları söylenmelidir.

1.1.12. Tölgööçü

Tölgööçü/төлгөөчү kavramı, tölgöö “fal” kavramından gelir. Tölgööçü sözlükte “*geleceği söyleyen, muhtemel, kaybolan eşyaları haber veren, inanılması güç kişi* (Karasayev 2016: 727) olarak tanımlanır. Tölgööçü, 41 kara taşı ile insanların kaderi

⁶¹ Bu uygulama için bk. **Fotoğraf 34.**

⁶² Bölgede derlenen bazı tamırçılar, tamırçıların kullandıkları malzemeler, nesnelere ve tedavi yerlerinden örnekler için bk. **Fotoğraf 7, 12, 24, 38.**

hakkında tahminde bulunur. Fal açmaya başladığında “açık aytıp, ak süylö” diye taşları eline, ağzına değdirip fal bakmaya başlar (Cusupov vd., 2011d: 189). Tölgö taşın yanı sıra koyunun kürek veya aşık kemikleriyle de yapılabilir (Çeribaş 2016: 186). Sahada yapılan araştırma neticesinde tölgöoçülerle karşılaşmıştır.⁶³ Bahsedilen sağaltıcılar bilhassa fal bakma, geçmişten ve gelecekte haber verme, kaybolan eşyaların yahut hayvanların bulunması için kişilere yardım etme yahut eşyayı, hayvanı alan kişiyi bulma gibi işlevleri ile sahada yer edinir. Tölgöoçülerin bunları gerçekleştirebilmek maksadıyla iskambil kartları, özel kartlar ve 41 taş kullandıkları söylenmelidir. Ayrıca bilhassa ruhsal/psikolojik rahatsızlıklar olmakla beraber bazı bedensel hastalıkların sağaltımında rol oynarlar.

1.2. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Kişisel Özellikleri

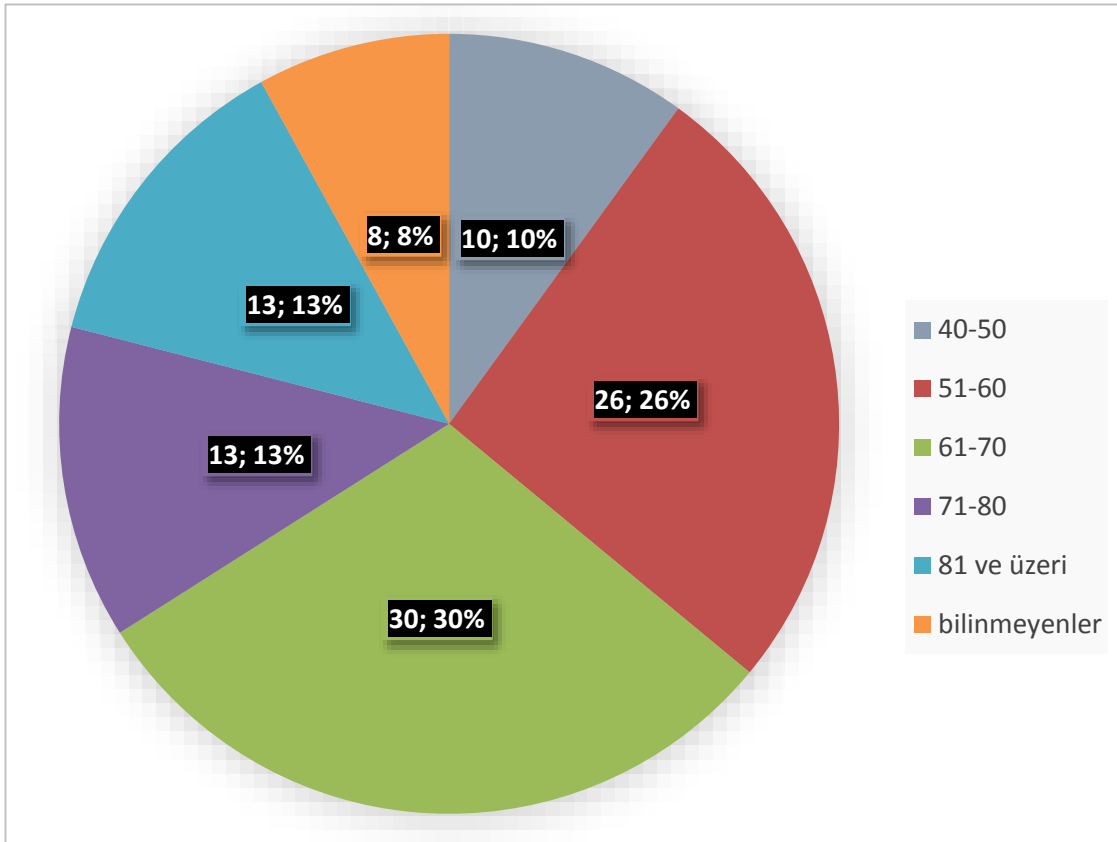
Sahada yapılan çalışma neticesinde yüz halk hekimine ulaşılmıştır. Bu halk hekimlerinin yaşları, cinsiyetleri, eğitim durumları ve meslekleri bölgedeki halk hekimliği geleneğini ortaya koymak ve yorumlamak açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla aşağıda ayrıntılı olarak sahadaki halk hekimlerinin yaş dağılımı, eğitimleri, cinsiyet dağılımı ve meslekleri değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra anlaşılır olması açısından her bir veri hazırlanan grafikler yoluyla somutlaştırılacaktır.

1.2.1. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Yaş Dağılımı

Sahada yapılan araştırma neticesinde halk hekimlerinin yaş dağılımını vermenin uygulamanın bölgedeki yaş olgusunun görünümünü göstermek açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Aşağıda verilen **Şekil-1**'de sahadaki halk hekimlerinin yaş dağılım grafiği gösterilmiştir. **Şekil-1**'e göre bölgedeki yaş dağılımı %30 oranla 61-70, %26 oranla 51-60, %13 oranla 71-80, %13 oranla 81 ve üzeri, %10 oranla 40-50 ve %8 oranla yaşı bilinmeyenlerden oluşmaktadır. Bölgedeki yaş ortalamasına göre uygulamanın en fazla gerçekleştirildiği yaş aralığı 61-70'tir. Bu durumda 61 yaş ve üzeri yaşlı nüfus olarak değerlendirildiğinde toplam yaşlı halk hekimi oranının %56 olduğu görülür. Halk hekimliği geleneğinin sürdürülmesinde yaşlıların etkinliğinin fazlalığı ve pratiğin önde

⁶³ Bölgede derlenen tölgöoçü örneği ve sağaltımda kullandığı nesnelere için bk. **Fotoğraf 39**.

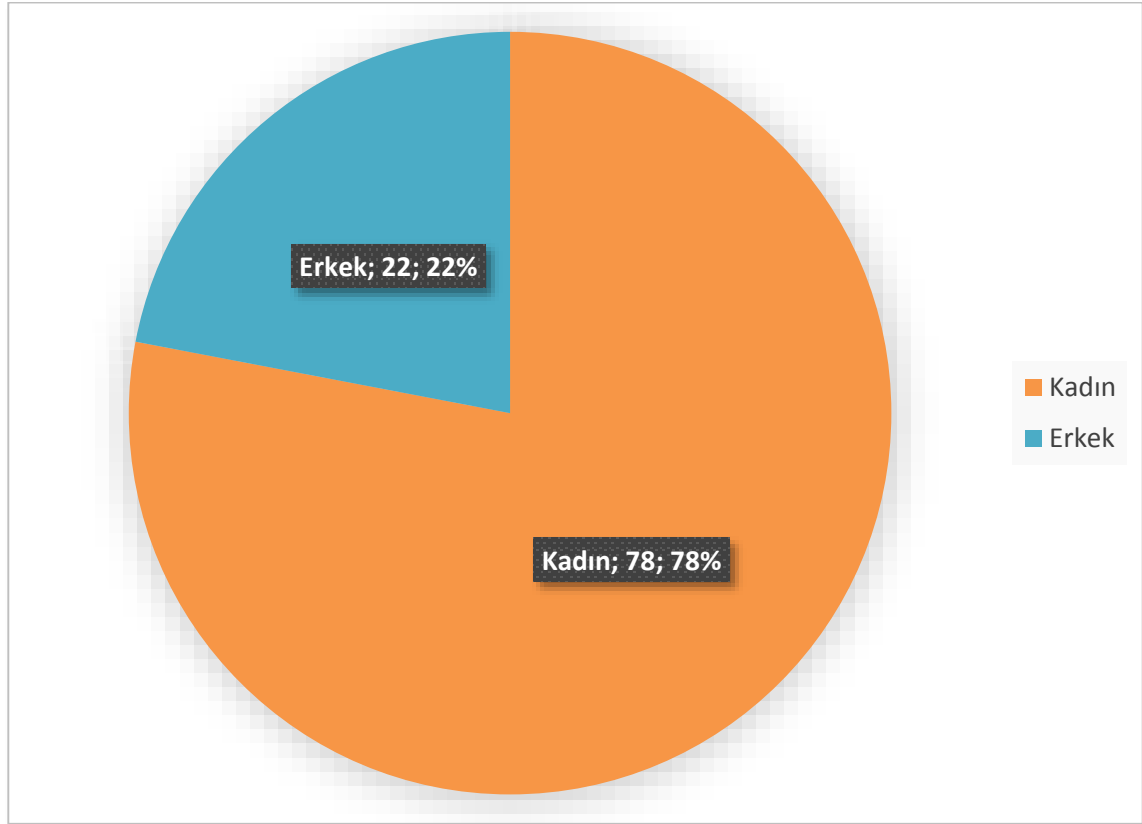
gelen uygulayıcıları arasında olduğu görülür. Bu duruma gerekçe olarak genç yaştaki insanların halk hekimliği pratiğini uygulamak istememesi, bu işi yapmanın kişide bir yük/sorumluluk oluşturacağı inancı ve eğer ailede halk hekimliği yapan birisi varsa bu icrayı kendisinin almasının uygun olmayacağı vb. düşünceler gösterilebilir. Ayrıca günümüz gençlerinin bir bölümü modernleşme ve teknolojinin ilerlemesi ile modern tıbbın halk hekimliğine kıyasla üstün ve faydalı olduğu fikrini benimsemektedir. Öcal Oğuz'a göre modernleşme sürecinde ritüel mekanlarının terk edilip modern yaşamın tercih edilmesi UNESCO'nun yorumuyla kültürel çeşitlilik bakımından olumsuz olarak değerlendirilir (Oğuz 2007: 32). Dolayısıyla gençlerin kültür mekânlarına yaşlılara nazaran uzak mesafeli oluşu halk hekimliğine aktif katılımlarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Halk hekimliği özünde Kamlık geleneğinin devamı olarak varlığını sürdürmesi ile belli merhaleler ve tecrübeler bütünüdür. Ayrıca bu sebepten ötürü de gençler halk hekimliği pratiğinin uygulayıcıları arasında yer almamaktadır. **Şekil-1**'de görüleceği üzere orta yaş grubu %26'lık oranla 51-60 ve %10'luk oranla 40-50'yi oluşturmakta ve bu şekilde %36'lık bir oranla yaşlı halk hekimlerinden sonraki çoğunluğu göstermektedir. Sonuç olarak orta yaştaki halk hekimlerinin oranı yaşlı nüfusa göre daha azdır. Belirtilen verilere bağlı olarak sahadaki pratiğin uygulayıcılarının bilhassa yaşlı kesimin bünyesinde olduğu görülür. Dolayısıyla diğer yaş aralıklarının yaşlı halk hekimlerine nazaran daha az olduğu söylenilmelidir.

Şekil 1. Halk Hekimlerinin Yaş Dağılımı

1.2.2. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Cinsiyet Dağılımı

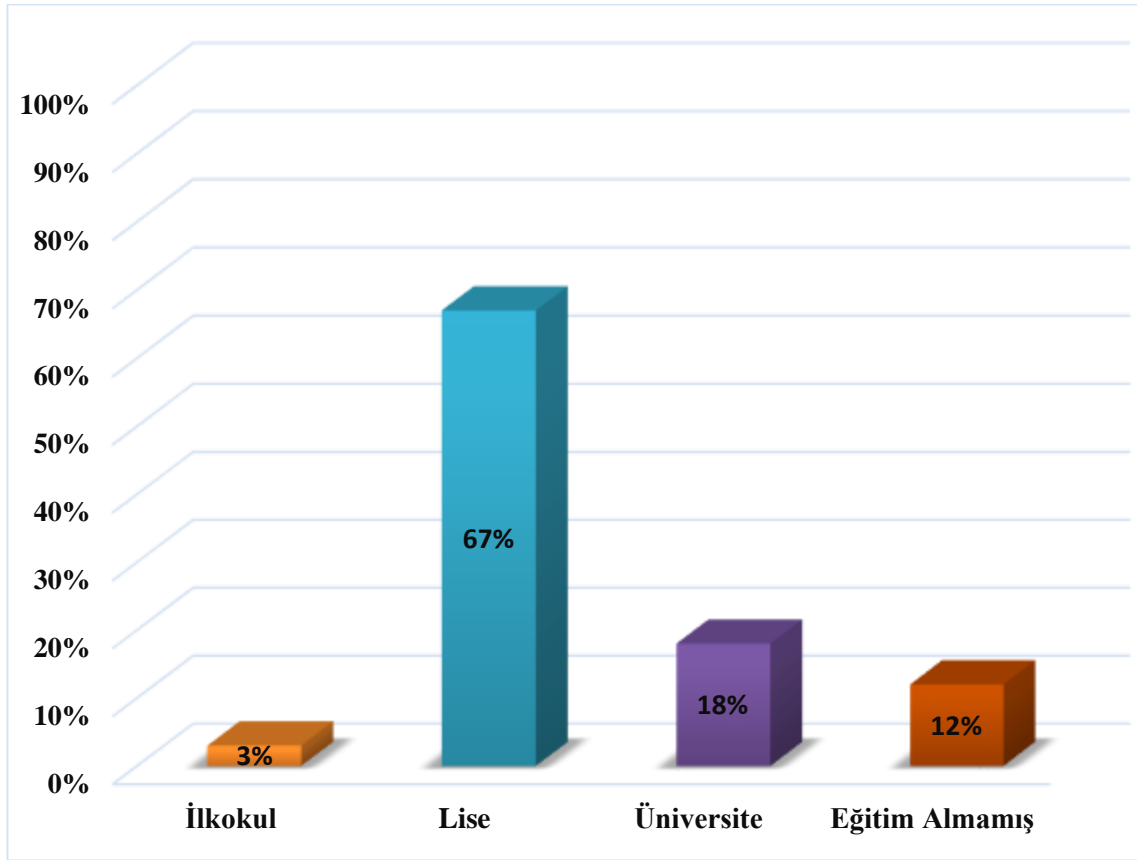
Yapılan derleme neticesinde Şekil-2’de gösterildiği üzere sahadaki halk hekimlerinin çoğunluğunu yüzde %78 oranla kadın icracıların oluşturduğu belirlenmiştir. Erkek icracıların yüzdeleri oranı ise %22’dir. Kadınların bu pratiğin icracıları arasında etkin bir role sahip olduğu söylenmelidir. Bahsedilen durum halk hekimliğinin kadınlara yönelik bir uygulama olduğunu ve kadınların bu pratiğin uygulayıcısı olarak geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılmasında erkeklere oranla daha etkin bir güce sahip olmaları ile ilişkilendirilebilir. Nitekim ilk ve en güçlü şamanların kadınlar olması ve şamanların tedavi etme görevinin çoğunlukla günümüzde kadın halk hekimleri tarafından yürütülmesi sahadaki halk hekimliği geleneğinde sürdürülür.

Şekil 2. Halk Hekimlerinin Kadın Erkek Oranı

1.2.3. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Eğitim Durumu

Bölgede yapılan derleme sonunda **Şekil-3**'te görüleceği üzere halk hekimlerinin %12'si eğitim almamış, %67'si lise, %18'i üniversite, %3'ü ise ilkokul mezunudur. Bu doğrultuda halk hekimlerinin büyük bir bölümünün lise mezunlarından oluştuğu söylenmelidir. **Şekil-3**'te dikkat çeken diğer bir nokta üniversite mezunlarının oranının fazla olmasıdır. Bu durumun nedeni olarak doktorların, hemşirelerin ve bazı moldoların halk hekimliği pratiğinin uygulayıcıları arasında yer alması gösterilebilir.

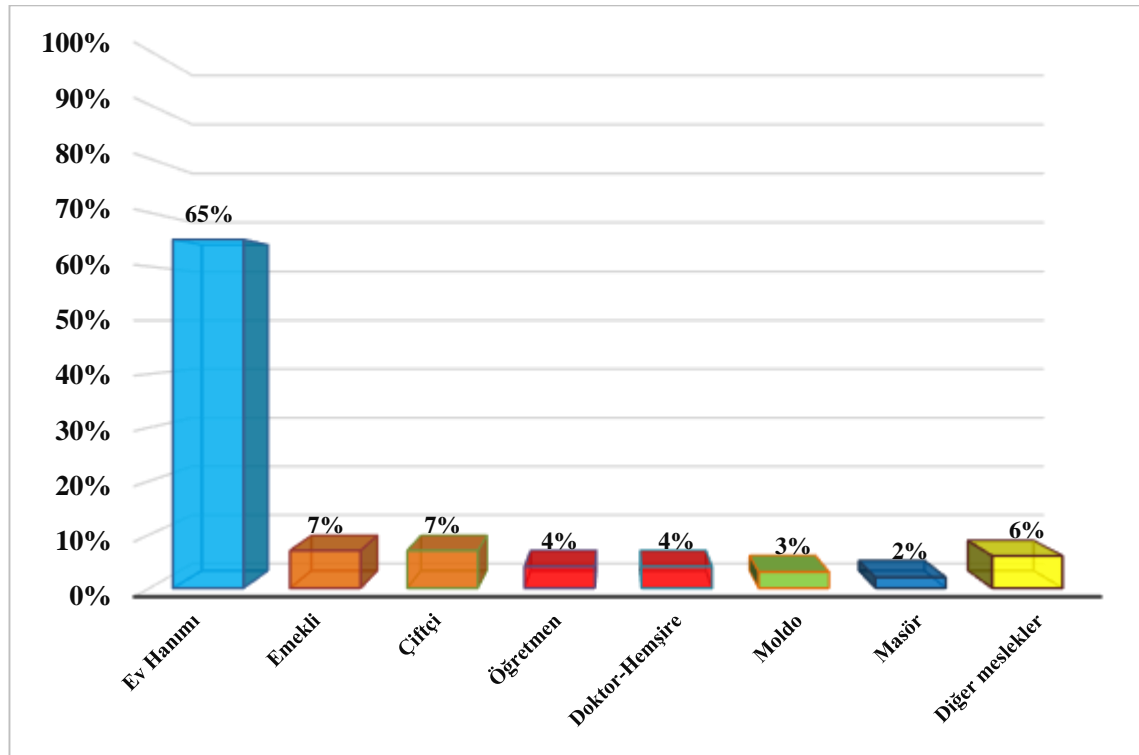

Şekil 3. Halk Hekimlerinin Eğitim Durumu

1.2.4. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Meslekleri

Şekil-4'te sahadaki halk hekimlerinin meslek grupları ve yüzdelik oranları gösterilmektedir. Sahada yapılan derleme neticesinde halk hekimlerinin öğretmen, çiftçi, doktor, hemşire, moldo, masör gibi çeşitli mesleklere sahip oldukları belirlenmiştir. Sahadaki halk hekimlerinin büyük oranını kadınlar oluşturmakta ve bunlardan ev hanımı olanların oranı %65'tir. Emekli ve çiftçiler %7, öğretmen ve doktor-hemşireler %4, moldolar %3, masörler %2, terzi, şoför, kançı ve aşçı gibi diğer meslekler ise %6'lık bir oranı ihtiva eder. Şekil-4'te dikkate değer diğer bir husus meslek grubunda doktorlar ve hemşirelerin yer almasıdır. Doktor ve hemşire olan kişiler söz konusu mesleklerinin yanı sıra halk hekimliği de icra etmektedir. Bununla birlikte bölgede bazı masör ve kançıların halk hekimliğini bir meslek olarak icra ettikleri ve bazı moldoların ise imam olmaları sebebiyle mesleklerinden yola çıkarak halk hekimliğinin uygulayıcısı arasında yer

aldıkları ifade edilmelidir. **Şekil-4**'te ev hanımlarının %65'lik bir oranla halk hekimliği icracılarının çoğunluğunu oluşturmaları kadının sosyal hayattaki yeri ve toplumsal rolü bakımından dikkat çekicidir.

Şekil 4. Halk Hekimlerinin Meslek Grupları

1.3. Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimi Olma Yolları

Halk hekimliği, büyüsel-dinsel uygulamalara bağlı olarak Kamlık geleneğin; bitkisel ve maden kökenli uygulamalara bağlı olarak ise otacılığın bütünleşik bir görünümüdür. Dolayısıyla en eski zamanlardan boyut değiştirerek ve gelişerek günümüze ulaşan halk hekimliği uygulamaları ve geleneğin icracıları olan halk hekimleri temelde dinî ve büyüsel sürecin devamı niteliğinde olmaları sebebiyle Kamlık geleneğin taşıyıcıları arasındadır. Eski Türk inanç sisteminin devamı olarak varlık gösteren halk hekimlerinin bu pratiğin icracıları olmadan önce hangi tür aşamalardan geçtiğini ortaya

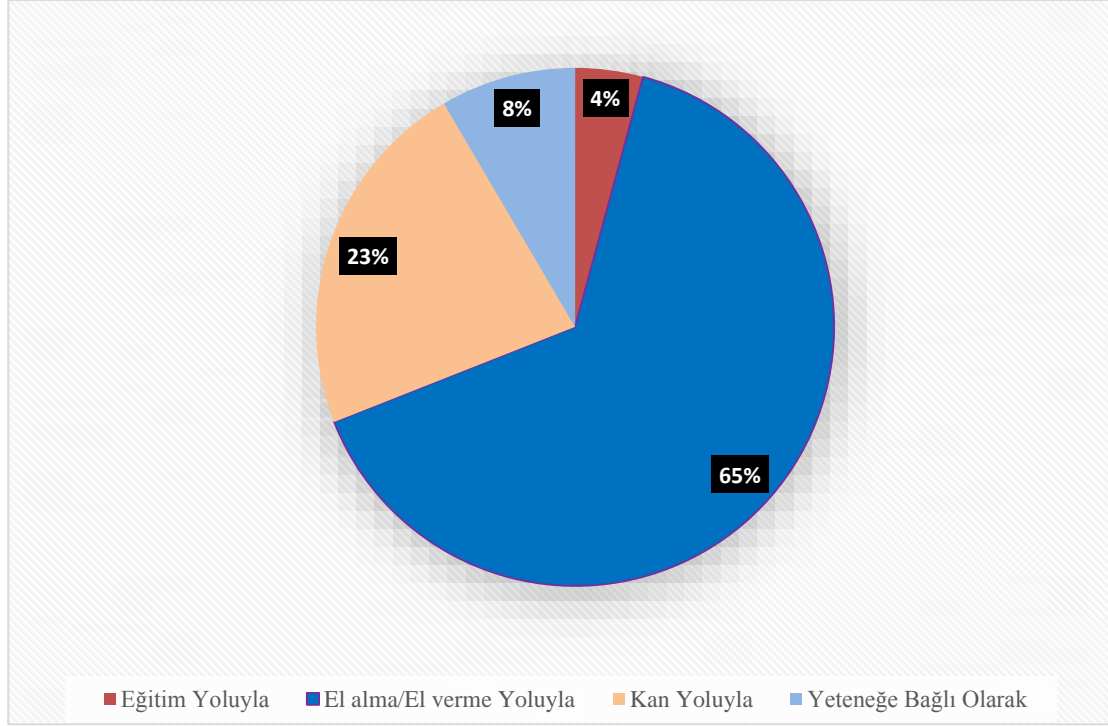

koymak gerekir. Bu gerekliliğin sebebi günümüz halk hekimlerinin Şamanlık geleneğin taşıyıcıları olarak bu görevi icra etmeleridir.

Şamanın, şamanlığı icra etmesi bazı erginlenme aşamalarını geçtikten sonra mümkün olabilmektedir. Buna benzer olarak bölgedeki halk hekimlerinin bu pratiğin icracıları olmadan önce belli merhalelerden geçerek birtakım olgunluklara eriştikleri görülür. Dolayısıyla Oş Bölgesi'ndeki halk hekimlerinin tedavi etme yeteneğine nasıl ulaştıkları, halk hekimliği geleneğine nasıl başladıkları, halk hekimliği uygulamalarını nasıl öğrendikleri ile ilgili pek çok yolun olduğu söylenmelidir. Bölgede en fazla görülen yol, el alma/el verme yoluyla; ardından ikinci en çok rastlanılan yöntem ise kan yoluyla/soya dayalı halk hekimi değildir. Bunlardan başka yeteneğe bağlı olarak ve eğitim yoluyla halk hekimi olan sağaltıcılar da mevcuttur. Bilhassa el alma/el verme yöntemindeki yoğunluğun sebebi söz konusu yöntemin kendi içerisinde belli aşamalara/başka yollara sahip oluşudur. Sahada icracıların usta-çırak ilişkisi sonucu, rüya yoluyla, geçirdiği bir hastalık sonucu, soyunda halk hekimi bulunan kişinin bir hastalık geçirmesi sonucu vb. yollarla el alarak veya vererek halk hekimi oldukları ifade edilmelidir. Belirtilen yöntemler eski zamanlardan beri varlığını sürdüren ve günümüze kadar süregelen yolların görünümleridir.

Kamlık geleneğin izlerini günümüzde Oş Bölgesi Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde görmek mümkündür. Şamanlar kan yoluyla, rüya ile, geçirdiği hastalık sonucunda, yeteneğe bağlı olarak, usta-çırak ilişkisi vb. yollarla kam olabilmişlerdir. Sahadaki halk hekimlerinin geçmişte yapılan sağaltımın icracıları olarak ve önceki halk hekimleri ile benzer süreçlerden geçerek halk hekimi olmaları dikkate değerdir. Bölgede yapılan alan araştırması neticesinde halk hekimi olma yolları konusunda ifade edilmesi gereken diğer bir nokta ise, bir halk hekiminin sadece tek bir yöntemle değil başka yollarla da halk hekimi olabilmesidir. Kalıtsal olarak bir halk hekiminin genini taşıyan bir kişinin aynı zamanda geçirmiş olduğu hastalık neticesinde ustasından el alarak veya ondan bu tedavi yöntemini öğrenerek halk hekimi olabildiği görülür. Açıkçası bir halk hekimi hem soyundan dolayı halk hekimi olabilirken benzer şekilde geçirdiği hastalık sonucu veya el alma, ustasından öğrenme gibi yollarla da halk hekimi olabilmektedir. Ancak bununla birlikte dikkate değer en belirgin ve yoğun halk hekimi olma yollarının şüphesiz kan ve el alma/verme yoluyla halk hekimi olma şeklinde görüldüğü ifade

edilmelidir. Belirtilen yollar aşağıdaki başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca bölgedeki halk hekimlerinin halk hekimi olma yolları detaylı olarak tasnif edilmiş olup **Şekil-5**'te gösterilmiştir.

Şekil 5. Halk Hekimi Olma Yolları

1.3.1. Eğitim Yoluyla Halk Hekimi Olma

Sahada yapılan çalışma neticesinde bazı halk hekimlerinin bilhassa da moldoların ve hacamat yapan kişilerin (kançı) belli bir eğitim sürecinden geçtikten sonra halk hekimi olduğu söylenmelidir. Belirtilen icracıların büyük çoğunluğu nihayetinde ustasından eğitim alma işini sürdürmektedir. Bu kaynak kişiler şu şekilde gösterilebilir:

- Hacamat yapmanın eğitimini alır. Arapça bildiği için bu eğitim sürecini kolay ve verimli şekilde geçirir (K.K. 18).
- Yaşadığı köydeki bir aksakal moldodan Arap harflerini, dinî bilgileri ve Kur'an-ı Kerimi öğrenir (K.K. 44).
- Tercüman olmak için Arapçayı öğrenir. Andican'daki ustasından ise halk hekimliğine dair birçok bilgi edinir (K.K. 58).

1.3.2. El Alma/El Verme Yöntemi ile Halk Hekimi Olma

Sahadaki halk hekimlerinin büyük bölümü el alma/el verme yolu ile halk hekimi olmaktadır. Boratav'a göre Anadolu sahasındaki ocaklı kişiler genelde ermiş bir kişinin soyundan gelir. Ocaklık; soydan soya, atadan oğula, anadan kıza geçmesinin yanı sıra ocaklının istediği herhangi bir kişiye bu büyüsel gücünü aktarması da söz konusu olabilir (1994: 113-114). Halk hekimliğinde el verme çoğunlukla yakın akrabalar arasında gerçekleşir. Zira bazı halk hekimlerinin, hastalığı sağaltmayı ustasının yanında bulunarak/izleyerek öğrendiği bilinmektedir (Karaca 2015: 64). El verme Anadolu sahasında ocaklı kişinin avucundan 'un, tuz ve kül yalama; el alacak kişinin ağzına tükürme' gibi çeşitli uygulamalar sonucunda gerçekleşir. Bazen bu el verme işlemleri törenlerle değil, sade şekilde gerçekleştirilir (Akman 2007: 396; Öger 2010: 1232). Sahada yapılan derlemede ifade edilen şekillerdeki uygulamalara pek fazla rastlanılmaz. El verme daha çok sade şekilde bilhassa dua okuma yoluyla gerçekleştirilir. El veren kişi, eli alan kişiye birtakım nesnelere verir. Bu nesnelere kamçı, Kur'an-ı Kerim ve tespihtir (K.K. 22). Aday halk hekimi belirtilen ritüelin gerçekleşmesiyle beraber artık halk hekimliğinin icracısı olmaya hazır duruma gelir ve aldığı nesnelere yardımıyla sağaltma pratiklerini gerçekleştirir. Anadolu sahasında ocaklı olacak kişi çoğunlukla yakın akrabasından el alır ve bu durum Kamalık geleneğinin izleridir. Oş Bölgesi'nde ise soya dayalı el almanın yanında kan bağının olmadığı kişiler tarafından da el alınır veya kan bağı olmayan kişilere el verilir. Bu duruma örnek olarak şu kaynak kişiler verilebilir:

- Sadece dua ile el alır, bu sebeple yalnızca dua ile tedavi eder (K.K. 30).
- "El almazsan kötü bir şey yaşayacaksın." denildikten sonra iki kızını kaybeder ve olayın neticesinde Gülzat adlı bir kadından el alır (K.K. 54).
- Bu işi Çin'den öğrenir. Çinli bir ustadan el alır (K.K. 59).
- Berdimurat adlı bir ustadan el alır. Ustazı dua okuyarak el verir (K.K. 62).
- Bir kadından el alır. El aldığı kişi ona dua okuyarak el verir (K.K. 64).
- Bişkek'te bir tabıptan el alır (K.K. 66).

Bölgedeki diğer bir el alma/el verme örneği **geçirdiği bir hastalık sonucu el alarak halk hekimi olmadır**. Şamanların toplumsal rollerinin en başında sağaltım gelir. Türklerin en eski sağaltıcıları şamanlardır. Yaşam ve ölüm arasında aracı olan şamanlar,

işkenceye uğrayarak acıyla zihinsel ve bedensel olarak yeniden doğar. Parçaya ayrılmış vücuttan hastalık ruhlarının beslenmesi karşılığında, hastaları iyileştirme hakkı elde eder (Hoppal 2012: 25). Sahada yapılan çalışma sonrasında halk hekimi olabilmek için halk hekiminin geçtiği yollarda Şamanik unsurların hâlâ devam ettirildiği görülür. Halk hekimi olmadan önce adayın başından çeşitli rahatsızlıklar/hastalıklar geçer. Hastalığına çare bulmak için doktora başvurursa da derdinin dermanını doktorlardan bulamaz. Aday halk hekimi, hastalığından ötürü günlerce, aylarca hatta yıllarca acı çektikten sonra tıpkı şaman gibi nihayet halk hekimliği icracılığını bünyesine alarak hastalığından arınmış olur. Süreçte yaşanan rahatsızlık/hastalık gerçekte eşiği geçmeden önceki yaşanan soyut bir ölümdür. Hasta, halk hekimi olduktan sonra gerçek dünyaya yeniden doğmuş olur ve yeni hayatına başlar. Âdeta ölüm döşeğindeki kişinin ilacı halk hekimi icracısı olmaktan geçer. Sahadaki halk hekimleri bahsedilen çaresizlik durumundan ancak usta bir sağaltıcıdan el alma neticesinde rahatlayabilmektedir. El aldıkları usta halk hekimlerinin önemli bölümü ise aday halk hekiminin soyundan olmayan sağaltıcılardır. Geçirdiği bir hastalık sonucu halk hekimi olan bölgedeki sağaltıcılar şu şekildedir:

- 24 yaşında bir kaza geçirir. Kaza sonucunda 10 defa ayağından ameliyat olur. Doktorlara gider ama onlar ayağını iyileştiremez. Hatta ayağını daha da kötü yapar. 80 yaşındaki birisi ayağını iyileştirir (K.K. 1).
- Çok kötü hasta olur. Midesi, karaciğeri, vücudunun her yeri şişer. Doktorlara gittiğinde ise bir ay içinde öleceği söylenir. Ölüm döşeğindeyken el alır ve halk hekimi olur (K.K. 6).
- Başı ağrımaya başlar. Hep hastaneye gider. Köyündeki bakşıya gider ve ondan el alır (K.K. 8).
- Başı ağrır ve daha sonra bir ağabeye gidip el alır (K.K. 10).
- Baş ağrısı çeker ve sonra Salamat Ece'den el alır (K.K. 12).
- Küçükken çok hasta olur. Kalabalık yerlerde oturamaz hâle gelir. Doktora gider fakat analizleri temiz çıkmaz. Bir moldoya gider fakat moldo onu bir emçi-domçuya yönlendirir. O emçi-domçudan el alır (K.K. 20).
- Çok fazla ağrısı olur. Bir yıl boyunca ağrı çeker. Hastanede yatar ama iyileşemez. Kara-Suu'daki bir teyzeye gider ve ondan el alır (K.K. 24).
- Çok hasta olur ve Oş'taki ustazından dua alır (K.K. 25).

- 1995 yılına kadar hep hasta olur. Vücutunda ağrımayan bir yeri kalmaz. Tabıplara gider fakat iyileşemez ve bir tamırçıdan el alır (K.K. 27).
- Bir yıl hasta olur ve sonra Urkuya ustazından el alır (K.K. 57).
- Çok fazla başı ağrımaya başlar. Kimseyle görüşmek istemez. Kızı 53 yaşında onu bir tabıba götürür ve ondan el alır (K.K. 60).
- Başı ağrır ve 1995 yılında bir kadından el alır (K.K. 74).
- 2000 yılından 2007 yılına kadar hasta olur. Doktorlara gider ama iyileşemez. 2007 yılında dua yoluyla el alır (K.K. 87).

Bölgede rastlanan başka bir el alma örneği **usta-çırak ilişkisi sonucunda el almadır**. Usta-çırak ilişkisi çok eski geleneklerden biridir. Şamanizm'in devamı olan âşık tarzı şiir söyleme geleneğinde âşık olacak aday, ustasının yanında bu geleneğin icracısı olabilmek için belli bir eğitimden geçer. Gerekli donanıma sahip olduktan sonra şiir söylemeye hak kazanır. Bölgede yapılan araştırma neticesinde tespit edilen halk hekimi olma yollarından başka biri ise, adayların soyundan gelen birinin yanında küçük yaşlarda halk hekimliğini öğrenmeye başlayıp belli süre sonra bu geleneğe bağlı olarak halk hekimi olabilmeleridir. Sahada belirtilen şekilde halk hekimi olanların sayısı oldukça fazladır. Aday halk hekimleri, kalıtsal yetiye karşılık olarak hastalıkları sağaltmanın inceliklerini soyundaki ustalarından öğrenerek halk hekimi olur. Bölgede, soya dayalı halk hekimi olanlardan başka pek fazla usta-çırak ilişkisi yoluyla halk hekimi olanlara rastlanılmaz. Rastlananların ise daha çok kaynanasının yanında bulunarak halk hekimliği uygulamalarını öğrenmiştir. İfade edilen durumun dışında kalanların büyük oranı, soyundaki bir halk hekiminden icrayı öğrenerek halk hekimi olur. Bu yöntemlerle halk hekimi olanların örnekleri şu şekildedir:

- Anne ve babasının yanında görerek öğrenir. Annesi çocukları sağaltırmış (K.K. 9).
- Annesinden öğrenir. Sağaltım sonucu hafifler (K.K. 11).
- Annesinden öğrenip el alır (K.K. 14).
- Anneannesi ve annesi emçidir. Annesi hasta olur ve ondan öğrenir. Böylelikle halk hekimi olur (K.K. 21).
- Kaynanasından öğrenir ve sonunda el alır (K.K. 29, 85).
- Babaannesi sınıkçıdır. Sonra kendisi ondan el alır (K.K. 35).

- Dedesi ve babası sınıkçıdır. Dedesinden bu uygulamayı öğrenir ve ardından ondan el alır (K.K. 39).
- Annesinden öğrenir (K.K. 63).
- Neslinde vardır. Dedesi sınıkçı olduğu için ondan öğrenip el alır (K.K. 72).
- 17 yaşından itibaren babasından öğrenir (K.K. 80).
- Küçüklüğünden beri babasına yardım ederek öğrenir ve ondan el alır (K.K. 83).
- Babaannesinden tedavi etmeyi öğrenir (K.K. 84).
- Annesinden öğrenir ve 5-6 yıldır bu pratiği yapmaktadır (K.K. 93).

Sahada derlenen halk hekimlerinin bazıları icrayı **rüya yoluyla el alarak** edinmiştir. Rüya da hastalık gibi mesleğe bir çağrı niteliği taşımaktadır. Zikredilen durum el alarak halk hekimi olma yollarının başka bir örneğini teşkil etmekte ve aynı durumun Kamlık geleneğinin devamı niteliğinde olması dolayısıyla dikkat çekicidir. Mircea Eliade şamanlığın bir esrime tekniği olduğunu ifade eder. Şamanlık Sibiry'a da, kuzeydoğu Asya'da başlıca kutsal aktarım, iç çağrı ya da seçilme şeklinde gerçekleşir. Hangi yöntemle seçilirse seçilsin, bir şaman ancak iki yönlü bir eğitim aldıktan sonra şaman olabilir. Eliade bu eğitimlerin “*esrime düzeyinde (rüyalar, kendinden geçme, vb.) ve gelenekler düzeyinde (şamanlık teknikleri, ruhların adları ve işlevleri, klanın mitolojisi ve soyağacı, gizli dil, vb.)*” (1999: 23-32) şeklinde gerçekleştiğini ifade eder. Anadolu'da bazı ocaklılar için ocaklı olmanın şartı, rüya yoluyla bu yetiyi edinmektir. Onlar için rüya görmek ve bu yolla el almak ocaklı olmanın temel şartıdır. Kişi bu sağaltma gücünü rüyasında bade içtiğinde edinebilir ya da Fatma Ana'yı görüp ondan el aldığı anda ocaklı olabilir (Kalafat 2009: 17; Karakaş 2015: 333). Ocaklılar bilhassa rüya yoluyla bu yetiyi kazanarak rüyadan sonra sağaltma işlemlerini uygulamaya başlar. İfade edilen husus şamanların rüya yolu ile mesleğe girişleri ve âşıkların rüya yolu ile âşık olmalarına benzer şekilde ortaya çıkar. Ocaklılar, eski Kamlık geleneğine dayalı olarak etkinliğini sürdürür (Tek 2019: 1024; Ateş 2019: 73). Şaman veya onun devamı niteliğinde olan âşık ya da ocaklı olabilmenin bir yolu rüyadır. Kişiler rüyasında şaman, âşık veya ocaklı olmanın yolunu ve buna bağlı tüm öğretileri kendinden geçerek ve acı çekerek öğrenir. Uyanma sonrasında artık pratiğin uygulayıcıları olarak sembolik anlamda yeniden doğarlar. Yapılan araştırma neticesinde Oş Bölgesi'nde de rüyasında kendinden geçip, acı çekerek

olgunluğa erişenlerden başka İslamiyet'in etkisiyle rüyasında aksakal görüp aksakalın rüyadaki öğretileri sonucunda halk hekimi olan icracıların bulunduğunu söylenmelidir. Hatta bu sağaltıcılar çocukken rüyasına bazı kişilerin girip “Sen bu işi yapacaksın.” diye onların geleceği hakkında kehanette bulduklarını ve söz konusu kişilerin yetişkin olduğunda bu pratiği yapmaya başladıklarını ifade etmek gerekir. Bölgede rüya yoluyla halk hekimi olan icracılar şu şekildedir:

- 11 yaşında rüyasında ölüp dirilir. Rüyasına aksakal girer ve ona yapacaklarını göstererek el verir. Ardından halk hekimliği yeteneğini kazanır (K.K. 34).
- Çocukken bazı kişiler halk hekiminin rüyasına girer ve ona “Büyüyünce sen insanlara bakacaksın.” der. Bu kişi büyüdüğünde halk hekimi olur (K.K. 37).

Bölgede **soyunda halk hekimi olan kişilerden geçirdiği bir hastalık sonrasında el alarak icracı olanlar** da mevcuttur. Araştırma sonucunda yalnızca soyunda halk hekimi olması sebebiyle bu pratiği uygulayanların yanında hem soyunda olup hem de hasta olduktan sonra başka birinden el alarak halk hekimi olanların sayısının az olmadığı görülür. Açıkça ifade etmek gerekirse soyunda halk hekimi olduğu için pratiği icra edenlerden başka, soyunda halk hekimi olduğunu bildikleri hâlde bu pratiği ilk aşamada icra etmeyenler bulunmaktadır. Belirtilen kişiler halk hekimliği yapmayı tercih etmeyip daha sonraki süreçlerde ağır bir hastalığa yakalanır ve tıp doktorlarında hastalıklarına şifa bulamazlar. Bu sürecin ardından başka bir tabıba giderek el alırlar. Zikredilen husustaki en önemli faktör kişilerin hasta olup iyileşemediklerinde el almaya karar vermiş olmalarıdır. Soydan kaynaklanan tesirin dışında geçirdiği hastalık sonucunda ve soyunda bulunan halk hekiminden el almayıp başka birinden el alarak halk hekimi olmaları dikkat çekicidir. Bu halk hekimleri bölgede şu şekilde görülür:

- Dayılarından kendisine geçer. Beklemediği bir anda hastalığından dolayı el alarak pratiği uygulamaya başlar (K.K. 3).
- Ata-babalarının anneannelerinde halk hekimliği yapanlar vardır. Kemikleri ağrımaya başlar. Yatalak olur ve yatakta uzun süre yatar. 6 ay Kızılkaya'daki hastanede yatar. Altı ay sonra hastaneden çıktığında yürüyemez ve onu başkaları hastaneden çıkarır ve ardından el alır. (K.K. 15).
- Anneanesi kirineçidir. Baş ağrısından sonra bir tabıptan el alır (K.K. 16).

- Dedeleri moldodur. Hasta olduğundan dolayı el alır (K.K. 23).
- Anneannesinin neslinde halk hekimi vardır. Bu kişi üniversiteden mezun olmasına dört ay kala böbreğinin ağrıdığını ve bunun üzerine Kayrı diye bir yaşlı kadından şifa bulup el aldığını söylemiştir (K.K. 43).
- Anneannesinin soyunda pratiği yapanların olduğunu ve daha sonra annesinin de pratiği icra etmeye başladığını belirtmiştir. Zamanında çok hasta olduğunu ve birisinden dua aldıktan sonra pratiği uygulamaya başlamıştır (K.K. 50).
- Büyük babaannelerinin tabıplık yaptığını, neslinde bu işi yapanların olduğunu çok hasta olduğunu ve ardından kendisinin el aldığını söylemiştir (K.K. 52).
- Daha önceleri atalarının bu işi yaptığını, çok hasta olduğunu ve böylelikle başka birinden el aldığını söylemiştir (K.K. 53).
- Annesinin soyunda kirineçiler vardır. Hasta olmuş, el almış ve çocuklarının, torunlarının nazarını çıkarmaya başlar (K.K. 68).
- Neslinde halk hekimi olanlar vardır. Ayakları ağrır ve bunun sonucunda başkasından el alır (K.K. 69).
- Anneanesi ve annesi emçi-domçudur. Yıllarca hasta olur ve otuz iki yaşında bir tabıptan el alır (K.K. 97).

1.3.3. Kan Yoluyla Halk Hekimi Olma

Bölgede derlenen halk hekimlerinin büyük çoğunluğunun kan yoluyla halk hekimi olduğu ifade edilmelidir. Bu durum Şamanlık geleneğinin sahadaki bir görünümüdür. Bilindiği üzere herkes şaman olamaz. Şaman olabilmek için genelde bir şamanın soyundan gelmek gereklidir. Kişi büyük ölçüde kendisi şaman olmak istemez ve şaman olmaktan çekinir. Ancak geçmiş şaman ataların ruhlarından birisi torununa musallat olarak onu şaman olmaya ikna eder (İnan 1976: 55; İnan 1986: 72-76). Ruhların çağrısı sonucunda şaman olmayan ve babadan kalma bir meslek olarak bu görevi icra eden şamanlar 'küçük şaman' olarak görülür (Çoruhlu 2002: 63). Buna benzer olarak ocaklı kişiler de çoğunlukla ermiş bir kişinin soyundan gelir (Boratav 1994: 113). Anadolu sahasındaki geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulayıcıları olan ocaklılar, Şamanlık geleneğinin sağaltım özelliğinin günümüzdeki taşıyıcılarıdır. Her ocakta bir hastalık tedavi edilmekte ve bu tedavi yöntemleri nesilden nesile aktarılmaktadır. Ocaklı,

tedavi etme yetisini ailesinden kan yolu ile alır ve babadan oğula geçerek nesiller boyunca bu gelenek devam ettirilir (Şar 2005: 132).

Eski Türklerdeki halk hekimi olma yöntemleri ve onun devamı niteliğindeki Anadolu sahasındaki yöntemlerde aileden kan yolu ile alınan uygulamanın nesiller boyu devam ettiği görülür. Sahada yapılan çalışma neticesinde belirtilen şekilde halk hekimi olmanın sürdürüldüğü görülür. Bu bağlamda kan yolu ile halk hekimi olan icracılar diğer yollarla halk hekimi olanlara nazaran daha değerli oldukları düşünülür. Şamanlık geleneğine göre en usta şamanlar bu mesleğe kan yoluyla giren kişilerdir. En eski sağaltıcılardan biri olan şamanın ifade edilen özelliğinin nesilden nesile aktarılacak günümüze değin geldiği ve Kırgız halk hekimliği geleneği içerisinde önemli bir yer edindiği söylenmelidir. Sahada derlenen halk hekimlerinin büyük çoğunluğunda usta hekim olmak için bu ön şartın sağlandığı belirlenmiştir. Nesile irade dışı olarak ruhların aracılığıyla genetik yolla yaşam alanı edinen bu geleneğin icracıları için örnekler şu şekildedir:

- Ata-babalarında halk hekimi olan kişiler vardır (K.K. 4, 47, 51).
- Doğuştan o kişiye verilir. Gençliğinde başlar ve dedelerinden ona geçer (K.K. 7).
- Annesi kimseden el almamıştır. Bu yüzden kendisi de el almamıştır ve soyunda halk hekimlerinin bulunduğunu söylemiştir (K.K. 17).
- Ata-babalarından geçmiştir ve onlar bitkilerle tedavi ederlermiş (K.K. 28).
- Ata-babalarından geçer, el almamıştır, kendi kendine tedavi etmiştir (K.K. 32).
- Neslinde halk hekimliğini yapanlar vardır. Kardeşi Bişkek'te el alır ama kendisi el almaz. Babasının ve dedesinin yeteneği, gücü vardır. Bu yüzden el almamıştır (K.K. 33).
- Ata-babaları moldodur (K.K. 38, 90).
- Anneannesinde vardır (K.K. 41, 95).
- Annesi emçidir (K.K. 46).
- Çocukluğundan beri pratiği uygulamaktadır. Büyük dedesi çok güçlü moldodur. Nesilden geçmiştir. Çocukken elinde tesir olduğunun farkında

değildir. Eli, vücudun neresi ağırırsa o yerleri bulmaktadır. Eli hissetmektedir (K.K. 48).

- Kendisine soyundan geçer. Babası tamırçıdır (K.K. 61).
- Anneanesi büyük bakşıdır (K.K. 81).

1.3.4. Yeteneğe Bağlı Olarak Halk Hekimi Olma

Sahada tespit edilen diğer bir halk hekimi olma yöntemi yeteneğe bağlı olarak halk hekimi olmadır. Bazı halk hekimleri kendilerinin başkasından el almadığını ya da herhangi birinden bu işi yapmayı öğrenmediklerini dile getirmiştir. Aynı kişiler halk hekimliği yapabilmelerinin Allah vergisi bir yetenek olduğunu ve bu sayede pratiği icra edebildiklerini düşünürler. Bazı halk hekimlerinin ise ikizi olduğu ya da ikiz çocuk doğurduğu için bu yeteneğe sahip oldukları görülür. Anadolu sahasındaki uygulayıcıların bazılarının da ikizi olduğu veya ikiz çocuk doğurduğu için ocaklı oldukları bilinmektedir. Oş Bölgesi'nde yeteneğe bağlı olarak halk hekimi olanların örnekleri şu şekildedir:

- Eski zamanlarda emçi-domçuluktan anlamadığını söylemiştir. Alaylı bir kız gelip ona “Siz ikiz doğurmuşsunuz, beni tedavi edebilir misiniz.” diye sormuştur. Kızın bir yeri şişmiştir ve dediği söz üzerine onu tedavi etmiştir. Böylelikle halk hekimi olmuştur (K.K. 26).
- Yeteneğinin Allah vergisi olduğuna inanır. Vücudun hangi noktasında ağrı varsa onu anlar (KK. 31).
- Kendisinin ikiz doğurduğunu, kendiliğinden tabıp olduğunu ve gelenlere baktığını söylemiştir (K.K. 36).
- Kimseden öğrenmemiştir. Bu yeteneğinin Allah vergisi olduğuna inanmaktadır (K.K. 42).
- Kimseden el almamıştır. Çok hasta olduktan sonra böyle bir işi yapmasını Allah'ın söylediğini ve bunun üzerine yapmaya başladığını söylemiştir (K.K. 49).
- İkiz doğurduğunu ve bu yüzden insanların ona geldiğini söylemiştir (K.K. 65).

2. BÖLÜM

OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİNİN HALK HEKİMLİĞİNDE ZİYARET UYGULAMALARI

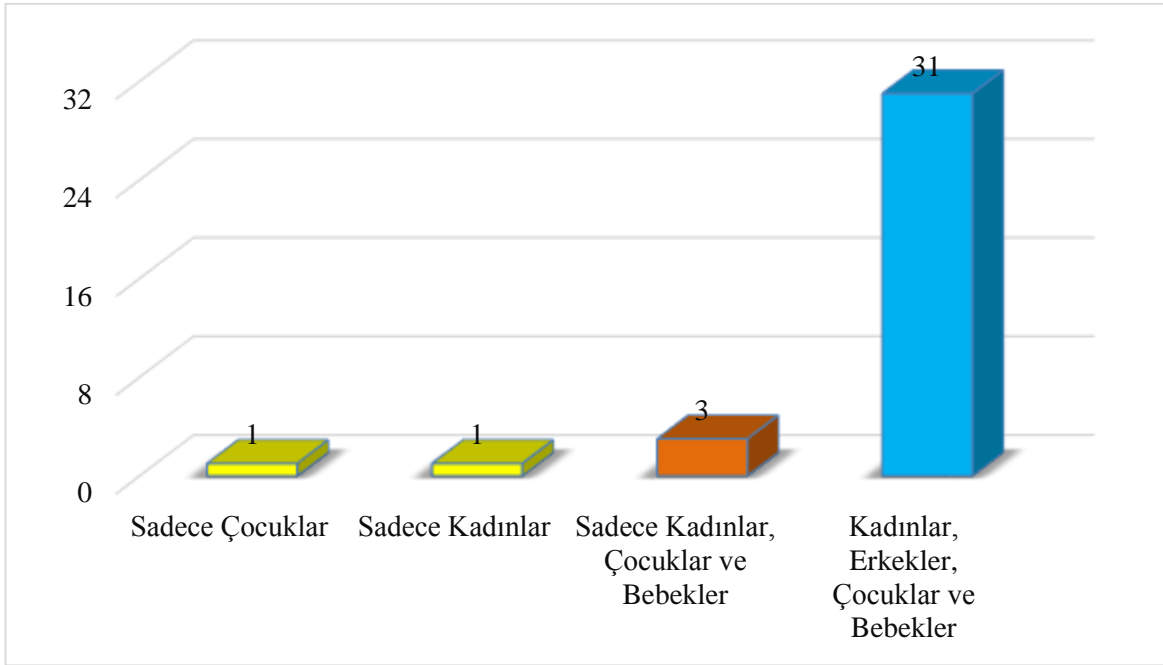
2.1. Hastaların Uyması Gereken Kurallar

Hastalıkların sağaltılmasında uygulayıcıların uyması gereken birtakım kuralları olduğu gibi tedavinin etkin olabilmesi için hastaların da uyması gereken kural ve hususlar mevcuttur. Modern tıpta bazı tahliller için ‘aç karnına olma gerekliliği’, bazı hastalıklarda belirli yiyeceklerin yasak veya zorunlu olması, tedavi sonrası ilaç kullanılması, bazı uygulamaların yapılması bu hususlara örnektir. Halk hekimliğinde de benzer olarak sağaltıcının pratiği uygulamasında izlediği yöntemden hariç hastaya pek çok görev düşmektedir. Derleme sonucu ortaya çıkan verilere göre hastaların uyması gereken kurallar alt başlıklar hâlinde “halk hekiminin kabul ettiği hastalar”, “halk hekimlerinin ziyaret edilme zaman aralıkları”, “tedavi öncesi ve sonrası uyulması gereken kurallar”, “halk hekimine maddi karşılık veya hediye verilmesi” şeklinde sınıflandırılmıştır. Hem modern hem de geleneksel tıp için dikkate değer bir konu olan söz konusu kuralların, halk hekimliği açısından önemli ölçüde öncül bir mesele olduğu açıktır. Her bir halk hekimi, ifade edilen hususlarda farklı uygulamalar gerçekleştirmekte ve hastalarından belirledikleri kurallara uymasını beklemektedir. Modern tıbbın yazılı ve herkesçe bilinen kurallarına karşın halk hekimliğinin kendine özgü ziyaret uygulamalarını gerçekleştirdiği hususlar aşağıda ayrı başlıklar hâlinde detaylıca incelenecektir.

2.1.1. Halk Hekimlerinin Kabul Ettiği Hastalar

Yapılan alan araştırması neticesinde halk hekimlerinin kabul ettikleri hasta profiline cinsiyeti, çocuk veya bebek olma durumlarının sağaltım veya hastanın kabulü noktasında önemli olarak değerlendirilir. Bu noktada sahada hasta ayırt etmeyip her bir hastayı tedavi eden halk hekimlerinin sayısı oldukça fazladır. Sadece kadın, çocuk ve bebekleri kabul edenler ise İslam’ın tesiriyle erkek hastaları tedavi etmenin doğru

olmadığını düşünerek tedaviyi reddetmiştir. Bazı erkek sağaltıcılar da benzer sebepten ötürü kadın hastaları sağaltmamaktadır. Ayrıca bu halk hekimlerinin bazılarının evli olması dolayısıyla eşlerinin karşı cinsteki hastayı tedavi etmeye izin vermemesi belirtilmesi gereken başka bir husustur. Hasta kabulünde birtakım sağaltıcıların söylenen hususlara bağlı olarak cinsiyetçi tutuma sahip oldukları gözlemlenmiştir. **Şekil-6'** da derlenen bazı halk hekimlerinin kabul ettiği hastalar gösterilmiştir.

Şekil 6. Halk Hekimlerinin Kabul Ettiği Hastalar

2.1.1.1. Sadece Çocuklar

- Sadece çocukları tedavi eder (K.K. 21).

2.1.1.2. Sadece Kadınlar

- Sadece kadınları tedavi eder (K.K. 98).

2.1.1.3. Sadece Kadınlar, Çocuklar ve Bebekler

- Kadınları, çocukları ve bebekleri tedavi eder (K.K. 2, 10, 11).

2.1.1.4. Kadınlar, Erkekler, Çocuklar ve Bebekler

- Kadın, erkek, çocuk ve bebekleri tedavi eder (K.K. 1, 12, 15, 20, 24, 25, 27, 31, 33, 35, 37, 48, 51, 52, 57, 58, 60, 61, 64, 66, 67, 72, 74, 75, 79, 87, 88, 89, 90, 91, 100).

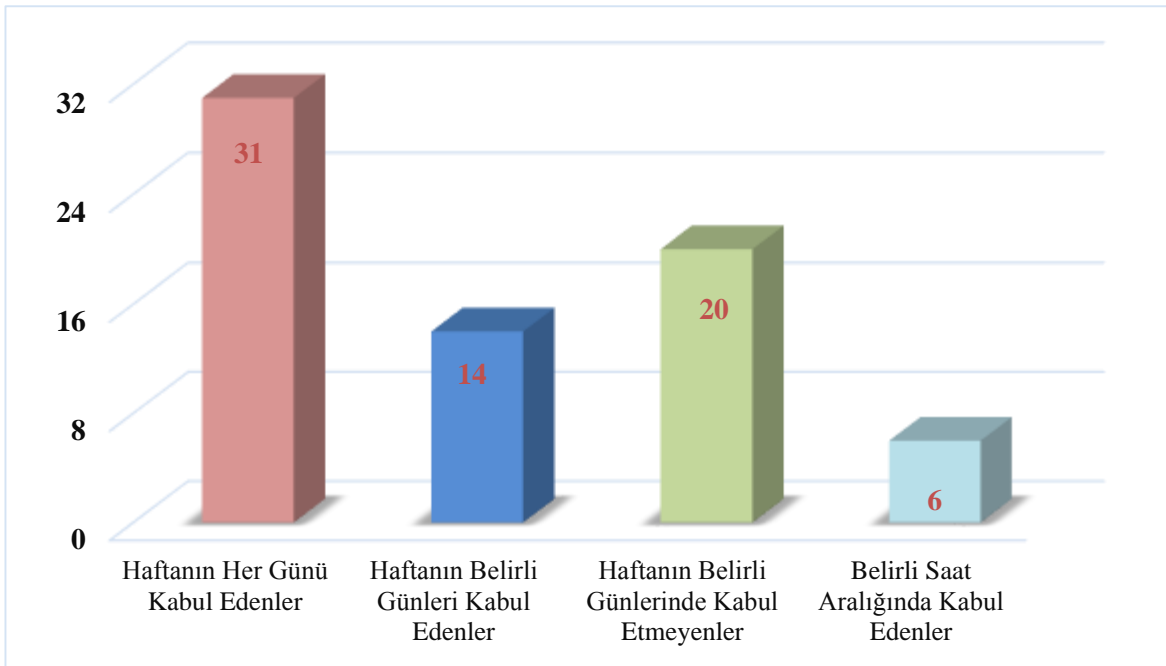
2.1.2. Halk Hekimlerinin Ziyaret Edilme Zaman Aralıkları

Modern tıpta hastalıkların tedavisi, hastalığa ve hastanın durumuna göre farklı şekillerde gerçekleştirilir. Bu bakımdan tedavide zaman uygulaması, iyileşme süresi, tedavinin tekrarlanma aralığı da hastadan hastaya, hastalıktan hastalığa farklılık gösterir. Benzer hususun geleneksel tedavide de modern tıba benzer olarak gerçekleştiği görülmekle birlikte tedavinin pratiğinde birtakım farklı hususların bulunduğu göze çarpar. Halk hekimleri tedavide zaman uygulaması konusunda ‘haftanın her günü, haftanın belli günleri, belli saat aralıkları’ gibi önemli noktalara dikkat etmiş; tedavinin tekrarlanma aralığında kendi kültürlerine ve geleneksel öğretilerine dayalı olarak bir yöntem belirlemiştir. Ancak tedavide iyileşme süresi hususunda büyük oranda modern tıba benzer bir bakış açısının hâkim olduğu ifade edilmelidir. Tedavinin etkinliği noktasında ise bilhassa sağaltıcının uyguladığı tedaviye hastanın “*inanması ve güvenmesi*” beklenilir. Bahsedilen hususlar Oş Bölgesi’ndeki Kırgız Türklerinin halk hekimliğinin sınırlarını çizmek ve belirlemek açısından önem taşımaktadır.

2.1.2.1. Tedavide Zaman Uygulaması

Bölgedeki halk hekimliği geleneğinde sağaltımın zamanına ilişkin farklı uygulamaların varlığı dikkat çeker. Sağaltımın zamanının belirlenmesine çeşitli faktörler tesir eder. Pek çok halk hekimi haftanın her günü hasta kabul ederken bazıları haftanın belirli günlerini tercih eder. Bazı sağaltıcılar ise belirli günlerde hasta kabul etmez. Bu sağaltıcılardan başka günün belirli saat aralığında hasta kabul eden icracılara da rastlanılır. Haftanın her günü pratiği gerçekleştiren sağaltıcılar “Allah’ın her günü aynı.” diyerek tedavi için her günün uygun olduğunu belirtir. Haftanın belirli günleri veya saatlerinde tedavi edenlerin ise sağaltımın yapıldığı günlerin tedavi etmek için daha etkili olduğu ya da işlerini, dinlenme günlerini göz önüne alarak sağaltımı yapacakları güne

veya saate karar verdikleri görülür. Tedavinin gününe karar verme noktasında dinî gerekçelerin öne sürülmesi dikkat çekicidir. Bölgedeki bazı halk hekimleri, dinî günleri temel alarak sağaltım zamanına karar vermekte ve tedaviyi dinî günlerde uygulamamaktadır. Söz konusu faktör Oş Bölgesi halk hekimliğinde hem İslami hem de Şamanik izlerin bir arada sürdürüldüğünün somut bir göstergesini teşkil eder. **Şekil-7'**de bölgedeki halk hekimlerinin tedavide zaman uygulamasını gösteren bir grafik verilmiştir. Bu şekilde haftanın her günü hasta kabul eden halk hekimlerinin çoğunlukta olduğu ancak belirli günlerde hasta kabul etmeyenlerin bu çoğunluğa yakın olduğu görülür.

Şekil 7. Tedavide Zaman Uygulaması

2.1.2.1.1. Haftanın Her Günü Kabul Edenler

Haftanın her günü ve günün her saatinde sağaltımı gerçekleştiren halk hekimleri “Haftanın her günü bir, Allah’ın her günü aynı.” diyerek tedavide günün ve saatin önemsiz olduğunu dile getirir. Hasta ne zaman isterse ve ne zaman hasta olursa istediği vakitte halk hekimine başvurabilir. Halk hekiminin belirlediği herhangi bir kural bulunmamaktadır. Sahada yapılan çalışma neticesinde sağaltıcıların çoğunluğunun haftanın her günü veya günün her saatinde sağaltımı gerçekleştirdikleri ifade edilmelidir.

Bu durumun sadece Oş Bölgesi'nde değil Anadolu'da da benzer şekilde olduğu bilinmektedir. Hastanın tedaviye her gün ulaşabilmesi ve hasta tedaviye ihtiyaç duyduğu her an sağaltıcı tarafından tedavi edilmesi geleneksel tedavi ve modern tıbbın ortak hususlarından birini teşkil etmekte ve hasta-hastalık arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkilemektedir. Söz konusu husus hastanın tedaviye erişebilme kolaylığını göstermekte ve hastayı psikolojik olarak rahatlatmaktadır.

- Haftanın hangi gününde geldiği fark etmez, gece-gündüz gelinebilir (K.K. 1,11).
- Haftanın her günü gelinebilir, haftanın her günü aynıdır (K.K. 3).
- Herhangi bir zamanda gelebilirler, reddedilmezler (K.K. 13).
- Haftanın her günü gelinebilir (K.K. 5, 18, 24, 25, 27, 29, 30, 32, 35, 36, 39, 42, 46, 47, 49, 52, 60, 66, 67, 77, 80, 83, 86, 87, 88, 90, 99).

2.1.2.1.2. Haftanın Belirli Günlerinde Kabul Edenler

Birtakım halk hekiminin sağaltım zamanı olarak haftanın belirli günlerini tercih ettiği görülür. Bahsedilen faktörde dikkat çeken husus tedavinin daha çok çarşamba günü uygulanmasıdır. Sağaltıcıların tamamına yakını tedavinin uygulanacağı güne kişisel sebeplere bağlı olarak karar verir. Çarşamba günü hasta kabul etmelerinin sebebi, o gün gerçekleştirilen tedavinin iyi ve etkili olacağı inancına dayanır. Çarşamba günü haftanın üçüncü günüdür. Dolayısıyla İslami ve Şamanik etkinin bu düşüncede etkili olduğu görülür.

- Haftanın çarşamba günü hastalara bakar (K.K. 8, 41, 45, 55, 79, 97).
- Haftanın daha çok çarşamba ve cumartesi günleri hastalara bakar (K.K. 12).
- Haftanın çarşamba ve cumartesi günlerinde tedavi eder (K.K. 15, 20).
- Haftanın çarşamba ve cuma günlerinde tedavi eder (K.K. 16).
- Hafta sonları tedavi eder (K.K. 51).
- Pazartesi, salı ve çarşamba günleri tedavi eder (K.K. 64).
- Salı ve cuma günleri tedavi eder (K.K. 93).
- Pazartesi, çarşamba ve cumartesi günleri hastalara bakar (K.K. 75).

2.1.2.1.3. Haftanın Belirli Günlerinde Kabul Etmeyenler

Yapılan araştırma neticesinde bazı sağaltıcıların belirli günlerde sağaltım yapmadıkları görülür. İcracılar, hastaların o gün/günlerde gelmemesi gerektiğini belirtir. Tedavinin uygulanmadığı günlere örnek olarak perşembe, cuma ve pazar günleri verilebilir. Bilhassa pek çok halk hekiminin cuma günü hastaları tedavi etmeye gönüllü olmadıkları söylenmelidir. Bahsedilen husus tamamen dinî etkiye dayanan bir tercihtir. Cuma gününün mübarek bir gün olduğunu düşünmeleri ve o günde yalnızca Allah'a ibadet edilmesi gerektiğine inanmaları sebebiyle cuma günü hasta kabul etmezler. Cuma gününün yanı sıra perşembe gününün de bazı halk hekimleri tarafından mübarek gün olarak kabul edildiği ve icracıların o gün sağaltımı gerçekleştirmedikleri ifade edilmesi gereken başka bir husustur. Açıkçası bu durum Kırgız Türklerinin folklorunda yer yer kendini hissettiren İslami etkinin halk hekimliğinde de etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Cuma ve perşembe günleri tedavi etmeyen halk hekimlerinden başka pazar gününü dinlenmek için kendine ayıran sağaltıcılar da mevcuttur.

- Cuma günü hariç diğer günler tedavi eder (K.K. 12, 23, 28, 33, 36, 43, 44, 50, 53, 56, 71, 76, 91, 98, 100).
- Perşembe ve cuma günü hastalara bakmaz (K.K. 22, 60, 81).
- Pazar günü hariç her gün hastaları tedavi eder (K.K. 31, 72).

2.1.2.1.4. Belirli Saat Aralığında Kabul Edenler

Halk hekimlerinin bazılarının günün sadece belirli saatlerinde hasta kabul ettikleri belirlenmiştir. Bunun temelinde hastaya o vakitlerde bakılmasının daha faydalı olacağı düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca sağaltıcının tedavi dışındaki saatlerde işlerinin olabildiği, hastaların belirlenen saatlerde daha rahat gelebileceği, tedavi zamanının hastaya bırakılması gibi faktörler söz konusu kuralın sebepleri arasında sıralanabilir. Belirli saat aralığında bilhassa sabahın erken vakitlerinden akşam üstüne kadar tedavinin sürdürüldüğü söylenmelidir. Sağaltıcıların sağaltma pratiğine sabah erkenden başlamaları hem iş hem de tedavinin yöntemi ile ilintilidir. Aç karnına yapılan tedavilerin genellikle sabahın erken vakitlerinde gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağı düşünülür.

- Sabah sekizden öğleden sonra dörde kadar hastaya bakar (K.K. 3).

- Sabah gün doğduğunda ve gün battığında hastaya bakar (K.K. 15).
- Sabah ve öğleden sonra hastalar gelir (K.K. 23).
- Akşam beşe kadar hasta gelmektedir (K.K. 41).
- Sabah erkenden sağaltır (K.K. 45).
- Sabah saat sekizden öğleden sonra ikiye kadar hastalara bakmaktadır (K.K. 72).

2.1.2.2. Tedavinin Tekrarlanma Aralığı

Halk hekimi hastaya tedaviyi uyguladıktan sonra hastalığın türüne ve hastalığın iyileşip iyileşememe durumuna göre hastaya, belli bir süre sonra tekrar tedavi uygulamak isteyebilir. Böyle bir durumda hastanın sağaltıcıya tekrar gelip tedaviyi sürdürmesi gerekir. Hangi hastalığa ne kadar sürede tedavi uygulanacağı halk hekimine, hastalığa, hastanın kendi isteğine göre değişmektedir. Söz konusu faktörün kesin bir kuralı bulunmamaktadır. Bazı sağaltıcılar hastalık iyileşene kadar tedaviyi uygulamakta; bazıları ise belirli süreye kadar tedaviyi uygulayıp sağaltımın ardından hastanın iyileşmesini beklemektedir. Tedavinin tekrarlanma aralığında en dikkat çeken husus tekli sayılar, tedavi süresinin tekrarlanması ve 3-5-7 gibi tekli sayıların sıklıkla göz önünde bulundurulmasıdır. Bu durum sadece tedavinin tekrar uygulanmasında görülmez. Aynı zamanda tedavi esnasında pratiğin en az üç defa uygulanmasında ve tedavide en etkili gün olarak çarşamba gününün tercih edilmesinde de gözlemlenmiştir. Bu bağlamda en çok kullanılan sayı ise üçtür. Pratik 3 defa uygulandıktan sonra 5-7 şeklinde devam eder.

Sayı sembolizmi ve sayıların gizil anlamları edebiyattan halk bilimine kadar pek çok alanda varlık göstermektedir. Bilhassa folklorun içerisindeki yeri dikkat çekicidir. Sağaltımın tekrarlanmasında, tedavide etkin olan günün tercihinde sayıların önemli ölçüde eski Türk inancına ve İslamiyet'e bağlı olarak değer kazanması son derece önemlidir. Çift sayıların yerine 3-5-7 gibi tek sayıların tercih edilmesi Kamalık geleneğinden beri süregelen durumun İslami unsurlarla sentezlendiğinin ve pratiğin değişim ve dönüşüm yaşayarak devam ettiğinin göstergesidir. Bir destan veya halk hikayesi kahramanının rüştünü ispat etmek için en az ve en çok üç defa karşılaşılan zorlukla/düşmanla mücadele ettiği bilinir. Ayrıca Manas destanında yaranın iyileşmesi

için geçmesi gereken sürenin yedi gün olduğu ve yedi gün sonunda Seytek'in iyileştiği görülür (Yıldız 1995: 444).

Tek sayıların öncelikli olarak kullanılması sadece halk biliminde ve edebiyatında değil yaşamın her noktasında, pratiğinde görülür. Bu bağlamda folklorun bir kolu olan halk hekimliğinde sayıların yerinin -bilhassa de tek sayıların- çok önemli olduğu ve benzer hususun Oş Bölgesi halk hekimliğinde önemli yer ihtiva ettiği anlaşılır. Söz konusu sayıların kullanılmasının arka planında İslami ve Kamlık etkinin yattığı söylenmelidir. Yapılan derleme neticesinde tespit edilen tedavinin tekrarlanma aralıkları şu şekildedir:

- Tedavi yedi gün sürer. Yedi günden sonra sağaltıcı tedaviye ara verir. Belli süre geçtikten sonra hasta tekrar gelir ve hastanın durumuna bakılır. Hasta iyileşmişse tedavi sonlandırılır durum aksi ise 5 gün daha tedavi edilir (K.K. 2).
- Hastalık iyileşene kadar tedavi yapılır (K.K. 12).
- Hastanın üç gün gelmesi gerekir (K.K. 16, 21).
- İlk başta üç gün gelir (K.K. 19).
- 10 gün boyunca gelmesinin iyi olacağı düşünülür (K.K. 31).
- Hasta üç defa gelir, çok ağır ise yedi gün gelir (K.K. 33).
- Sağaltıcı haftada yedi defa tedavi uygular (K.K. 41).
- Cin girenler yedi günden on güne kadar gelebilmektedir (K.K. 44).
- Kaç gün geleceği hastalığa göre belli olur (K.K. 48, 51).
- 3-5-7 gün gelenler vardır (K.K. 49).
- Yedi günde bir defa tedavi edilmesi gerekir (K.K. 64).
- Kaç gün geleceği hastalığa göre belli olur. 5-11 gün olabilmektedir (K.K. 70).
- 3-5-7 haftada bir gelir (K.K. 79).
- Üç gün gelir (K.K. 81).
- 3-7 defa gelir (K.K. 82).
- Hasta bir defa gelir fakat kontrol için 5-6 gün sonra tekrar çağırılır (K.K. 83).
- Kendisinin gelmesine de bağlı olmaktadır (K.K. 91).

2.1.2.3. Tedavide İyileşme Süresi

Hastanın tedavi edildikten sonra kaç günde iyi olacağı hastalığa göre değişmektedir. Bazı hastalar tedavi esnasında iyi olabilirken bazıları için belli bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Söz gelimi nazar değen bir hastaya sağaltıcı tedavi uygularken yahut hasta tedavi sonunda iyileşebilmektedir. Fakat kırık-çıkık gibi rahatsızlıklarda hastanın iyileşebilmesi için belirli bir vaktin geçmesi gerekebilir. Dikkat edilmesi gereken husus hastanın, sağaltıcının dediği süreyi tam olarak yerine getirmesi gerekliliğidir. Aksi hâlde iyileşme gerçekleşemez. Hasta, sağaltıcının belirttiği süre kadar beklemeli ve ondan yapmasını istediği bir pratik varsa yerine getirmelidir. Bu durumda hekim-hasta ilişkisinin ve bu ilişkide halk hekimine güvenmenin önemi açığa çıkmaktadır. Halk hekimliğinde, sağaltıcının belirlediği kurallara uymak hasta açısından son derece önemli bir husustur.

- Gençler fitik ağrısıyla gelir. Onlar iki ayda iyileşip ata binecek hâle getirilir (K.K. 1).
- Hastalar on beş gün içinde iyileşir (K.K. 5).
- Yirmi yaşındaki bir genç korseyi bir ay süreyle takar. Otuz yaşındaki ise kırık gün takar. Kaç gün denildiyse o kadar süre takılması gerekir aksi hâlde kırılan yer iyileşmez (K.K. 7).
- Hasta gençse kırılan veya ezilen yeri otuz gün alçıda kalmaktadır. Yaşlı ise 50-60 gün kalır (K.K. 39).
- Yirmi gün diyet uygulanır ve hasta yirmi gün sonra iyi olur (K.K. 42).

2.1.3. Tedavi Öncesi Uyulması Gereken Kurallar

Halk hekimine gitmeden önce hastanın uyması gereken bazı kurallar vardır. Bu durum bütün halk hekimleri veya hastalar için geçerli değildir. Fakat bazı halk hekimleri bu hususa dikkat ederler. Hastaların bazıları halk hekiminin yanına gitmeden önce birtakım nesnelere beraberinde getirmesi gerekir. Hastanın yanına aldığı nesnelere evde rahatlıkla bulunan nesnelere dikkat edilmelidir. Getirilen nesnelere halk hekimini çeşitli pratikler yoluyla gerçekleştirir. Bunlardan başka hastanın tedaviye nasıl geleceği hususunda iki noktanın bazı icracılar için önemli olduğu ifade edilmelidir. Birincisi, modern tıpta da

sıkça rastlanılan durum tedavi öncesi “aç karnına” gelmedir. İkincisi ise, halk hekiminin gelen hastanın iyileşeceğine inanmasını beklemesidir.

2.1.3.1. Hastanın Tedaviye Nasıl Geleceği

Halk hekimlerinin bazıları hastaya tedavi uygulamadan önce hastalardan beklediği iki husus mevcuttur. Bunlardan ilki **inançtır**. Hayatın birçok merhalesinde insana yol gösteren bir unsur olan inanç, hastalığın iyileşmesi için ön koşullardan birini oluşturur. Bilhassa halk hekimi uygulamalarında hastanın yapılacak pratiğe inanmasını bekler. Böyle yapılarak hastanın iyileşebilme süresinin kısa olacağı yahut tedavinin hastaya tesir edeceği düşünülmüştür. Bu noktada bazı hekimlerden duyduğumuz “Öncelikle hastanın inanması gerekmektedir.” sözü bu hususu kanıtlar niteliktedir. Tedavi esnasında hastaya sağaltıcı çeşitli telkinlerde bulunarak hastanın tedaviye inanmasını sağlar. Sağaltıcı, hastayı iyileştirilebileceği konusunda birtakım sözlerle rahatlatmıştır. Böylelikle icracı sağaltımı gerçekleştirdikten sonra iyileşme sürecini hastanın inanmasına da bırakmış olur. İnancın tedavideki etkinliği aşağıda verilen kaynak kişi örneklerinde görülmektedir:

- Hastaların iyileşeceğine inanması gerekir (K.K. 20).
- İyileşme aslında hastanın niyetiyle ilgilidir. Eğer inanırsa iyileşir (K.K. 26).
- İyileşmeye niyet edenlere bakmaktadır, niyet etmeyenlere bakmamaktadır (K.K. 33).
- Her hastanın tedaviye inanması beklenir aksi hâlde iyileşmeyeceği düşünülür (K.K. 58).

Halk hekimlerinin tedavi öncesinde hastadan istediği diğer bir husus ise, **hastanın tedaviye aç karnına gelmesidir**. İcracıların belirtilen hususu tercih etmelerinin sebebi bu durumun teşhiste sağaltıcıya kolaylık sağlamasıdır. Halk hekimlerinden bazıları hastanın doğrudan aç karnına gelmesini beklemekle birlikte bazı sağaltıcıların ise “Aç karnına gelse daha iyi olur.” dediği görülmüştür. Aç karnına gelme durumu halk hekimliği ile modern tıbbi ortak noktada buluşturan etkenlerden biri olmuştur. Aç karnına gelen hastaların bir kısmı sabah gelmektedir; bir kısmı ise akşam gelmektedir.

- Sabah ve akşam aç karnına gelmesi gerekmektedir (K.K. 16).

- İnsanlar aç karnına gelebilirler (K.K. 18).
- Sabahları aç karnına gelir (K.K. 27,42).
- Sabah aç karnına gelmeleri iyi olur (K.K. 58).
- Aç karnına hastalara bakmak iyi oluyor (K.K. 72).
- Sabahları erken aç karnına hastalara bakar (K.K. 95).

2.1.3.2. Kendi Evinden Bazı Nesnelere Getirme

Halk hekimlerinin bazıları hastaları sağaltıma gelirken onların beraberinde getirmesini beklediği nesnelere vardır. Bu nesnelere daha çok “çay, tuz, şeker, su, ardıç, ip” olmuştur. Bu nesnelere çay, su, tuz ve şekerin daha çok tercih edildiği görülür. Bunun nedeni ise belirtilen nesnelere evde rahatlıkla sağlanabilmesi ve sağaltımı yapılan hastalığa uygun olmalarıdır. Söz gelimi sağaltıcı, belirtilen nesnelere dua okur ve hastanın eve gittiğinde dua okunan nesnelere içmesi veya yemesi gerektiğini telkin eder. Böylece yapılarak hem pratiğin uygulanmasının hasta için rahat olmasına hem de tedavinin maddi anlamda hastaya bir yük olmamasına dikkat edilmiştir. Bazı halk hekimleri hastanın tedaviye gelirken hangi tür nesne getirmesi gerektiğini kendisi belirlerken bazıları ise hastaya bırakmış, “Hasta ne getirirse.” diyerek onlara zorluk olmamasını gözetmiştir.

Hastalardan bazıları yanında ardıç getirir. Getirilen ardıca çeşitli dualar okunup hastaların eve gittiklerinde ardıç yakarak evin içinde gezdirilmesi beklenir. Şamanizm’in tedavi pratiklerinden bir tanesi olan üzerlik otunun sağaltımda bir unsur olarak kullanımı günümüze kadar süregelir. Ardıçtan başka sağaltımda “kesek, mısır, buğday, kül, ip” gibi nesnelere kullanılır. Bu getirilen nesnelere yukarıda değinilen nesnelere gibi evde rahatlıkla bulunabilen nesnelere olması dolayısıyla icracı tarafından hastaya kolaylık sağlanmış olur.

- Kendileri yanında ne getirirse; örneğin “çay, tuz, su” gibi nesnelere dua okunur (K.K. 3).
- Hastadan toprak keseği, mısır ve buğday getirmesi beklenir (K.K. 10).
- Hasta kesek ve ip getirir (K.K. 13).
- Hasta ardıç, çay gibi nesnelere getirir (K.K. 24, 53).
- Hasta ardıç, çay, şeker getirir (K.K. 66).

- Hastadan ip, tuz, kül getirmesi beklenir (K.K. 74).

2.1.4. Tedavi Sonrası Uyulması Gereken Kurallar

Tedavi yapıldıktan sonra sağaltıcıların hastalardan uymasını beklediği birtakım kurallar bulunmaktadır. Hastalar kuralları uyguladıktan sonra sağaltım tam manasıyla yerine getirilerek iyileşme sürecine geçilmiş olunur. Hastanın söylenen kurallara uyması gerekir. Kurallara uyulmadığı takdirde sağaltım olumsuz sonuçlanacaktır. Bölgede derlenen halk hekimlerinde tedavi sonrası uyulması gereken kurallar iki şekilde görülmektedir. Birincisi halk hekiminin verdiği emleri kullanma, ikincisi ise tedavi sonrasında yapılması gereken birtakım pratiklerdir.

2.1.4.1. Halk Hekiminin Verdiği Emleri Kullanma

Halk hekimi, hastayı tedavi ettikten sonra kendisinin verdiği ya da hastanın getirdiği emleri tedaviden sonra kullanmasını isteyebilir. Bu durumda, hasta sağaltıldıktan sonra genellikle hastanın kendisi ile getirmiş olduğu nesnelere, sağaltıcı birtakım uygulamalar yapmakta ve uygulamadan sonra hastaların bu nesnelere eve götürüp pratiği evde yerine getirmesi gerekmektedir. Sağaltıcı tarafından getirilen nesnelere dua okunduktan sonra hastanın o nesnelere evine götürüp genelde içmesi, yemesi veya yakması beklenir. Belirtilen hususların yerine getirilmesi ile yarım kalan sağaltımın tam anlamıyla gerçekleştirilmiş olunacağı ve neticede hastanın iyileşeceği düşünülür. Oş Bölgesi halk hekimliği uygulamalarında sağaltıcının hastaya kendisinin nesnelere vermediği bilhassa hastanın sağaltıma giderken birtakım nesnelere yanında götürdüğü ifade edilmelidir. Halk hekiminin de hastaya birtakım nesnelere vermiş olduğu durumlar var olsa bile hastanın beraberinde getirdiği nesnelere ile daha sık karşılaşılmıştır.

- Fıtık ağrılarını korse ile tedavi edilir. Korsenin on ile yirmi gün sürede takılması beklenilir (K.K. 1).
- Hastanın kendisi ile getirdiği çay ve ardıca dua okunur. Hasta onları evine götürür ve çayı, çay yapıp içer; ardıcı ise yakarak evi tütsüler (K.K. 10).
- Kendisiyle beraber getirdiği kesek ve ipe dualar okunur. Hasta tedavinin ardından onları eve götürür ve bu nesnelere yaraların üzerine sürülür (K.K. 13).

- Hastayla birlikte getirilen ipe dua okunur ve ardından hastaya ipi yakması söylenilir (K.K. 70).

2.1.4.2. Tedavi Sonrasında Yapılması Gereken Bazı Uygulamalar

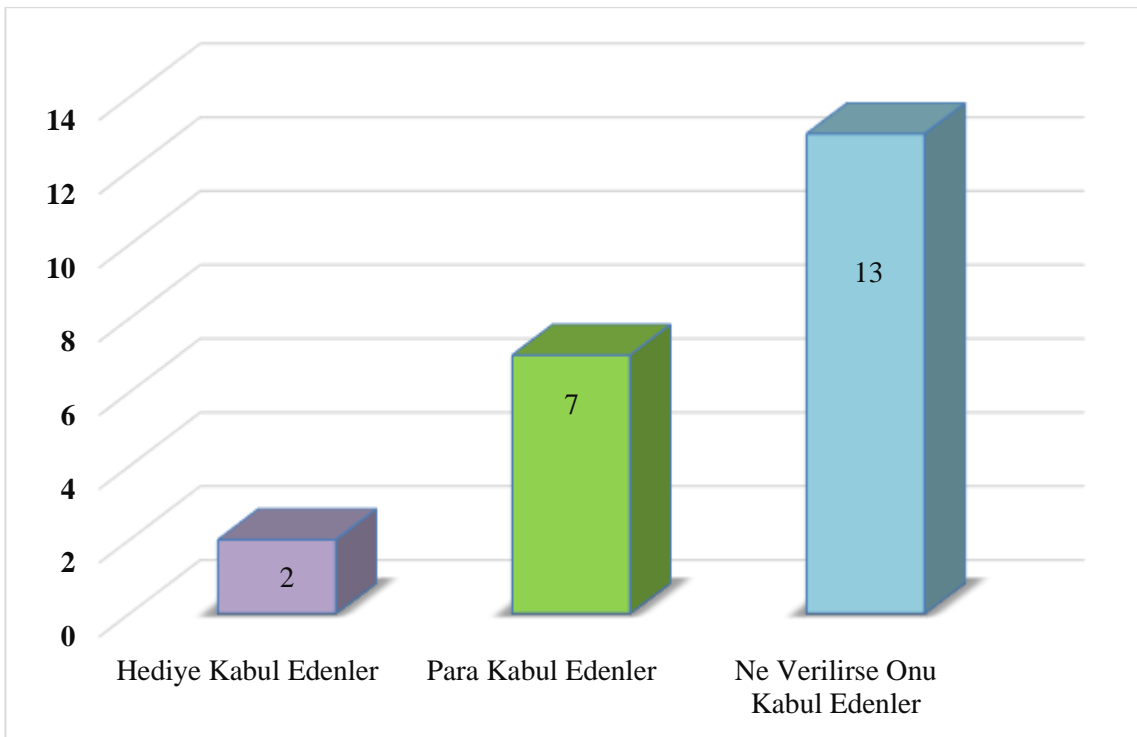
Bazı halk hekimleri tedavi sonrası hastasından birtakım uygulamalar yapmasını istemektedir. Zikredilen husus her halk hekiminde görülmemekte ve her hastalığa uygulanmamaktadır. Tedavinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesinin ölçütü söylenen pratiği yapmaktan geçer. Tedavi ancak hastaya söylenen uygulamaların hasta tarafından yerine getirilmesiyle tamamlanmış olunur. Söz konusu faktör modern tıptaki bir doktorun hastaya ilaç yazdıktan sonra ilacı hastanın kullanmasını beklemesi ile benzerdir.

- Tedavi bitene kadar çocuğa banyo yaptırılmaz (K.K. 2).
- İpi başın etrafına çevirir ve ipin üç gün boyunca takılması beklenir (K.K. 15).
- Tedavi sürecinde ve sonrasında hasta diyet yapmalı ve yağlı yememelidir (K.K. 36).
- Hasta tedavi edildikten sonra Süleyman Dağı'nı ziyaret eder (K.K. 90).

2.1.5. Halk Hekimine Maddi Karşılık ya da Hediye Verilmesi

Halk hekimlerinin yaptığı sağaltım neticesinde hastalarından bekledikleri maddi veya manevi birtakım karşılıklar söz konusu olabilmektedir. Her halk hekimi için bu karşılık farklı olabilmektedir. Yapılan derleme neticesinde halk hekimlerinin büyük oranının tedaviye karşılık olarak belirgin bir maddi beklentilerinin olmadığı söylenmelidir. Niyet olarak ilk önceliğin hastanın iyileşmesi olduğu düşüncesidir. Bu sebeple sahadaki halk hekimlerinin çoğunluğundan “Hastanın gönlünden ne koparsa.” ifadesi duyulmuştur. Hastaların teşekkür etmelerinin bile onları son derece memnun bırakacaklarını dile getirirler. Anadolu sahasında da ocaklının yaptığı sağaltım karşısında icracının herhangi bir beklentisinin olmadığı bilhassa hasta ne verirse onun kabul edildiği bilinir. Fakat hastalar, sağaltıcının tedavi uygulamasının karşılığını vermeyi bir borç olarak görür. Aksi hâlde hastalıklarının iyileşemeyeceğini düşünürler. Dolayısıyla hastalar aldıkları tedaviye karşılık olarak sağaltıcıya az veya çok bir karşılık verirler.

Belirtilen karşılık hediye veya para olarak yerini bulabilir. Bu hediye veya para halk hekimine direkt olarak verilmez. Minder gibi eşyaların altına konularak verilir. Benzer uygulama Anadolu'daki halk hekimisi-hasta ilişkisinde de görülür. Bütün bunların aksine yaptığı sağaltım sonucunda hastadan belli bir maddi karşılık bekleyen halk hekimleri de mevcuttur. Zikredilen halk hekimlerinin hayatlarını az da olsa verilen bu parayla idame ettirdikleri, geçimlerini bu yolla sağladıkları söylenmelidir. Söz konusu durum modern tıp ile ortaklık gösterir. **Şekil-8**'de halk hekimlerine maddi karşılık veya hediye verilme durumu grafikte belirtilmiştir.

Şekil 8. Halk Hekimine Maddi Karşılık ya da Hediye Verilmesi

2.1.5.1. Tedavi Karşılığı Para Kabul Edenler

Bazı halk hekimleri yaptıkları tedaviye karşılık olarak para beklemektedir. Maddi karşılığın belirlenmesinde hastalığın türü ve ağırlığı, hastalığı nasıl veya hastaya kaç defa tedavi uygulanacağı etkilidir.

- Hastaya okuduğu duaya göre hastadan para almaktadır (K.K. 3).
- Hastalığın durumuna göre para alınmaktadır (K.K. 18).
- Bir masaj için 200 som alınır (K.K. 31).

- Hasta tedavinin karşılığında yaklaşık 200 som verir (K.K. 48).
- Gelen hastalar 20-50-100-200 som verir (K.K. 60).
- Teşhis koymak için 300 som alınır (K.K. 61).
- Bir defalık tedavi uygulaması için 100 som verilir (K.K. 66).

2.1.5.2. Tedavi Karşılığı Hediye Kabul Edenler

Halk hekimlerinin bazılarının yaptıkları tedaviye karşılık olarak bazı hediyeler, eşyalar verilir. Verilen hediye veya eşyaların hastaların evlerinde rahatlıkla bulabilecekleri nesnelere olması belirtilmelidir. Bunlar içerisinde en fazla verilen eşyanın ise cooluk (yazma) olduğu tespit edilmiştir.

- Tedavi karşılığında cooluk (yazma), kibrit, sabun verilir (K.K. 33).
- Tedavi karşılığında cooluk (yazma) gibi eşyalar verilir (K.K. 65).

2.1.5.3. Ne Verilirse Onu Kabul Edenler

Bölgede yapılan derleme neticesinde halk hekimlerinin çoğunluğu yaptıkları sağaltıma karşılık olarak herhangi bir karşılık beklemediklerini, hastaların gönlünden ne koparsa onu verebileceklerini dile getirmiştir. Halk hekimleri birincil olarak hastanın sağlığını ve iyileşmesini esas edinerek hastaya maddi bir yük yüklemek istememektedir. Sağaltıcılar, hastanın sağaltılmasını her şeyden önde tutarak hastalardan tedavi karşılığı olarak herhangi bir şey beklememektedir. Bölgedeki pek çok halk hekimi, hastalar ne verirse onu kabul ettiklerini veya bir şey veremeyecek durumda olduklarında dualarının ve teşekkürlerinin yeterli olacağını ifade etmişlerdir. Bu tür bir anlayışın modern tıpta bulunmayışı aksine modern tıpta yapılan tedavi karşılığında mutlaka maddi bir karşılığın olması, halk hekimliğinde hasta ve halk hekimi ilişkisinin içtenliğini, rahatlığını ve aynı zamanda ekonomik kolaylığı göstermesi bakımından son derece önemlidir.

- Hasta tedavi karşılığında gönlünden ne koparsa onu vermekte; dua veya teşekkür etmektedir (K.K. 1, 5, 33, 35, 37, 41, 47, 49, 50, 51, 64, 76, 80).

2.2. Tedavi Sonrası Halk Hekimi ve Hasta İlişkisi

Halk hekimliğinin modern tıptan farklı olduğu başka bir nokta ise halk hekimi-hasta ilişkisidir. Halk hekimliğinin olumlu yönlerinden biri olan bu husus halk hekiminin hastayı tedavi ettikten sonra aralarındaki ilişkinin sona ermemesidir. Hem yapılan sağaltıma karşılık minnettarlık bildirmek hem de o kişinin hâlini-hatırını sormak maksadıyla hasta ile halk hekimi tekrar görüşebilmektedir. Bu durum hastanın, sağaltıcısının samimiyetine, içtenliğine son derece güvenmesinin ve bundan da hoşnut kalmasının göstergesidir.

- Hastaların bazıları daha sonra gelmekte ve teşekkür etmektedir (K.K. 3).
- Her bayramda çikolata, rakı, konyak getirmekte ve halk hekimi ile içilmektedir (K.K. 26).
- Hastasıyla görüşmektedir ayrıca hastası düğününe davet etmiştir (K.K. 53).

3. BÖLÜM

OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİNİN HALK HEKİMLİĞİNDE SAĞALTMA YÖNTEMLERİ

3.1. Oş Bölgesi Halk Hekimliğinde Uygulanan Sağaltma Yöntemleri

Sağaltma kavramı, Türkçe Sözlükte ‘sağaltma işi’ ve ‘tedavi’ olarak açıklanır (Güncel Türkçe Sözlük 2020). Halk hekimliği, dinî-büyüsel temelde ortaya çıkan ve nesilden nesile aktararak tecrübe ve birikim yoluyla gelişen önemli bir tedavi/sağaltma alanıdır. Halk hekimleri, çeşitli emler, nesnelere, ilaçlar, büyüsel sözlerin vd. aracılığıyla hastaları sağaltmaktadır. Dinî-büyüsel kökene dayanan halk hekimliği yalnızca bu minvalde sağaltma yöntemlerine sahip olmamıştır. Dinî-büyüsel yöntemlere ek olarak parpılama, ırvasa, bitki, maden, hayvan vd. yoluyla sağaltımın gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Belirtilen sağaltma yöntemleri uzun yıllık bir tecrübe ve birikimin emareleridir. Sağaltmada kullanılan unsur ve uygulamalara dua, büyü, su, ağaç, bitki, toprak, hayvani emler, madenler, mineraller, kan alma, kutsal yerlerdeki çeşitli inanışların uygulanması, dinî kişilerin duası, nefesi, tükürüğü, sıvazlaması vd. örnek olarak verilebilir.

Sağaltma yöntemleri üzerine pek çok tasnif çalışması bulunur. Bunlardan biri Orhan Acıpayamlı’ya aittir. Acıpayamlı sağaltma yöntemlerini “ırvasa yoluyla yapılan sağaltmalar, parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar, dinsel yolla yapılan sağaltmalar, bitki kökenli em’lerle yapılan sağaltmalar, hayvan kökenli em’lerle yapılan sağaltmalar, maden kökenli em’lerle yapılan sağaltmalar” şeklinde altı başlık hâlinde sınıflandırır (1989: 3). Sevgi Şar ise sağaltma yöntemlerini temelde telkin/ırvasa tedavileri (sihirselsel, dinsel), mekanik/parpılama tedavileri (sihirselsel, dinsel) ve ilaçla tedavileri (bitkisel, hayvansal, madensel tedavileri, şifalı sular, kombine ilaçlar) olarak üçe ayırır (1992: 241-248). Söz konusu tasniflerden görüldüğü üzere halk hekimliği tedavi yöntemleri büyüsel, dinî ve çeşitli emlerden yapılan sağaltmalardan meydana gelir. Başlangıçta büyüsel olan

tedavi yolları zamanla dinî yöntemlerle ve çeşitli emlerden yapılan tedavi şekilleriyle bütünleşerek günümüze aktarılagelir.

Oş Bölgesi halk hekimliğinde büyüsel, dinî, parpılama, ırvasa, bitkisel, hayvansal, madensel, masaj, bioenerji yollarıyla yapılan tedavi yöntemleri tespit edilmiştir. Adı geçen tedavi yöntemlerinden bazılarının kendi içeriğinde farklı uygulamaları barındırdığı görülmüş ve bu sebeple detaylandırılmak adına ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Söz gelimi parpılama yöntemi içerisinde yer alan kan alma, sıvazlama gibi tedavi yöntemleri araştırma sahasındaki yoğunluğu dolayısıyla detaylı şekilde münferit biçimde incelenmiştir. Halk hekimleri büyüsel, dinî, parpılama, hayvansal, bitkisel tedavi yöntemlerini diğerlerine nazaran daha çok kullanır. Bunun yanında pek fazla olmamakla birlikte masaj ve bionerji yöntemleri de sağaltımda etkindir. Zira masaj ve bionerji yoluyla hastalıkları sağaltma günümüzde hastalıkların tedavisinde sıklıkla kullanılan birer yöntemler olarak günden güne popüleritesini arttırmaktadır. Halk hekimliğinin popülerliğinin somut emareleri olarak ifade edilebilecek olan masaj ve bionerjiye dayalı tedavi pratiklerinin bölgedeki varlığı dikkate değerdir.

3.1.1. Bitki Yoluyla Sağaltma

Bitkiler, insan yaşamında hayatta kalma adına önemli bir besin kaynağı olmasının yanı sıra tedavide kullanılması ile de ayrı bir değere sahiptir. Bitkilerin bu şekilde kullanım tarihi ilkel dönemlere kadar uzanabilir. İlkel dönemde insanlar hastalıklarından kurtulmak için deneme yanılma yöntemi ile çeşitli tedaviler geliştirir. Günümüze kadar ulaşan bu değerli bilgiler ışığında, bitkilerin insanı ruhsal ve fiziki anlamda beslemesinden başka iyileştirici, güzelleştirici birtakım etkilerinin olduğu zamanla ortaya çıkar. Kırsal bölgelerde yaşayan insanın doğayla daha yakından temasta olması beklenirken şehirlerde de bu durumun popülerlik kazandığı bilinmektedir. Sol'a göre günümüzde kırsal bölgelerde ilaç hazırlamada yabani otlardan faydalanılırken şehirlerde ise aktarlardan ya da mısır çarşılarından, baharatçılardan temin edilen bitkiler kullanılmaktadır (Sol 2007: 176-177). Bu bitkilerin şifasını açığa çıkaran kişiler uzman bir doktor gibi hareket etmekte ve insanları bu bitkilerin kullanımı konusunda uyarmaktadır. Ayrıca bu konuda belirli eğitim alan kişiler 'fitoterapist' olarak adlandırılmakta ve bitki uzmanı olan kişilere ise 'herbalist doktor' unvanı verilmektedir

(Ersoy 2014: 1990). Modern tıbbın tamamlayıcısı yahut alternatifi olarak kabul gören halk hekimliği pratiklerinin bitki kökenli görünümüne özellikle son yıllarda daha çok rağbet edilmekte ve hayatın her aşamasında yer verilmektedir. Bilhassa halk hekimliğinin modern tıba alternatif ve tamamlayıcı olarak görülmesinde bitkilerin rolü dikkat çekici şekilde göze çarpmaktadır.

Şifalı bitkilerin faydaları nesilden nesile gözlem ve tecrübeye dayalı olarak yayılmaktadır. Yalnızca şifalı bitkilerin değil, meyve ağaçları ve meyvelerin de geleneksel sağaltma işlemleri ya da halk hekimliğinde önemli bir yeri vardır. Bazı meyveler çeşitli hastalıkların tedavi edilmesinde, hastalıkların neden olduğu ağrıların dindirilmesi ya da azaltılmasında kullanılır (Aça 2008: 251). Doğanın insana sunduğu hemen hemen her bitki, meyve ve sebzelerin insan hayatını daha iyiye sevk eden olumlu bir özelliği bulunur ve tedavide de etkin olarak kullanılır (Sever 2004: 96). Bu bitkisel kökenli tedaviler halk hekimliğinin popülerleşmesine ve ona olumlu bir bakışın oluşmasına yardımcı olmuştur. Televizyon programlarında çeşitli hastalıklara iyi gelen kürlerin gösterilmesi, kremler, yağlar, bitkisel diş macunları, zayıflama ve bağışık güçlendirici iksir nitelikteki içecekler vb. bu olumlu bakışın oluşmasına etken olarak örneklendirilebilir. Ayrıca günümüz teknolojisinin desteği ile internet sitelerinden satışların gerçekleştirilmesi ve her bütçeye hitap eden fiyatların varlığı insanlar için ilgi çekici olmuştur. Eskiden beri pek çok yönde kullanım alanı bulunan bitkilerin bilhassa hastalıkları tedavi etmede günümüze kadar faydalanılan emlerden biri olarak varlığını devam ettirmesi son derece olağandır.

Oş Bölgesi halk hekimliğinde hastalığı tedavi etmede sıkça başvuru alan yöntemlerden biri *darı çöptör menen darıloo*/bitkiler yoluyla tedavi etmedir. Kırgızistan coğrafyası düşünüldüğünde bu durumun nedeni kolaylıkla anlaşılabilir. Kırgızistan'ın her bölgesinde binlerce çeşit bitki bulunmaktadır. Bu çeşitlilik aynı zamanda Oş Bölgesi'nde de rahatlıkla görülebilir. Halk hekimleri dağlardan, ovalardan, bahçelerden, kırlardan ulaştıkları çeşitli bitkiler sayesinde hastalıkları tedavi ederler. Bitkiler, halk hekimliği pratiklerinde bazen ana bazen yardımcı unsur olarak kullanılır. İfade edilen hususun pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi bitkilerin doğal olmasıdır. Doğal olan her şey insanların dikkatini çekmekte ve bunun aksine kimyasal olan her şeyden uzak durmasını sağlamaktadır. Diğer bir sebep ise bitkilerin kökünde, damarlarında, öz

suyunda, yapraklarında, meyvesinde, tohumunda, zarlarında, çiçeğinde, çekirdeğinde, kabuğunda, yağında çeşitli tesirlerin bulunmasıdır. Oş Bölgesi halk hekimliği pratiklerinde bitkilerin bahsedilen pek çok özelliği ile varlığını sürdürdüğü söylenmelidir. Halk hekimleri birçok hastalığın tedavisinde rahatlıkla bitkilerden faydalanmış ve hastalıkları sağaltmıştır. Bölgedeki halk hekimlerinin sağaltımında, kekik (kiyik), çemen (çıtır otu), nane (calbız), ısırgan otu (çalkan), ceviz (cangak), kişniş (kinza), sinir otu (baka calbırak), ayı pençesi (ayu otu), altın kök (altın tamır), ölmez otu (boznaç) ışkın bitkisi (ışkın), dağ reyhanı (kökö meren), karahindiba (kakım), kayın (kayın), kuş üzümü (karagat), kazgagası (örmö kara), sarmaşık (cırmook), löşlek (uygak uruğu), örümcek bitkisi (cürkömüş), sarımsak (sarımsak) gibi bitkileri, çeşitli ilaçların hazırlanması, yapraklarının veya meyvelerinin yenilmesi, çayda/suda içilmesi, yaraların temizlenmesi, bitkinin yakılıp külünün yaraya sürülmesi gibi farklı uygulamalarda kullandıkları ifade edilmelidir.

Kekik (kiyik), tansiyon, karaciğer, baş ağrısı gibi hastalıklara iyi gelir (K.K.3). Aynı zamanda tansiyona çemenin (çıtır otu) de iyi geldiği düşünülür. Tansiyonu dengeleme özelliği vardır (K.K.92). Nane (calbız) ise böbrek ağrısını dindirmede faydalıdır. Hastalar iyileşmek için reyhan ve naneyi (calbız) suya atıp içebilirler, yemekle yiyebilirler. Böyle yapılarak kişi terlemiş olur ve iyileşme gerçekleşir (K.K.3). Terletme, Kırgız halk hekimliği geleneği içerisinde sıkça kullanılan tedavi yöntemlerinden biridir. Bitki veya hayvan derisi yoluyla insan vücudu sıcak hâle getirilip terin dışarıya atılması sağlanarak hastanın, hastalıktan kurtulacağı düşünülür. Buradaki uygulama örneğinde de reyhan ve nanenin (calbız) çayla/suyla içilmesi veya yenmesi sonucunda hastada bulunan rahatsızlığın iyi olması; terleyerek vücudundan kötü, zararlı toksinlerin atılması amaçlanır. Terletmenin etkinliğini pek çok tedavi pratiğinde görmek mümkündür. Ayrıca, böbrek ağrısı kişniş (kinza) ile de tedavi edilir. Uygulamaya göre kişniş (kinza), su ile sıvı şekilde bir hafta boyunca içilir. Bu şekilde ağrı dindirilmeye çalışılır (K.K. 72). Kalp rahatsızlıklarının tedavisinde ise ısırgan otundan (çalkan) faydalanılır. Kanı sıvılaştırıcı bir bitki olması sebebiyle ısırgan otunun (çalkan) kalbe iyi geleceği düşünülür. Sağaltıcı ısırgan otu (çalkan) emini hazırladıktan sonra emi 5-10 gün süresince bekletir. Bu şekilde iyileşmenin gerçekleşeceğine inanılır (K.K.4).

Cilt hastalıklarının kendine göre bitkisel ilaçları vardır. Sinir otu (baka calbırak), birçok cilt hastalığına iyi gelir (K.K. 36). Siğil ve yaraları geçirmek için ise cevizin (cangak) yaprağı yağlanarak ilgili bölgeye sürülür (K.K. 36). Yara ve şişiklere, çıban (sızdook)a, ayı pençesi (ayu otu) kullanılır. Bu bitki aynı zamanda kırık ve çıkıkların tedavisinde de kullanılır (K.K. 47). Sıklıkla görülen boğaz ağrısı için ise altın kök (altın tamır), acı bademin çekirdeği, cevizin içindeki zarlar ve kabuklarından oluşan bir ilaç yapılır. İcracı, bu ilacı içki şişesine koyup üç gün boyunca bekletir. İçine pamuk da ekler. Pamuğun eklenme sebebi ilacın içindeki tüm pislikleri almasıdır. Hasta bu ilacı sabah ve akşam içer. İçilen ilaç sayesinde hem boğaz ağrısı geçer hem de hastanın sindirimi kolaylaşır (K.K. 96). Bazı bitkiler ise birden fazla etkiye sahiptir. Söz gelimi çemen (çıtır otu) tansiyonu dengelemesinin yanı sıra çayla birlikte içildiğinde sinirleri rahatlatır. Sıcak ve soğuğu dengeler. Bir bebeğin ateşi çıktığında suda kaynatılıp bebeğin vücudu yıkanırsa ateşi düşer. Eğer yakılıp külü vazelin ile karıştırılırsa yaralar bir günde iyileşir (K.K. 92).

3.1.2. Bioenerji Yoluyla Sağaltma

Biotok menen darıloo/bionerji ile tedavi günümüzde çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Anadolu'da bu tedavi yöntemi bilhassa psikolojik veya ruhsal sorunların çözümünü sağlar. Fakat Oş Bölgesi halk hekimliğinde özellikle bedensel rahatsızlıkların sağaltımında belirtilen yöntem uygulanır. Enerji merkezli tedavi şekli olan bioenerji ile hastalara enerji verilerek hastanın kendini iyi hissetmesi ve sıkıntısının/hastalığının giderilmesi sağlanır. Bioenerji ile tedavi tek başına yeterli değildir. Bu sebeple alternatif tıptan faydalanarak tedavi uygulanır. Kaybıladaeva'ya göre enerji ile tedavi etmede sağaltıcıdan çıkan enerji ilk başta hastanın sinir hücrelerine gider. Ardından beyne, oradan son olarak tüm vücuda yayılır. Bu tedavinin özelliği hastanın tedavi esnasında tüm enerjisi hissetmesi ve enerjisi kendinde toplayabilmesidir. Halk hekimi ne kadar enerji harcarsa, hasta o kadar iyi olmuş olacaktır (2007: 5-6). Yapılan alan araştırmasında bazı halk hekimleri kendilerinde bioenerji olduğunu ve bunun Allah'ın verdiği bir yetenek olduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde kendilerinde bulunan bioenerji sayesinde sağaltıcıların hastalıkları rahat ve etkili bir şekilde tedavi ettiği görülür. Bioerjiye dayalı tedaviyi gerçekleştiren icracılar, doğuştan yüksek bir

enerjiye sahiptir. Bunlardan bazıları enerjilerini geç fark etmiştir. Bu farkındalık sonrası insanların hastalıklarına çare olmuşlardır. Bionerji yoluyla sağaltıcılar baştan ayağa, beyinden kalbe kadar insan vücudunun her zerresine ulaşabilmekte ve sağaltımı gerçekleştirmektedir. Ancak bioenerji ile tedavi her hasta ve hastalık için uygun değildir. Bazı hastalar bioenerji ile tedaviye dayanamaz. Böyle durumlarda halk hekimi tedavisini tamamlayamadığı için hasta iyileşmemektedir. Tedavi, sağaltıcının elindeki enerjinin hastanın vücuduna aktarılması yoluyla gerçekleşir. Bionerji yoluyla, bedensel pek çok hastalığın tedavisi mümkündür.

Sahadaki bionerji yoluyla sağaltım gerçekleştiren halk hekimleri, ellerinde bionerji bulunduğuna ve bunun Allah tarafından bahşedilen bir yetenek olduğuna inanır (K.K. 48). Kimisi bu yolla böbrek ve mide hastalıklarını tedavi eder. Hastalıklı bölgeye on beş dakika boyunca dokunarak enerji verilir. Sağaltıcı avucuyla hastalıklı bölgeyi tutar ve bu yolla hastanın hastalıklı bölgesinden ayaklarına kadar yayılan enerji tüm vücudunu sarmaktadır. İyileşme bu şekilde gerçekleşir (K.K. 67). Bazen bioenerji ile tedaviye hastalar dayanamaz. Vücutlarına verilen enerji onlara ağır gelir. Ancak icracılar, hastaların bu şekilde tedaviye birkaç gün dayandıklarında iyileşmenin gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Zira bioenerji yoluyla iç organlara hatta kalbe kadar enerji ulaşmaktadır. Enerjinin kalbe kadar ulaşması halk hekimleri için önemlidir. Bunun nedeni kalbe soğuk değmesi ve bu durumun hastalığa yol açmasıdır (K.K. 48). Ayrıca bioenerji yoluyla tansiyon rahatsızlığı da sağaltılır. Bunun yanı sıra kafalarında su biriken hastaların bu yolla tedavi edildiği belirlenmiştir (K.K. 48). Bir halk hekiminin verdiği bilgiye göre sağaltıcı kendisinde bu yeteneğin varlığını başka bir tabıp vasıtasıyla öğrenmiştir. İcracı ilk başta bu tedaviyi uygulamakta zorlanmıştır. Fakat sonrasında bu enerjiyi çalıştırarak mesleğini icra eder duruma gelmiştir (K.K. 98).

3.1.3. Büyüsel/Sihirsel Uygulamalarla Sağaltma

Magiyalık (mistikalık) menen darıloo/büyüsel/sihirsel pratiklere dayalı uygulanan tedavi, sağaltma yöntemlerinin merkezinde yer alır. İslamiyet öncesinde şamanlar büyüsel işlemlerle hastalıkları sağaltarak fiziksel ve ruhsal sorunları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Eski Türk kültür ve geleneğinin bir devamı olarak halk hekimlerinin bu sihirsel uygulamaları devam ettirdiği görülür. Hem hastalığın hem de

halk hekimliğinin ortaya çıkışı ve uygulanışı ile büyüsel pratikler arasında doğrudan bir ilişki vardır. Benzer durum ilkel kabilelerde de söz konusudur. Bronislaw Malinowski, Trobriand yerlileri üzerinde yaptığı değerlendirmede onların sağlık ve hastalık durumu konusunda iyimser olduklarını ifade eder. Trobriand yerlilerinin hastalığın ortaya çıkışını, doğaya ya da kara büyüye bağlı sebepler olmak üzere iki temelde değerlendirdiklerini belirtir. Güneş çarpması, fazla yemek ya da aşırı soğuk gibi küçük olumsuzluklar küçük ve gelip geçici rahatsızlıklara yol açabilir. Bunlara ek olarak insan savaşta bir kargıyla, zehirle, bir kayanın ya da ağacın devrilmesiyle sakat kalabilir veya ölebilir. Bunlar ve suda boğulma, bir timsahın ya da köpekbalığının kapması gibi diğer şanssızlıklar, büyücülükten tamamen bağımsızdır. Fakat Malinowski'ye göre bütün tehlikeli hastalıkların büyücülüğe dayandığında şüphe yoktur. Kötü büyücüler, ayinleri ve tılsımları ile birçok tehlikeli hastalığı ortaya çıkarabilir veya ölüme sebebiyet verebilir (1990: 114).

Malinowski'nin değerlendirmesinde görüldüğü üzere ilkel toplumlar anlayamadığı, sebebini bilmediği olayları mistik bir öze bağlamış, bu olayları mistik tutum ve davranışlar bağlamında anlamlandırmayı denemiştir. Böyle yaparak insanlar, hastalıkların doğaüstü güçler ile ilintili olduğunu düşünmüş ve kendilerini korumak adına şamanlara, büyücülere başvurmuş; doğaüstü unsurlarla temas yoluyla tedavi olmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda kötü büyüün ortaya çıkardığını düşündükleri hastalıkları sağaltmayı, iyi büyüün gücü ile gerçekleştirmişlerdir. Daha geniş bir ifade ile hastalık ve ölüm gibi insanların zihinleri ile anlamlandıramadığı metafizik olgular, büyüsel işlemlerin bir neticesi olarak görülmekte ve bunun sonucu olarak bunlara karşı büyüler yapılmaktadır. Belirtilen durum halk hekimliğinin ortaya çıkışı ve geleneksel toplumların zihniyet dünyasında nasıl tanımlandığını ortaya koyup meselenin başka bir boyutunu ihtiva etmektedir.

İnsan bedeni fiziki ve ruhsal sağlık olarak bir bütünlük arz eder. İnsan yalnızca fiziki bakımdan hastalıkla mücadele etmez. Ruhsal birtakım rahatsızlıklarla karşılaşarak bu durumlar için tedavi yolları geliştirir. İyi veya kötü ruhların insanlara musallat olması neticesinde büyücüler, şamanlar, doğaüstü güçlerle iletişime geçerek bu etkiyi yok etmeye çalışır. Bu husus dinî inançlarla büyüün temelindeki geleneksel sistemlerde, insan bedenine herhangi bir tehlikeli unsurunun temas etmesi sonucu ortaya çıkan

bozukluğun hastalık olarak algılanmasını doğurmuştur. Hastalar ise, bu olumsuzluğun ortadan kalkması adına çeşitli tedavi yöntemleri geliştirir. Söz gelimi ruh bedene zayıf bir şekilde bağlı olduğu için dışarı atılır ve kötü ruh uzaklaştırılmış olur. Bu anlayış çok eski zamanlarda ortaya çıkmıştır ve Şamanizm için ayrı bir öneme sahiptir. Ruhun hastalıktan kurtulması sorunsal temelindeki pratikler, halk hekimliğinin temelinde büyüün ve büyük çoğunlukla geleneksel kültürün etkisinin varlığını kanıtlar (Türkdoğan 1987: 406; Roux 1999: 80).

Büyünün sağaltımda kullanımı İslamiyet'ten sonra İslami çerçeveye dönüştürülerek devam eder. Anadolu'da büyüsel temelli telkin tedavileri sıklıkla uygulanır. 'Kurşun dökmek', 'tütsülemek', 'dalak kesmek' bu uygulamalardan bazılarıdır. Telkin tedavisi bilhassa nazardan, kötü gözden, şeytan ve cinden korunmak için uygulanır. Halk tütsü, çörek otu, üzerlik tohumu, göztaşı, maydanoz tohumu, kafur gibi bitkiler kullanarak büyü temelli yöntemlerle bu olumsuz durumu ortadan kaldırmaya çalışır. Bu işlemler, 'ocaklı, otacı' gibi kişiler tarafından uygulanır (Şar 2008: 1166-1167). Karlyugash Ashirkhanova ve Aizhan Aıtım, Anadolu'daki sağaltım pratiklerindeki büyüsel prensibe dayalı uygulamaları sarılık olan bir kişiye sarı kıyafetler giydirilmesi veya sarı nesnelere takılması (altın, sarı yazma gibi), kekeme kişinin dua ve üfürme yoluyla tedavi edilmesi ve çeşitli sıkıntılara karşı muska takılması şeklinde örneklendirir (Ashirkhanova-Aıtım 2021: 164).

Halk hekimliğinde hastalıkları tedavi etme yollarından biri olan büyüün Kırız halk hekimliğinde eskiden beri kullanılageldiği ifade edilmelidir. Kırız Türkleri, İslamiyet'i kabul etmekle birlikte dinî etkinin yanında hayatın pek çok aşamasında geleneksel kültüre bağlı büyüsel etkinin izlerini sürdürür. Halk hekimliği uygulamalarında gerek dinî gerekse büyüsel etkinin iç içe girdiği söylenebilir. Sihirsel tedavileri bilhassa "can ooru"lar için bübü, bakşı, domçu, demkeş, darımçı gibi halk hekimleri kullanır. Bu sağaltıcıların büyü yoluyla çeşitli tedavi pratikleri bulunur. Su, süt, kırmızı, çay gibi içeceklerin üzerine dua okuyup büyü yapma, hastaya kamçı veya sopayla hafifçe vurma ya da ateşli odun parçasını hastanın üzerinde dolaştırma, kendini yöneten veya kendisine yardım eden ruhları hastanın evine gönderme bahsedilen pratiklere örnektir. Zikredilen tedavi yöntemlerinin ortak noktası, can ooruların ortaya çıkmasına

genellikle bazı kötü ruhların neden olduğu inancıdır. Bu sebeple tedavinin amacı o hastalığa neden olan kötü ruhları hastadan uzaklaştırmaktır (Moldaliyeva 2010: 12).

Büyü temelli düşünceye göre benzer kendi benzerini doğurur ve bir kez birbirine dokunmuş şeyler fiziksel teması kesildikten sonra uzaktan birbirini etkilemeye devam eder. Bu iki husus ‘benzerlik yasası’ ve ‘dokunma/buluşma’ yasası olarak adlandırılır. Bir düşmana zarar vermek, onu yok etmek için kullanıldığı gibi hastalıkları tedavi etmede de kullanılır (Frazer 2004: 33-35). Saha çalışmasında Oş Bölgesi’ndeki hastalıkları tedavi etme yöntemlerinden olan büyü temelli tedavi uygulamalarına sıkça rastlanılır. Mevcut uygulamaların pek çoğunun dinî-büyüsel nitelikte olduğu söylenmesi gerekir.

İlk başta bir bütün olan her şey zamanla birbirlerinden uzaklaşmış olsa dahi temas etmenin etkisiyle parça ve bütün etkisi devam eder. Sahadaki halk hekimleri taklit ve temas büyüsünü uyguladıkları sağaltımlarda sıkça kullanır. Sahada büyü kaynaklı tedavi yöntemlerinden taklit ve temasa dayalı büyü kullanılarak yapılan tedavi uygulamalarının yanında hastayı korkutarak tedavi etme, hastalığı başka bir nesneye veya hayvana göçürme gibi pek çok büyüsel temelli uygulamalar bulunur.

Temas ve taklit büyüsü tedavi pratiklerinde ayrı ayrı kullanıldığı gibi bazen kombine şekilde de kullanılabilir. Kombine yöntemle tedavi diğer tedavi yöntemlerinde de görülür. Söz gelimi halk hekimi siğil veya yaraları tedavi ederken bir yandan dinî temelli tedavi yöntemi uygulayıp öteki taraftan büyüden, bitkisel, hayvansal emlerden faydalanarak tedavisini kombine uygulamalar ile sürdürmüş; hastanın iyileşmesini her şeyin önünde tutmuştur. Hastanın sağlığına kavuşması adına pek çok yöntemi deneyerek ve uygulayarak tedavilerine güç katmış, güçlü ve etkili sağaltıcı olmak için çalışmıştır.

Bölgede büyüsel/sihirsel uygulamaların görünüm kazandığı başka bir örnek ise muskadır. Şamanlar hastalarını tedavi ederken aynı zamanda sihirli sözlerden de faydalanmıştır. Tedavi pratiklerinde sözün tılsımını kullanıp benzer şekilde temas veya taklide dayalı büyüsel yöntemlerden de yararlanarak hastalarını tedavi etmiş, hastalıkların iyisini vücuttan kovmuştur. Sihirsel sözlerin yazıya aktarılmış şekli olan ve İslamiyet’le birlikte dinî kisveye bürünen muskalar sağaltımda mühim bir yere sahiptir. Hastalar okunan veya yazılan dua yoluyla kötü ruhun, cinin, şeytanın etkisinden rahatlayabileceklerini düşünmüş ve muskayı kendilerine kalkan olarak görmüştür.

Büyüsel uygulamanın kalıntısı olan muskaların tedavide etkin rol oynadığı açıkça söylenmelidir. Sahadaki halk hekimleri büyüsel nitelikteki pratikleri bazı hastalıklarda tek başına, çoğunlukla ise başka yöntemlerle birlikte kombine şekilde kullanır. Bilhassa dinî-büyüsel uygulamaların birlikte kullandıkları görülür. Söz gelimi kâğıda hastalık türüne göre dualar yazılır. Hastalar onu ezip üç gün aç karnına su ile içerler. Üç günden sonra yine muska yapılır ve bu defa kocası da yapılan muskayı suya koyup içer. Ardından tekrar muska yapıp doğuramayan kadına verilir ve doğurana kadar onu takar. Böylelikle kadın doğum yapar hâle gelir (K.K. 54). Bu uygulamanın ilk aşamasında doğuramayan kadının doğurması için halk hekimi, kâğıda dua yazar ve kadın bu dualı suyu ilk önce kendisi içer. Üç günden sonra eşi de içer ve böylelikle ikinci aşama gerçekleştirilmiş olur. Sonunda yapılan muska ile kadın doğurur duruma gelir. Bu pratikte hem dinî hem de büyüsel uygulamanın iç içe girdiği görülür. Sihirli duanın kâğıda okunup yazılması ve onun içilmesi, ardından dualı muskanın takılıp, doğuramayan kadına temas ettirilerek büyüsel bir nitelik kazandırıldığı görülür. Uygulamanın üç defa tekrarlanması ve üç günden sonra kadının eşine yaptırılması ise manidardır. Ayrıca muska; inmelere, cin girenlere, bahtını açtırmak isteyenlere de yazılır (K.K. 90). Böylelikle hastalıkların veya kötü ruhların uzaklaştırılacağı düşünülür. Muska bölgedeki sağaltım pratiklerinde hem dinî hem de sihirsel yönüyle kullanılır.

Sahada dinî-büyüsel uygulamalara başka bir örnek ise Tacikçe kaside (kasiyda) okunmasıdır. Baş ağrısı çeken hastalar veya siğili olanlar halk hekimine giderek iyileşmeye çalışır. Sağaltıcı dua yoluyla hastayı sağaltır. Kırgız halk hekimliğinde kaside okuyarak hastalığın tedavi edildiği bilinir. Kaside okumanın temelinde sihirsel/büyüsel uygulamalar yatar. Ancak bununla birlikte büyüsel nitelikteki uygulamaların bilhassa temas ve taklit büyüğü ile gerçekleştiği ifade edilmelidir. Söz gelimi siğilin sahada sıklıkla tedavi edildiği görülür. Siğilin kendi duası vardır. Fatiha, Nas sureleri okunduktan sonra mutlaka salavat getirilir. Bunun dışında icracı kendine ait özel duaları da okur (K.K.10, 13, 70). Bu dua okuma birkaç şekilde gerçekleştirilir. Sahanın genelinde halk hekimlerinin “toprak keseği, buğday, mısır, tuz, kül, ip, sarımsak ve ağaç dalına” dua okuyarak cilt hastalıklarını bilhassa da siğili sağalttıkları saptanmıştır. Bazen bu nesnelere tükürerek dua okunduğu da görülür. Tükürme işlemi ile siğiller yok olur ve yaralar kurumaya başlar. Bu uygulamada icracı tükürüğünün şifalı olduğuna inanır ve tükürerek

hastayı sağaltmış olur (K.K. 70). Uygulamanın bu kısmı dinî nitelik taşır. Ancak bu nesnelere dua okunduktan sonra halk hekimi farklı uygulamaları tedavisine ekler. Bu süreçten sonra ise temas ve taklit büyüsu devreye girer. Dua okumanın sonrasındaki uygulamalar sağaltıcıdan sağaltıcıya farklılık gösterir. Örneğın; bazı halk hekimleri hastadan ‘toprak keseğı, mısır ve buğday’ getirmesini ister ve bu getirilen nesnelere dua okuyarak nesneyi siğılin üzerine sürer ve hastalar bu nesnelere daha sonra suya attıklarında iyileşirler. Bahsedilen uygulama üç defa devam ettirilir (K.K. 10). Söz konusu nesnelere suya atılması ile suyun iyileştirici gücünden faydalanılır. Suyu birlikte hastalığın da akıp gideceğı düşüncesi söz konudur. Hem temas hem de taklit büyüsu sayesinde hastalığın sağaltılacağı inancı bulunur.

Başka bir uygulamada sağaltıcı sarımsağı veya ipe dua okuyarak siğılin olduğı bölgeye dua okunan nesneyi veya bitkiyi sürer (K.K. 46, 66). Ardından okunan nesnelere herhangi bir yere bırakılmayacağı düşünülerek yakılır (K.K. 46, 66, 70). Bu pratikte sarımsağın kullanımı ve diğere uygulamalar dolayısıyla bitkisel, dinî ve büyüsel yöntemin bir arada kullanıldığı görülür.

Yakma eylemi ile de ateşin tedavi edici, temizleyici özelliğinden faydalanılır. Hatta kimi zaman bazı sağaltıcıların yanan ipin külünü yaraya sürdükleri görülür (K.K. 46). Sağaltıcı tuz ve kül ile hastayı kirineler. Bu tuzu ve külü kâğıdın içine koyarak üç kez pratiğı tekrarlar. En sonunda bu nesnelere ateşe atarak pratiğini tamamlar (K.K. 35). Bazen de ipe dua okuduktan sonra hastadan tuz ve kül isteyerek hastalıklı bölgeye konulmasını ister (K.K. 74). Hem sağaltım sonrası kullanılan nesnelere yakılması hem de külün sağaltmada kullanılması ateş kültünü görünür kılar. Bölgedeki pratiklerde ateş, kendisinden korkulan bir nesne olarak hastalık iyisini defedici ve hastalığı arındırıcı bir unsur olarak nitelendirilir. Hastalıkları tedavide sağaltma yönüyle yer alan ateşin, eski Türk inancına bağılı olarak geçmiştende beri Oş Bölgesi’nde de önemini ve etkinliğini sürdürdüğü söylenmelidir.

Sahada, aynı zamanda nesnelere gömme ve kurutma yoluyla da sağaltımı sürdüren sağaltıcılara rastlanmıştır. Örneğın icracı dua okuduğı ipin nemli ve derin bir yere gömülmesini ister. İpin yer altında çürümesi ile siğılin iyileşeceği düşünülür (K.K. 64). Başka bir uygulamada ise kesek ve ipe çevrilmiş küçük dallara dua okunduktan

sonra hasta bu nesnelere evine götürerek yaralı bölgeye sürer ve bu nesnelere karığın kenarına gömer (K.K.13). Bundan başka kesek veya ipe dua okunmasından sonra bu nesnelere kurutulur ya da yakılarak bu nesnelere yardımıyla siğilin veya yaraların iyileşeceği düşünülür. Bu nesnelere kuruması veya yakılması ile siğilin veya yaranın yok olması eş zamanlıdır (K.K. 58). İlgili nesnelere yaraya sürülmesinde temas, gömülmesi ve kurutulmasında ise taklit büyüsü açığa çıkar. Burada temas ve taklit büyüsünün bir arada kullanılarak tedavinin etkinliğinin artırıldığı belirtilmelidir. Bahsedilen bütün pratikler Şamanizm'deki tedavi geleneğinin bölgedeki görünümünü ihtiva eder.

3.1.4. Dinî Yolla Sağaltma

Diniy col menen darıloo/dinî yöntemle sağaltma, en eski dönemlerden beri kullanılmaktadır. Hastalığın ortaya çıkışındaki Tanrı temelli etkenlerin varlığı ilk dönem insanlarında önemli bir yer edinmiştir. İşledikleri bir günah sebebiyle Tanrıyı kızdırdıkları için hastalığa yakalandıklarını düşünen insanlar, Tanrının gazabından kurtulmak adına çeşitli ritüeller gerçekleştirir. Bunun en başında Tanrıya kurban sunma gelir. Buna bağlı olarak hastalığı tedavi etmede dinî birtakım yöntemlerin kullanıldığı bilinir. Halk hekimliğinin kökeninin dinî-büyüsel olması sebebiyle bu durum günümüze kadar nesilden nesile taşınarak ulaşır. Başlangıçta Şamanizm temelinde gelişen yöntemler sonraki dönemde İslami kimlik kazanarak değişim gösterir. Bu İslami etkinin en belirgin görüldüğü yer Anadolu'daki ocaklardır. Kumartaşlıoğlu'nun verdiği bilgiye göre ocaklılar için 'besmele' çok önemlidir. Ocaklılar her uygulamalarına 'besmele' ile başlarlar. Ardından "Benim elim değil Fadime Anamızın eli" diyerek tedaviye geçilir. Tedavide çoğunlukla namaz sureleri kullanılır (2016: 202). Kutsal yerlere yapılan ziyaretler de dinî yolla yapılan sağaltmaların diğer bir unsurudur. Ziyaret yerleri bir dileğin gerçekleşmesi, hayır işlemek, dua etmek için gidilen kutsal mekânlardır. Bir yadır, evliya, ermiş kişilerin mezarlarının bulunduğu inanılan yerler olabileceği gibi; yüksek bir tepe, mağara, su kenarı gibi kutsallık atfedilen noktalar da ziyaret mekânı olabilir. Bu mekânlarda gerçekleştirilen uygulamalar hastalar üzerinde iyileşmeye yönelik psikolojik telkin sağlar (Çıblak 1962: 200). Bahsedilen uygulamalar sağlığın psişik ve fiziksel bir bütün olduğunun görünümüdür. Psikolojik arınma ve rahatlama en az fiziksel rahatsızlıklardan kurtulma kadar önem taşır. Bu noktada duanın ve kutsallık atfedilen

dualı birtakım yiyecek ve nesnelere yardımına başvurulması günümüzde hâlâ karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa dua okumak ve duayı kişinin üzerinde taşıması için ‘muska’ yazdırmak yaygın bir sağaltma yöntemidir. Psikik arınma ve iyileşmeye ek olarak bilhassa fiziki rahatsızlıklar için dinî yöntemlerin kullanıldığı bilinir.

İslamiyet’e geçişle birlikte Şamanik unsurlar, İslami unsurlara bürünerek varlığını devam ettirir. Derleme sonucunda Oş Bölgesi’nde hastalıkların tedavisinde dinî nitelikteki unsurlardan sıklıkla faydalandığı belirtilmelidir. Hastalıklar için çeşitli dualar okunur. Bölgede moldolar sağaltımda oldukça önemli bir rol oynar. Moldolar hastalıklara veya hastalara dua okur, kâğıtlara çeşitli dualar yazar ve muskalar hazırlar. Kâğıda yazılan duaların ve hazırlanan muskaların hem fiziksel hem de ruhsal/psikolojik rahatsızlıklara iyi geldiği düşünülür. Bilhassa ruhsal ve psikolojik rahatsızlıklarda duanın çok daha mühim olduğu ifade edilmelidir. Dua okuma, kâğıda dualar yazma yahut muska hazırlama görevini moldonun yanı sıra emçi, bakşı gibi başka halk hekimleri de gerçekleştirir. Bu sağaltıcılar hastalıkların sağaltımında Fatiha, İhlas, Kevser, Nas, Felak, Cin, Müzzemmil, Bakara, Kunut, Ayetü’l-Kürsi, Yasin, Ettahiyâtü, Tebbet gibi dua ve surelerden faydalanır. Bunlardan başka halk hekimleri hastalığın sağaltımına besmele ile başlar, salavat getirir, İmam Gazali’nin “Kimyâ-yı Saâdet” adlı kitabından bir şeyler söyler, “Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyyil azîm” ile “Allahümme ecirnâ minennâr” şeklinde dualar okur. Sahada bu duaların içinden en çok Fatiha, İhlas, Nas, Felak surelerinin okuduklarını belirtmek gerekir. Genel olarak cin giren hastalara ise Cin suresinin okunduğu görülür.

İcracılar hastaları sağaltırken daha çok tespihten yararlanarak sağaltımı gerçekleştirir. Eski dönemlerde hastalıkları sağaltmada bakşının kamçısı ve davulu yardımcı unsur olarak kullanılırken İslamiyet ile bu nesne yerini bilhassa tespihe bırakır. Duanın en az üç defa okunup eksik görüldüğü durumlarda 5-7 şeklinde tek sayılar ile okuma eylemi tekrarlanır. Ayrıca pratiğin en az üç defa uygulanmasında ve tedavide en etkin gün olarak haftanın üçüncü gününün belirlenmesinde sayı sembolizminin ne derece etkili olduğu belirgindir. Bazı sağaltıcılar ise herhangi bir sayıya önem vermeyip ne kadar çok dua okunursa ve tekrar edilirse, duanın o kadar kısa sürede hastalığın iyileşmesinde etkili olacağını düşünür.

Büyüsel niteliğe sahip olan ve İslamiyet ile dinî etkiye bürünen muskannın sağaltmada diğer bir unsur olarak yer aldığı ifade edilmelidir. Muskaya çeşitli dualar yazılmakta ve hastaların bu muskayı takmasıyla hastalığın (iyesinin) uzaklaşacağı ve böylelikle bu koruma ile hastanın iyileşeceği düşünülür. Fakat her hastalığa aynı dua yazılmaz. Hastalığın türüne göre yazılan dualar değişir. Sahada dikkate değer başka bir husus nazar değen bir insanın nazarı çıkarılırken söylenen sözdür. Oş Bölgesi halk hekimliğinde sağaltıcıların nazarı çıkarmada kullandığı dua ve sihirselsöz benzer şekilde Anadolu sahasında da görülür. “*Menin kolum emes, Umay Ene'nin Batma Zuura'nın kolu*” sözü Anadolu'daki “Benim elim değil; Fadime Anamızın eli” sözleriyle eş değerdir.

Halk hekimlerinin cilt hastalıklarını tedavi etmede sıklıkla duaya başvurdukları görülür. Bilhassa siğil ve çeşitli yaralar, uçuk vd. dua ile tedavi edilir. Sağaltıcılar uçuğu Nas, Kevser, İhlas surelerini okuyup tespihi kullanarak tedavi eder. İhlas suresi en etkili sure olarak bilinir (K.K. 2). Siğil ve yaralar için ise Fatiha, İhlas, Felâk, Nas, Kunut duaları ile Yasin suresi okunur ve salavat getirilir. Ayrıca sağaltıcıların kendilerine özgü özel duaları da bulunur (K.K. 34, 57, 96). Bazı hekimler siğile tükürerek duayı okur ve bu şekilde tükürüklerinin şifasından faydalanır (K.K. 76). Bu örnek halk hekiminin sadece duasının değil, aynı zamanda kendisinden bir parça olan tükürüğünün de sağaltımda etkin rol oynadığını gösterir. Bahsedilen sağaltıcı etkinin halk hekimine Allah tarafından bahşedilen bir yetenek olduğu inancına dayandığı söylenebilir. Sahadaki icracıların tükürük ile, dua yoluyla tedavi etmelerinin yanı sıra üfleme (nefes) aracılığıyla da sağalttıkları söylenmelidir. Bir uygulamaya göre halk hekimini, hastaya önce 13 defa dua okuyup her dua sonunda yüzüne üfler. Ardından ince boruyu kişinin kulağına doğru uzatarak dua okur (K.K. 38)⁶⁴. Başka bir uygulamada ise gözleri kızaran hastaya sağaltıcı üfleterek dua okur ve hastanın gözü iyileşir (K.K. 53).

Ruhsal rahatsızlıklardan olan cin girmesi sahada sıkça karşılaşılan rahatsızlıklardandır. Halk hekimleri hastaya cin girmesi durumunda genelde Cin, Bakara, Yasin, Müzemmil surelerini, Fatiha, İhlas, Nas, Tebbet gibi duaları okur (K.K. 13, 19, 32, 52, 64). Bu duaların okunması esnasında halk hekimleri tarafından farklı pratikler uygulanır. Bir sağaltıcı, bedenine cin giren kişiye mum yakarak dualar okur. Bahsedilen

⁶⁴ Söz konusu uygulama için bk. **Fotoğraf 26.**

dualar dışında birtakım kasideler ve İmam-ı Gazali'nin Kimyâ-yı Saâdet kitabından sözler okur. Kimyâ-yı Saâdet kitabından genellikle ağır hastalıklar için faydalanılır (K.K. 5, 52). Bazı halk hekimlerinin bu duaların ardından mutlaka salavat getirdiği gözlemlenmiştir (K.K. 13). Kimi hekimler duaların sayısına hastanın durumuna göre karar verirken (K.K. 13) kimisi ise hasta iyi olana kadar dua okur (K.K. 96). Sara gibi ağır krizli hastalıklar için de “Vela havle vela kuvvete illa billahil aliyyil azim” duasının hastaya okutturulduğu söylenmiştir. Sağaltıcı, bu duanın her hastalığa şifa olduğuna inanır (K.K. 96). Belirtilen bu duaların baş ağrısı, felç ve korku gibi rahatsızlıklarda da okunduğu görülür. Ayrıca tansiyonu düşen veya yükselenler için üç kez “Allahümme ecirnâ minen-nâr” duası okunur (K.K. 60).

Sahada muska (tumar) yazılmasında büyüsel unsurun yanı sıra dinî bir yön bulunduğu da belirtilmelidir. Halk hekimi, muska yazması durumunda hastanın isteğini muskadan değil, Allah'tan beklemesinin uygun olduğunu ifade eder. Hekim hastanın talebine/hastalığına göre dualar seçerek üçgen veya kare şeklinde muskayı hazırlar (K.K. 44). Bu pratiklerde görüldüğü üzere iyileşmenin Allah'tan umulması gerekliliği sahada dinî etkinin “muska” yapımına olumsuz şekilde yansımaya işaret etmektedir.

Bölgede dinî yolla tedavi edilen diğer bir hastalık nazardır. Kırgız Türkleri nazara inanırlar ve bu durumla başa çıkmak adına birtakım uygulamalar gerçekleştirirler. Nazar çıkarma (kirinelöö) Oş Bölgesi'nde sıklıkla rastlanan bir tedavi yöntemidir. Nazardan ötürü kötü durumda olan hasta çoğunlukla tespih ile kirinelenir (K.K. 20, 46, 91). Hastanın bıçak ve kâğıt ile kirinelendiği de görülür (K.K.32). Sağaltıcı tespih ile kirinelediği zaman Kevser, İhlas, Fatiha, Ettehiyyatü, Nas, Felak gibi sureleri okur (K.K. 20, 46, 96). Bazı uygulamalarda halk hekiminin İhlas Fatiha, Nas ve Felak surelerini yedi defa okuduktan sonra Ayetel Kürsiyi de yedi defa okuyup salavat getirdiği görülür (K.K. 20, 46). Bir pratikte ise sağaltıcı “*Menin kolum emes, Umay Ene'nin, Batma Zuura'nın kolu*” diyerek tedaviye başlamış ve üç kâğıt kullanarak hastayı bazen bir bazen 2-3 defa kirinelemiştir (K.K. 32).

Sahadaki tedavi yöntemlerinde dinî yöntemin tek başına kullanılmasının yanında başka yöntemlerle birlikte kombine şekilde de kullanılır. Bunun gibi yöntemlere diğer

başlıklarda yer verileceği için burada yalnızca dinî yöntemle tedavi uygulamalarından bahsedilmiştir.

3.1.5. Hayvan Yoluyla Sağaltma

Oş Bölgesi Kırgız Türkleri halk hekimliğinde kullanılan diğer bir yöntem *canıbarlar menen darıloo*/hayvan yoluyla sağaltmadır. Türk toplumunda ilkel dönemlerden günümüze değin gereksinim ve yaşantıya bağlı olarak bazı hayvanlar diğerlerine nazaran daha çok değerli olmuştur. At, geyik, kartal, yılan⁶⁵, kurt⁶⁶ bu hayvanlara örnek olarak verilebilir. Türk toplumunun dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısında mühim bir yere sahip olan hayvanların veya hayvansal emlerin tedavide kullanılmasında ona atfedilen kutsallığın etkin olduğu görülür. Kırgız Türkleri hastalıkların sağaltımında hayvanların bizzat kendisinin dışında onların derisinden, boynuzundan, yününden, sütünden, safrasından, kemiklerinden, tükürüğünden, yumurtasından, dışkısından, karaciğerinden ve başka birçok unsurundan faydalanmıştır.

Oş Bölgesi'nde sağaltımda hayvanlardan ve hayvanın emlerinden oldukça fazla yararlanılır. Hem hayvanların kendisi hem de hayvanlardan yapılan emler pek çok hastalığın tedavisinde temel yahut yardımcı unsur olarak kullanılır. Hayvanın bizzat kendisi yoluyla sağaltım gerçekleştirildiğinde vücudun hastalıklı bölgesine hayvanın konularak pis kanın emilmesi sağlanır. Pek çok hastalığın tedavisinde rol oynayan bu yöntem bilhassa deri rahatsızlıklarında kullanılmaktadır. Bayat'a göre emme tekniği kamların sıklıkla kullandıkları yöntemlerden biridir. Hatta emme yöntemi hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılan en eski metot olarak bilinir. Otacılar emlerden yapılan ilaçlar

⁶⁵ Kırgız Türkleri yılanın kemiği, dişi, yağı ve eti gibi noktalarından faydalanarak çeşitli hastalıkları sağaltırlar. Hastalığın türüne göre bu unsurlar kurutulup ufalayarak, kaynatılarak, kavrularak veya çiğ şekilde sağaltımda rol oynar. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Orozobayev 2012).

⁶⁶ Dıykanbayeva'nın verdiği bilgiye göre, Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde 'kurt', koruyucu özelliği ile yer edinmiştir. Kırgız Türkleri kurdun tükürüğünden, postundan, aşığından, safrasından çeşitli uzuvlarından faydalanmıştır. Çocukları ve hamile kadınları her felaketten ve hastalıklardan koruduğuna inanılması hayvanlara atfedilen kutsallığın somutlayıcı bir örneğidir. Kırgız Türkleri, yeni doğan çocuğun damağına kurdun tükürüğünü sürerler. Büyük insanlar da kurdu sağaltım için kullanırlar. Börü çatış hastalığına yakalanan kişi, kurdun postuna sarılıp yatar, kurdun aşığını boynuna takar ve kaşınan yerlerini onunla kaşır. Mide hastalığı olanlar ise kurdun safrasını ezerek içer (2016: 105-106). Bu anlamda kurdun derisi, dişi, ödü, karaciğeri, tırnağı, aşıq kemiği, sinir dokuları, rahmi olmak üzere çeşitli organları halk hekimliğinde sağaltım unsuru olarak kullanılır (Orozobayev 2018: 509).

ile hastalıkları tedavi eder. Şamanlar ise daha çok büyüsel nitelik kazandırarak tedaviyi gerçekleştirir. Şaman hastalığın teşhisini koyduktan sonra yardımcı ruhlarını çağırır ve emme işine başlar. Şaman hastanın hastalıklı yerini emerken diğer bir yandan bir kaba hastadan çıkardıklarını tükürür. Bu işlemi uygularken hastayı rahatlatmak için şarkılar söyler. Emme çoğu zaman sembolik olmaktadır. Fakat bazı anlarda şaman gerçek anlamda hastanın zarar gören organını fiziksel olarak emmeye başlar (2006: 252-253).

Sahada halk hekimlerinin büyüsel kökenli olan emme yöntemine başvurdukları ve bahsedilen örnekten farklı olarak emme işleminin hayvanlara yaptırdıkları görülür. Deri hastalıkların tedavi edilmesinde özellikle sülük, kurbağa ve fare kullanılır. Büyüsel kökene dayanan emme ile halk hekimleri pis kanın veya sıvının vücuttan atılmasını umar. Böylelikle hastalığın iyisi de vücuttan çıkarılmış, hastalıklı bölgeden uzaklaştırılmış olunacaktır. Aynı zamanda hastalığın sembolik olarak kanını emen hayvana geçeceğine inanılır. Bölgede emme yönteminde kullanılan hayvanlardan olan kurbağanın suda yaşaması ve boğazının bembeyaz olması gerekir. Karada yaşayan kurbağa emme yönteminde kullanılmaz. Kurbağanın canlı, diri ve taze oluşu ile emilecek kan arasında ters orantı olduğuna inanılır. Kurbağanın temizliğine karşı emdiği kan o denli kirli ve pis olacaktır. Zıtlıkların bir arada bulunduğu bu pratikte halk hekimleri beyaz boğaz-pis kan karşıtlığı yoluyla taklit büyüünden faydalanır. Öteki taraftan hayvanın emme işlemiyle temas büyüü kullanılır. Emme yönteminde kullanılan diğer bir hayvan faredir. Emme yöntemi gerçekleştirilmesi için farenin kanının sıcacık olması gerekir. Bu ön koşul bulunduğu takdirde fare hastanın organına veya vücuduna bırakılabilir.

Sağaltımda hayvanların kendisi dışında derisi, yünü, safrası, yumurtası, dışkısı, kanı ve kabuğu em olarak kullanılır. Hayvan yoluyla sağaltma Oş Bölgesi'nde en çok uygulanan yöntemlerden biridir. Bu uygulamalar çoğunlukla hayvanı belli aşamalardan geçirdikten sonra özellikle temas yoluyla gerçekleştirilir. Sahada sağaltımda kullanılan hayvanlar kurbağa, kaplumbağa, inek, deve, geyik, sülük, fare, kartal, bıldırcın ve tavuktur. Hayvanların doğrudan tedavide kullanıldığı durumlar çıban ağrısı, bebeklerdeki baş yarıklığı ve kilo eksikliği, çeşitli bebek rahatsızlıkları, bademcik iltihabı, böbrek rahatsızlıkları, prostat, dalak ile ilgili rahatsızlıklar, hemoroid, vitiligo gibi hastalıklardır.

Hayvanın doğrudan sağaltımda kullanıldığı durumlarda hastalıklı bölgeye hayvanı sürme ya da bölgeyi emdirme yoluyla tedavinin uygulandığı görülür. Hayvansal

emlerden biri olan sülük aynı zamanda bir tedavi yöntemidir. Çok eski zamanlardan beri günümüze kadar kullanılagelir. Hayvansal em olarak sülük vücuttaki pis kanı temizlemek maksadıyla kullanılır. Sülüğün böbrek, dalak, karaciğer ve safra rahatsızlıkları, prostat, tansiyon gibi pek çok hastalıkta kullanıldığı görülür. Halk hekimi hastalıklı bölgelere sülüğü koyarak pis kanı emdirir. Hasta bir gün dinlendikten sonra tekrar sağaltıcıya gider ve tedavi olur. Bu şekilde sağaltım son verilir (K.K. 78).

Hayvanların hastalıklı bölgeye sürülmesi ve bölgenin emdirilmesine başka bir örnek kurbağayla yapılan tedavilerdir. Söz gelimi çiban ağrısı olduğunda yaranın ucu patlatıldıktan sonra kurbağa yaraya yapıştırılır. Hastalıklı bölgeyi kurbağa emer ve bu şekilde sağaltıma son verilir (K.K. 34). Kurbağa benzer şekilde bademcik ve hemoroid gibi hastalıklarda da kullanılır. Hastalıklı bölgeye kurbağa konulur ve kurbağa o bölgeyi emer. Bu şekilde beş günde, beş kurbağa konularak sağaltım gerçekleştirilir ve hasta iyileşir (K.K. 55). Bir uygulamada ise halk hekiminin yaraları tedavi etmede yalnızca göl kurbağalarını kullandığı görülür. Göldeki kurbağalar boğazları bembeyaz olduğu için tercih edilmektedir. İcracı kurbağanın dört ayağını kesip yarayı da keserek kurbağaya emdirir. Bu pratikte hem emme hem de taklit büyüğü yoluyla sağaltım gerçekleştirilir (K.K. 71). Hayvanın yumurtası, safrası, dışkısı yünü, karaciğeri ve kanının da uygulamalarda kullanıldığı belirlenmiştir. Vitiligo rahatsızlığı için fare kesilir. Farenin sıcak kanı hastalıklı bölgeye sürülür (K.K. 81, 93). Vitiligo olan erkeklerin iyileşmediği ancak kadınların iyileştiği tespit edilmiştir (K.K. 81). Aynı zamanda vitiligo için devenin yününe dua okunarak tedavi edildiği de görülür (K.K. 34).

Sahadaki bu uygulamalardan başka ineğin dışkısından, geyiğin safrasından, kartalın karaciğerinden de faydalanılarak sağaltım yapılır. İneğin safrası doğuramayan kadınlar için kullanılır. Soğuk değmesi sebebiyle hamile kalamayan kadınlar için ineğin dışkısı üç kez tandırda pişirilir. Dışkı sıcak sıcak alınıp bir nesneye konulur. Kadın bu nesnenin üzerine oturtulur. Hastaya böyle yaptırılarak hastanın terlemesi sağlanır. Hatta bu terleme siyah sular akana kadar devam etmelidir. Sağaltıcı, tedaviye üç gün devam eder. Hastanın tedavi süresince soğuk herhangi bir şey yiyip içmemesi ve kullanmaması gerekir (K.K. 60). Geyiğin safrası da erkek çocuk sahibi olamayan kadınları tedavi etmede kullanılır. Safra tek başına verildiğinde tansiyona sebep olacağı için safradan çorba yapılarak hastanın yedi gün boyunca terlemesi istenir. Hasta bu yedi gün boyunca

eşiyile yatmaz, soğuk su içmez ve soğuk suya dokunmaz. Kendini sıcak tutar (K.K. 70). Bu iki uygulamada da tedavi etmede sıcaklığın önemli olduğu görülür. Kartalın karaciğerinin ise korkan insanları tedavi etmede kullanıldığı belirlenmiştir. Korkan kişiye halk hekimi kartalın karaciğerinden bir parça yedirir bu şekilde korkunun geçeceğine inanılır (K.K. 71).

3.1.6. Irvasa Yoluyla Sağaltma

Irvasa yoluyla sağaltma vücutla doğrudan herhangi bir temas olmadan psikolojik nitelikteki sağaltmadır. Irvasa yoluyla yapılan sağaltım şekilleri çeşitlidir. Örneğin; hastanın hastalığını başka bir nesneye veya varlığa aktarmasıyla göçürme şeklinde yapılabilir ya da ocaktan alınan bir nesneye dua okunup daha sonra hastanın o nesnelere çeşitli şekillerde kullanması sonucu gerçekleşebilir. Ocaktan alınan şeker, tuz, ekme gibi nesnelere hasta çeşitli şekillerde kullanarak tedavi olabilir (Kumartaşlıoğlu 2016: 198).

Oş Bölgesi'nde halk hekimleri irvasa yolu ile de sağaltımı gerçekleştirir. Anadolu'da çoğunlukla hastalar ocaktan aldığı veya ocaklının verdiği nesnelere birtakım uygulamalar yaptıktan sonra onları kullanıp iyi olabilirken; Oş Bölgesi'nde durum farklı şekilde görülür. Hastaların pek çoğu kendi evinden birtakım nesnelere getirir. Halk hekimi bu nesnelere genellikle dua okuduktan sonra hasta bu nesnelere evine götürür ve sağaltıcının istediği pratikleri gerçekleştirir. Anadolu'da nesnelere ocaklıdan alınırken; Oş Bölgesi'nde hastanın evinden getirmesi beklenir. Ayrıca bazı halk hekimleri eğer hasta yanında nesnelere getirmediyse hastaya dua okuyup tedaviyi yarıda bırakır. Getirilen nesnelere genelde çay, tuz, ardıç, ekme olmak üzere su, buğday vd. olarak çeşitlilik gösterir. Hasta belirtilen nesnelere beraberinde getirir. Halk hekimi getirilen nesnelere dua okuduktan sonra hasta nesnelere kendisiyle götürüp ya içer ya yakar ya da yer. Böylece yapılarak aynı zamanda taklit ve temas büyüsünün aktive edildiği görülmektedir. Hastanın vücuduyla doğrudan temas etmeden getirilen nesnelere aracılığıyla hastanın psikolojik olarak etkilenmesi sağlanarak sağaltım gerçekleştirilmiştir olunur.

Irvasa yoluyla tedavi uygulamalarına Oş Bölgesi'nde sıklıkla karşılaşılır. Bunun sebebi pek çok hastalığın irvasa kökenli olarak sağaltılmasıdır. Söz gelimi siğil ve yaralar su ile tedavi edilir. Sağaltıcı suya dua okur ve bu şekilde tedavi gerçekleşir (K.K.54).

Başka bir uygulamada halk hekimi elmaya dua okuyup elmayı asar. Yaraları iyileştirmek için ise ağaç dallarını küçük küçük bağlar ve hastaya dua okur (K.K.93). Çay, tuz, su, ardıç gibi nesnelere uyumayanlar, bahtı kapalı insanlar için kullanılır. Sağaltıcı bu nesnelere dua okuduktan sonra hasta bu nesnelere ya içer ya da yer (K.K.3, 10). Ardıcı ise hasta evine götürüp yakar ve evi tütsüler (K.K.10). Kızamık ve sarılık hastalığı için üç parça ekmeğe hekim dua okunur ve hasta o ekmeği evinde karığın kenarına nemli bir yere gömer (K.K.13). Burada gömme yoluyla taklit büyüüne başvurulduğu görülür. Gözde katarakt çıktığında halk hekimi buğdaya dua okur. Buğdayı suya bırakarak işlemi 3-5-7 defa tekrarlar. Hastanın gözüne “süf süf” diyerek üfler (K.K.50).

3.1.7. Göçürme Yapararak Sağaltma

Büyüsel nitelikteki yöntemlerden biri olan *köçürüü colu menen darıloo*/göçürme yaparak sağaltma benzer şekilde ırvasa yolu ile yapılan sağaltma yöntemleri arasında yer alır. Halk hekimi, hastalığı başka bir nesne veya hayvana aktararak hastalığın aktarılan nesne veya hayvana geçeceğini düşünür. Hastadaki hastalık veya hastalığın iyisinin söz konusu nesneye geçirilmesiyle hastalıktan arınılacağına inanılır. Büyüsel kökenli bir uygulama olan göçürme yöntemini şamanlar sağaltım esnasında sıklıkla kullanmıştır.

Kırgız Türklerinde doğan çocuğun yaşamadığı durumlarda ya da çocuğun kız veya erkek olma durumuna göre keçi ya da koyun kesilir. Kesilen hayvanların eti çok iyi pişirilip aksakallar eve çağırılır. Gelen aksakallar dişlerini kemiğe değdirmeden eti yemeye çalışırlar. Kemikleri bir yere, özellikle mezarlığa gömerler. Bu uygulamaya “Akika” denir.⁶⁷ Bazı bölgeler bu uygulamayı “köçürtme” şeklinde adlandırır. Zira inanişaya göre doğan çocuğun ölümüne sebep olan kötü ruh, kesilen o hayvana geçer. Böylelikle çocuğun hem yaşayıp hem de uzun ömürlü olacağına inanılır (Polat 2005: 75). Verilen uygulamada, çocuğun yaşaması ve uzun ömürlü olması için hastalığın iyisi koyuna ya da keçiye geçirilir. Böyle yapılarak çocuk hem yaşamış hem de uzun ömürlü hayat geçirmiş olur. Bununla birlikte göçürme işlemi kansız kurban uygulamalarıyla da ilintilidir. Söz gelimi eski Türklerde şaman tarafından gerçekleştirilen kurban ve hastalık sağaltma ritüeli göçürme adı verilen sağaltma işlemiyle devam ettirilir. Mehmet Çeribaş

⁶⁷ İslamiyet’e göre de bebeğin doğumundan sonra “akika” kurbanı kesildiği bilinir.

kansız kurban olarak nitelendirdiği bu uygulamalara örnek olarak Türk lehçelerinde görülen “aylanmak/aynalmak”⁶⁸ kavramlarının “*aylanayın balam!, aylanayın senden!*” şekilleriyle “*senin ağırlığın bana göçsün! (hayatım sana feda/kurban olsun*” anlamlarında kullanılarak hastanın veya onu temsil eden nesnenin etrafında üç kere dönülmesini dikkatlere sunar (2019: 337-338).

Oş Bölgesi halk hekimleri hastalığı ya da hastalığın iyisini hastadan uzaklaştırmak için göçürme yöntemine başvurur. Göçürme işlemi hem hayvanlara hem de başka nesnelere yapılabilir. Ancak sahada göçürme yönteminin genelde hayvanlar aracılığıyla gerçekleştirildiği belirtilmelidir. Buna ek olarak hastalığın veya hastalık iyisinin hamura göçürülmesinin ardından hamurun köpeğe yedirilmesi şeklindeki uygulamaya da rastlanılır. Hayvan yoluyla göçürme yöntemi bölgede bilhassa ruhsal/psikolojik rahatsızlıklarda uygulanır. Göçürülecek hayvan olarak ise çoğunlukla tavuk ve koyunun seçildiği ifade edilmelidir. Göçürme sonunda hayvanın vücudunda birtakım değişiklikler meydana gelir veya hayvanın ölümü gerçekleşir. Nihayetinde sağaltım başarılı olur ve böylece hastanın rahatsızlıktan arındığı düşünülür. Bu pratik uygulanırken aynı zamanda dinî yolla sağaltımdan da faydalanılarak çeşitli dualar okunur. Hastaya doğrudan temasın olmaması ile ırvasa, çeşitli dualar okunması ile dinî, hayvana veya nesneye hastalığın aktarılması ile ise göçürme yöntemi uygulanıp sağaltım tamamlanır. Böyle yapılarak sağaltımda kombine tedavi yöntemleri uygulanmış olunur.

Sahadaki bir uygulamada sağaltıcı cin giren hastaların içindeki cini koyuna göçürür. Hastanın önüne koyunu koyar, salavat getirir ve zikir çeker. Benzer pratiği başı ağrıyanlar için de uygular. Eğer dua etkili olursa koyunun başı deli gibi döner ve böyle durumlarda yedi gün içinde koyun kesilmezse ölür. Hastalığı tavuğa göçürürse ve başarılı olursa da tavuk ölür. Bu sağaltıcı bilhassa göçürme için tavuk ve hindiden faydalanır. Eğer bir kişide birden fazla cin varsa o zaman koyunu kullanır. Böyle bir uygulamada koyun göçürme işlemi sonrasında hemen ölür (K.K. 52). Sara (talma) hastalığı ise kara tavuğa göçürülür. Tavuğu hasta kucaklar. Tavuk ve hastanın üzerine bir kumaş geçirerek göçürmeyi gerçekleştirir (K.K. 60). Bölgedeki başka bir halk hekimi ise bebekleri tedavi ederken göçürme tekniğini kullanır. Halk hekimi kurşunu üç defa suya koyar. Ardından

⁶⁸ Kavramın Türk lehçelerindeki görünümü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Çeribaş 2019: 333-340).

bu kurşunu hamura koyar ve ardından hamuru köpeğe verir. Suyu da hastaya içirir. Bu şekilde sağaltımı tamamlar (K.K. 88). Hamile olamayan kadınların da göçürme ile sağaltıldığı söylenmelidir. Sağaltıcı doğuramayan kadın beş yıldan az zamandır doğuramadıysa, o yıl kadar tavuğa göçürme işlemi uygular. Böyle pratik uygulanarak tüm hamile olamayan kadınların doğumu gerçekleştirilir. Hastaya bazen rektal yolla (alttan) ilaç verilir. Sağaltıcı ilacı dokuz ayrı bileşenden yapar. İlacı on bir adet verir. Kadın regl olduktan iki gün sonra bu ilacı kullanır. Her gün bir ilaç kullandıktan sonra sağaltıcı üç metre kumaş kullanarak hastalığı tavuğa göçürür. Beş yıldan fazla zamandır doğuramayan kadınlara ise sağaltıcı dört metre kumaş kullanarak iki, üç yaşındaki koyunlara göçürür. Benzer şikâyeti olan hastalara da aynı ilaç kullanılabilir. Bu sağaltıcı, aynı zamanda idrar yollarındaki yanma ve ağrı, yara uçuk, ben gibi cilt hastalıkları ve sara (talma) hastalığını göçürme yöntemi ile tedavi eder (K.K. 66).

3.1.8. Tütsü ile Sağaltma

*Arça-ısrık*⁶⁹ *menen darıloo*/tütsü ile sağaltma, doğrudan ateş kültü ile ilgilidir. Ateş, toprak ve su gibi arındırıcı, temizleyici, şifa verici özelliğe sahiptir. Ailede yanan ateş, kutsal sayılır. Ateşe tükürmek, küfretmek, ateşin üzerine basmak yasaktır. Çünkü ateş kutsaldır. Bu yönü ile kötülüklerin gidericisi, hastalıkların iyileştiricisi olarak insana şans getiren bir kimliğe sahiptir (Duvarcı 1990: 35). Dolayısıyla ateş, toprak ve su gibi yaşamın devamlılığını, canlılığını sembolize eder. Ateşin tedavide kullanımına pek çok örnek verilebilir. Halk arasında en yaygın olanı ise tütsü yakmaktır. İnsan, “nazar”, “herhangi bir hastalık”, “büyü”, “kötü ruhların musallat olması” gibi durumlarda tütsü yolu ile arınmaya çalışır. Tütsü yakarak tedavi geleneğinin kökeni alazlama/alaslamaya dayanmaktadır. Anadolu Türklerinde ‘ateşte temizleme’ anlamına gelen kavram ve bu eylemin varlığı tüm Türk Dünyasında mevcuttur (Kumartaşlıoğlu 2016: 220). Anadolu’da alazlamak şu şekilde uygulanmaktadır:

Anadolu’da alazlamak kızgın demirle hasta yeri dağlamak veya dağlar gibi yapmaktır. Tespitimize göre vücudunda kırmızı lekeler beliren kişi veya canı bir şey isteyip de yiyemediği için göğsü şişip kızaran lohusa alazlama olmuştur. Tedavisi için ocaklı abdest alıp üç Fatiha okur. Hasta yeri kırmızı

⁶⁹ Arça, ardıç ağacıdır (Arıkoğlu vd. 2017: I, 131) ısrık ise tütsüde kullanılan kuru ardıç veya üzerlik bitkisi (Arıkoğlu vd. 2017: I, 974).

bir bez parçası ile örter, ateşle kızdırdığı bir demiri beze değdirmeden üzerinde gezdirerek kendisine sorulan –Ne yapıyorsun?- sorusuna –Alazlama yapıyorum- cevabını verir (Duvarcı 1990: 36-37).

Alastoo, alazlama, alaslama, tütsü yakmak, tütsülemek gibi pek çok şekilde adlandırılan pratik yoluyla; kötü ruhlardan, nazardan, kötü niyetlerden, hastalıklardan korunmaya çalışılır. Ateşin temizleme, arındırıcı, korkutucu, yakıcı özelliklerinden faydalanılarak çok eskiden beri varlığını sürdüren pratik günümüze kadar uygulanagelir. Anadolu’da özellikle üzerlik⁷⁰ kullanılarak kötü ruhlardan arınılmış olunur. Çıblak’ın verdiği bilgiye göre üzerlik otunun yanı sıra çörek otu, tuz, kuru karanfil de kullanılır (2004: 120).

Kırgız Türklerinde ise alastoo (alazlama) son derece önemlidir. İnsanlar yalnızca hastalandıklarında tütsüye başvurmazlar. Günlük yaşamın herhangi bir anında ısırik, arça yakılarak kötü enerjiden, nazardan, kötü ruhlardan arınma arzusu yaygındır. Bu pratikte, ısırik veya arça yakılarak evin odalarında gezdirilir ve dumanın her odaya ulaşması sağlanır. Dumanın yayılmasıyla her odadaki kötü enerjiden arınma gerçekleşir. Geçmişte çok eski zamanlara dayanan bu pratik bölgede önemli bir sağaltım unsuru olarak önemini korumaktadır. Saha araştırmasında kızamık, sarılık, suçiçeği gibi hastalıklar ve baht açma, nazar gibi ruhsal/psikolojik problemler için ardıcın kullanıldığı söylenmelidir. Halk hekimi genelde ardıcı hastanın evinden getirmesini ister. Sağaltıcı evden getirilen ardıca dua okur ve sonra tekrar hastanın evine götürüp evi tütsülemesini bekler. Ev tütsülendikten sonra istenmeyen rahatsızlık veya hastalıktan arınılmış olunur (K.K. 10, 24, 57, 66). Bu uygulamalarda ardıcın dua ile bir arada tedaviye yardımcı olduğu görülmektedir.

3.1.9. Maden Yoluyla Sağaltma

Geçmişten başlayıp günümüze değin maden veya madenlerden yapılan emler hastalıkların sağaltımında kullanılagelmiştir. Bazı madenlere Türk kültüründe daha çok kıymet verilmiştir. Bu madenlerden biri olan demir, Oş Bölgesi halk hekimliğinde önemli

⁷⁰ Üzerlik, perilerden kurtulma, nazardan korunma çaresi olarak görülür. Doğum, çocukluk evlenme gibi insan hayatının önemli safhalarında rol oynar (Emeksiz 1998: 241). Doğal halk tıbbı bağlamında, üzerlik bitkisinin tohumları ve çeşitli bölümleri şifa amaçlı kullanılır. Dinî-büyü kökenli sağaltım amacıyla ise nazarlık olarak asılır ve tütsü olarak yakılır (Kaplan 2020: 421).

bir sağaltım unsuru olarak bilhassa hamilelik veya kadın hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Sıcak balta yoluyla çeşitli uygulamalar yapılarak pek çok hastalık tedavi edilir. Çelik bıçaklar ise nazar değen kişinin nazarının çıkarılmasında veya korkan insanların korkularının ortadan kaldırılmasında yardımcı bir unsur olarak kullanılır. Bu pratiklere ek olarak kurşunun (korgoşun) çeşitli hastalıkların sağaltımındaki rolü oldukça kıymetlidir.⁷¹ Anadolu coğrafyasından farklı olarak araştırma sahasında kurşun, sağaltımda sadece nazarı çıkaran bir unsur olarak değil; aynı zamanda korkan bebeklerin, çocukların veya yetişkinlerin korkularını ve hastalık iyelerini defedici maksatlarıyla da kullanılır. Dolayısıyla hastalığın sağaltımında kullanılan kurşunun rolünün Anadolu'da kullanım alanının daraldığı, değiştığı ve dönüştüğünü ifade etmek gerekir.

Sahada bilhassa korkuyu tedavi etmede kullanılan kurşun bu kullanımına ek olarak vücut ısısının yükselmesi, kusma gibi hastalıkların sağaltımında da yardımcı bir unsurdur. Korku için kurşun eritilir ve eritilen kurşun suya konur ve hastaya içirilir. Pratik, haftada yedi gün, birer defa uygulanır (K.K. 41). Başka bir sağaltıcı ise kurşunu erittikten sonra suya üç defa koyar ve hastanın damarına bakar. Hastaya suyu üç kez içirir (K.K. 23). Tedavinin sonuç verene kadar tekrar edildiği de başka bir pratikte görülür (K.K. 12). Bahsedilen uygulamalarda kurşun suya atılırken; başka bir halk hekimi ise kurşunu hamura koyduktan sonra bebeklere tedavi uyguladığı belirlenmiştir (K.K. 46). Bunlara ek olarak başka bir uygulamada nazar çıkarmak ve korkuyu defetmek maksadıyla bıçağın kullanılmasıyla, eski Türk inanışları devam ettirilir (K.K. 15). Kadın hastalıkları, idrar yanması, böbrek rahatsızlıkları, uçuk ve başka cilt rahatsızlıkları ise balta ile sağaltılır. Sağaltıcı baltayı ateşte kızdırır. Kızarmış baltayı soğuk suya koyduktan sonra baltaya dua okur. Pratik böylece sonlandırılır (K.K. 26). Meme rahatsızlıkları ise, hekimlerin kendine ait özel taşları ile tedavi edilir (K.K. 71).

3.1.10. Su ile Sağaltma

Su, insanın temel yaşam kaynaklarının başında gelmektedir. İnsan anne karnında tanıştığı bu hayat kaynağı ile tüm yaşamı boyunca bütünleşik bir ilişki içerisinde. Bununla birlikte su, temel yaşam kaynağı olmasından çok daha fazlasını insana verir.

⁷¹ Sahada kurşunun uygulamada kullanımına örnek olarak bk. **Fotoğraf 1.**

İçme suyu, temizlik, turizm ve sıcak su-kaplıcalar olmak üzere yaşamda birçok görünüm alanına sahiptir. İnsanın sağlığını geri kazandırmayı veya sürdürmesini amaçlayan halk hekimliğinde suyun kullanımı da bu denli yaygındır. Kaplıca ve maden suları, halk hekimliğinin önemli sağaltma unsurlarındandır. Buna bağlı olarak günümüzde suyun turizm alanında kullanıldığı bilinmektedir. İnsanlar vücudunun belli bölgelerindeki ağrılara, çeşitli rahatsızlıklara iyi geleceğini düşünerek kaplıca ve ılıcalara gitmekte ve rahatlamaktadır. Bu termal otellere gidilmesinin temel sebebi şifalanmaktır. Ayrıca sıcak su ve kaplıcaların fizik tedavi merkezleri ile ortak şekilde çalıştığı merkezler de mevcuttur. Bu durum şifalı suların sağlık için sistemli ve değerli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Su, bütün Türk toplumlarında temizleyici, arındırıcı, iyileştirici, dinlendirici, sakinleştirici gibi pek çok işleve sahiptir. Hem fiziksel hem de ruhsal/psikolojik rahatsızlıkların sağaltımında geçmişten günümüze kadar etkili bir unsur olarak kullanılır. *Suu menen darıloo*/su ile sağaltma yoluyla sahada hem fiziksel hem de ruhsal/psikolojik birçok hastalık/rahatsızlık tedavi edilmiş; suyun şifa verici özelliğinden faydalanılmıştır. Suyun tedavideki kullanımı hastalıklara ve halk hekimine göre farklılık göstermektedir. Su, sahada en çok korkan insanların korkularını yok etmek amacıyla kullanılır. Sağaltıcı, kâsenin içine konulan suya çeşitli dualar okumakta ve pratiğin devamında suya elini daldırıp hastanın üstüne, kalbine, başına sıçratmaktadır. Benzerin benzeri ile sağaltımına dayalı olan bu pratikte korkunun korkutulmasıyla, hastanın korkudan kurtulacağı düşünülür. Hastaların korkularını defetmek ve onları uyanık hâle getirmek için su en az üç defa ilgili yere sıçratılır. Bazı halk hekimleri ise suyu sıçratmanın yanında okunan suyu korkan kişiye içirir. Hastaya okunan su içirilerek hastanın psikolojik olarak korkusunun gideceği düşünülür. Uygulamalarda büyüsel etkinin yanında, dinî yönetime de başvurulur su ile şifa vermek amaçlanır. Hastanın, vücuduna değen su ile irkileceği ve böylelikle korkuya sebep olan cin, kötü ruh veya korkunun iyesinin vücuttan kovulacağı düşünülür. Halk hekimi, bu pratiği yaptıktan sonra bebek veya çocuğun ayaklarından tutarak baş üstü aşağıya doğru siler. Yapılan bu pratikte de diğerlerine benzer olarak bebek veya hastanın korkutulması sonucu korkunun iyesinin kaçacağı düşünülmüş ve bu yolla hastanın kendine geleceğine inanılmıştır. Su ile tedavi etme en

az üç defa uygulanmakta pratik yetersiz kaldığı zaman 5-7 defa pratiğe devam edilmektedir.

Sahada bilhassa korkunun su ile tedavi edildiği söylenildi. Su ile tedavi, suyun korkan kişilere içirilmesi, sıçratılması veya suyla yıkanılması şeklinde uygulanır. Bir uygulamada sağaltıcı korkan hastaya, kâseye koyduğu suyu üç defa içirir. Eğer hastanın korkusu geçmezse hasta pratiğe 5-7 defa devam eder (K.K. 16). Bazı sağaltıcılara göre ise işlemin üç defa tekrarlanması yeterlidir (K.K. 68). Sağaltıcı, korkan hastaya su içirip hastanın damağını yukarı kaldırdıktan sonra hastanın ellerine, ayaklarına su sıçratır ve hastayı ayaklarından tutup yere doğru silker (K.K. 37, 84). Suyun başa ve kalbe sıçratıldığı durumlar da görülür (K.K. 36). Çocukların korkması durumunda halk hekimi çocuğun göğsünün altına elini koyar. Eliyle hastanın damağını kaldırır ve su ile üç defa işlemi tekrarlar. Yapılan bu uygulamada da hastaya su sıçratılır (K.K. 30). Bölgedeki bir halk hekimi ise beş yaşına kadar ki korkan çocukları ağzına su alıp püskürerek tedavi eder ve dua okur. Beş yaşındaki hastalara ise suyu sıçratarak tedavi eder (K.K. 66). Suyun bazen elle bazen dal ve ibrik ile sıçratıldığı pratikler de mevcuttur (K.K. 84). Su korku dışında cilt ve mide hastalıklarında da uygulanır. Vitiligo gibi rahatsızlıklarda, sağaltıcı suya dua okur ve okunmuş su ile hasta yıkanır. Midedeki yaralar da aynı şekilde tedavi edilir. Hasta okunan dualı suyu içer ve iyileşir (K.K. 54).

3.1.11. Masaj ile Sağaltma

Ukaloo (Massaj) menen dariloo/masaj yolu ile hastalıkları sağaltma, halk hekimleri tarafından kullanılan yöntemlerden biridir. Bu uygulama ile özellikle baş ağrısı çeken hastaların ağrısı dindirilmekte ve ağrının bu yolla kısa sürede iyileşeceğinde masajın etkili olduğu düşünülmektedir (Sarmanbetov 2009: 28). Masaj ile tedavi sadece Kırgızistan'da değil dünyanın pek çok yerinde sıklıkla kullanılan yöntemlerdendir. Bilhassa hastanın ağrılı veya yorgun vücuduna masaj yapılarak hasta rahatlatılmaya çalışılmaktadır. Masajla sağaltma hem bedensel hem de ruhsal/psikolojik rahatsızlıkların tedavi edilmesinde kullanılmaktadır.

Oş Bölgesi'nde de masaj yoluyla insanların tedavi edildiği ifade edilmelidir.⁷² Masör (Massajist/Ukaloocu) gelen hastaların rahatsızlıklarına uygun olarak masaj yapmaktadır. Sahada ruhsal/psikolojik olarak rahatlamak isteyen kişilere masaj yapılmasının yanında hastalığa göre vücudun belli noktalarına masaj yapıldığı görülür. Halk hekimlerinin kan akışını normalleştirmek, vücutta şeker toplanan yerlerin belirlenip o noktalarda iyileşme sağlamak, vücudun derisinde bulunan rahatsızlıkları tedavi etmek, fitik (grija) olan bölgeyi rahatlatmak için masaj yaptıkları uygulamalar da belirlenmiştir.

Sahadaki masaj uygulamasını yapan icracıların pek çoğunun ellerinde bioenerji olduğu ve bu yetenek sayesinde hastalıklı bölgeye masaj yapabildikleri söylenmelidir. Bazı halk hekimleri hastalık vücudun dış kısmında ise masaj yapabilir. Sağaltamayacağı hastaları ise hastaneye yönlendirmektedir (K.K. 28). Bazıları ise hastalığın bölgesi fark etmeksizin elleriyle hastalıklı bölgeyi (baş, boyun, ayak, el, böbrek vs.) bularak masaj yapar. Sağaltıcı, ellerinin dokunduğu her yeri tedavi edebilme yetisine sahiptir. Elleriyle masaj uygulayarak kadın ve erkek hastaları tedavi eder. Pratiğin süresi hastalığa göre değişir (K.K. 48). İlk önce problemleri tespit edilir, ardından belirlenen bölge masajla yumuşatılarak kan akışı normale döndürülür (K.K. 31). Bazı sağaltıcılar ise ellerindeki bu yeteneğin farkına çok sonra varır (K.K. 28). Fıtığın tedavisinde ise ukaloocu fitik olan bölgeye eliyle basınç uygulayarak masaj yapar (K.K. 47).

3.1.12. Parpılama Yoluyla Sağaltma

Parpılama, Anadolu'daki ocaklıların en çok kullandığı sağaltma yöntemlerinden biridir. Irvasa yönteminin aksine parpılama yönteminde hastalık 'dağlama, çizme, kesme, dürtme ya da hastanın vücuduna herhangi bir nesne ile vurma' yoluyla tedavi edilir. Bunlardan başka hastalıklı bölgeyi kalem, yanmış kömür parçası, arpa tanesi, satır, balta, bıçak ile çizerek uygulanan bir yöntemdir. Dağlama ise hastalıklı bölgenin ateşe tutulmasıyla iyileşmeyi ifade eder. Bunun için demir, çuvaldız, maşa, tava, bakır gibi ateşle etkileşime giren nesnelere hastalıklı bölgeye bastırılarak tedavi uygulanır (Kumartaşlıoğlu 2016: 200).

⁷² Masajla tedaviye uygulama örneği için bk. **Fotoğraf 13**.

Parpılama yöntemi bünyesinde pek çok uygulamayı ihtiva eder. Vücudu dağlama, kesme, çizme, sıvazlama, karalama; vücuttan kan alma ve vücuda vurma gibi pek çok uygulama ile hastalıklar tedavi edilir. Vücuda doğrudan temas ederek hastalıkları tedavi etme yöntemlerinden biri olan parpılama yöntemine sahada pek çok hastalığın tedavisinde karşılaşılmıştır. Genellikle ikiz doğuran ya da ikizi olan halk hekimleri hastaların şişmiş ya da sertleşmiş bölgelerine ayaklarıyla teperek/vurarak ilgili bölgeyi sağaltmaları parpılamaya bir örnektir. Korkan bebeklerin veya çocukların korkularını defetmek için uygulanan tedavi sonunda icracıların hastaları ayaklarından tutup baş aşağı silkmesi de parpılama yönteminin uygulandığı bir pratiktir.

Kamçı şamanın tedavide sıklıkla kullandığı bir nesnedir. Oş Bölgesi halk hekimliğinde pek çok hastalığın tedavisinde kamçıyla hastaların vücuduna vurulur veya hastanın vücudu kamçıyla sıvazlanır. Kamçı vücudun uyarılmasında, kirinenin (nazar) çıkarılmasında, kötü ruhların kovulmasında etkili bir sağaltım unsuru olarak sağaltıcılar tarafından kullanılır.

Sahada uygulanan parpılama yönteminde kullanılan diğer bir yöntem karalama yöntemidir. Derideki yaranın etrafı mürekkep gibi birtakım unsurlar ile çizilerek ya da karalanarak yuvarlak içine alınıp yaranın yuvarlığın dışına çıkması engellenmeye çalışılır. Böyle yapılarak yuvarlak içindeki yaranın belli bir süre sonra mürekkep sayesinde kuruyup gideceği düşünülür. Parpılama yöntemi uygulanırken sadece bu yöneme bağlı olarak hastalıklar iyileştirilmez. Parpılamanın yanında dualar okunarak dinî yöneme başvurulur ve eş zamanlı olarak büyüsel uygulamalardan faydalanılarak kombine tedaviler gerçekleştirilir

Saha araştırmasında kamçı iç sıkıntı, nazar gibi olumsuz durumlarda kullanılır. Sağaltıcı, kamçı ile hastanın sırtına vurarak rahatsız olunan durumu ortadan kaldırır. Hasta nihayetinde eski hâline döner (K.K. 41, 57). Başka bir pratikte kamçının uçuk için kullanıldığı görülür. Yapılan pratiğe göre halk hekimi uçuğu çıkan hastayı, su kenarına götürür. Ağacın dalını suya değdirir ve ayak tabanına kamçıyla vurur (K.K. 26). Bu uygulamada suyun tedavi edici özelliğinden faydalanılır ve temas büyüsu aktif kılınır. Ancak bununla birlikte korkunun tedavisinde halk hekiminin hastayı ayağından tutup,

karığa doğru silkip sure okuyarak tedavi ettiği pratikler de mevcuttur (K.K. 87). Bu uygulamada ise hem dinî, büyüsel hem de parpılama yöntemi bir arada kullanılır.

Parpılama uygulamalarından diğer biri ise deri hastalıklarının mürekkep ile tedavi edilmesidir. Halk hekimi trikofitozis deri hastalığını mürekkep ile tedavi eder. Yara mürekkeple yuvarlak içine alınarak yaranın yayılımı engellenir ve pratik böyle sonlandırılır (K.K. 9). Mürekkep ile sağaltımda halk hekimi, yaranın yayılmasını önleyerek yarayı yok etmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde Anadolu’da kutsal sözlerle, yaralı bölgeyi çevreleyerek tedavi etmede buna benzer dinî kökenli uygulamaların var olduğu bilinmektedir. Başka bir uygulamada ise meme hastalıklarını sağaltıcı ayağı ile sağaltır. Sağaltıcı, kadının memesini ayağıyla teper ve teperken “emi-domu şumuş” diyerek kadına sıcak bir kumaşla memesini bağlamasını söyler. Hasta terler ve iyileşir (K.K. 63). Bahsedilen uygulamada halk hekiminin hem parpılama hem büyüsel/sihirsel yöntem hem de terletme yoluyla tedaviyi uyguladığı görülür. Parpılamaya başka bir örnek ise hastanın şiş olan bölgesine yedi ağaç dalıyla vurulmasıdır. Söz konusu icracının bu pratik ilk tedavisidir. Bu sebeple sağaltıcı gücünün farkında olmadan hastanın şiş olan bölgesine vurduktan sonra ve hasta iyileşeceğine inandığı için tedavi olumlu sonuçlanır (K.K. 26). Ağaç dallarının kullanılması ise ağaç kültürünün sağaltımdaki dikkat çekici rolünü somutlamaktadır.

3.1.13. Sıvazlama Yaparak Sağaltma

Parpılama yöntemlerinden birisi olan sıvazlama, halk hekimlerinin ellerini veya birtakım nesnelere kullanarak vücudu sıvazlama yoluyla hastayı sağaltmasını ifade eder. Sahada yapılan çalışma neticesinde sıvazlayarak tedavi etmeye sıkça rastlanılması sebebiyle parpılama yöntemi başlığı altında değil, ayrı bir başlık olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Sıvazlama yoluyla tedaviye sahada en çok nazarın çıkarılmasında karşılıklıdır. Pek çok halk hekimi nazarı çıkarırken ellerini veya büyük ölçüde yardımcı unsurlarını kullanarak nazar çıkarma (kirinelöö) işlemini gerçekleştirir. Nazarı çıkarmada (kirinelöö) kullanılan nesne halk hekimine göre değişir. Sağaltıcının kullandığı nesnelere büyük ölçüde kâğıt, gazete, kesek, tespih, bıçak, kamçı gibi unsurlardır. Sıvazlamanın uygulanışı ise pek çok halk hekiminde benzer şekilde gerçekleşir. Halk hekimi eliyle veya yardımcı unsuru ile besmele çekip ilk önce hastanın başından başlayıp alınına, yüzüne,

kollarına, sırtına doğru dua ederek, uygulama esnasında bazen hastaya üfleterek belirtilen yerleri sıvazlamaya başlar.⁷³ Bu pratik en az üç defa tekrar edilir. Hasta bu pratik esnasında esnemeye başlar ve hastanın gözlerinden yaş gelir. Eğer hasta bu pratikten sonra kendini iyi hissetmezse uygulama 5-7 defa devam ettirilebilir. Bu pratiği uygulayan halk hekimlerine kirineçi denir. Fakat sadece kirineçi belirtilen pratiği yapmaz. Sahada başka halk hekimleri (emçi, bakşı, moldo vb.) de aynı pratiğin uygulayıcıları olabilmektedir. Uygulamanın sonunda nesnelere suya atılabilir, yakılabilir. Böylece yapılarak nesnelere geçen nazar, hastadan atılmış olur.

Sahada halk hekimleri kâğıt ve bıçakla üç defa (K.K. 8), toprak keseği ya da kâğıtla üç defa (K.K. 12) tedaviyi uygular. Kâğıdın üçe bölündüğü, toprak keseğinin ise suya atılıp kâğıdın ateşte yakıldığı pratiklerle karşılaşmıştır (K.K. 12). Sahadaki sağaltıcılardan bir tanesi uygulamanın tekrarlamasının hastaya göre değiştiğini bazen bir kez bazen üç veya beş defa uyguladığını ifade eder (K.K. 24). Bu uygulamalardaki ortak nokta ise nazar çıkarmada (kirinelö) kullanılan nesnelere suya atılması veya yakılmasıdır. Toprak keseği suya atılırken (K.K. 12), kâğıdın ateşte yakıldığı, dumanının ise hastaya koklatıldığı belirlenmiştir (K.K. 12, 24). Kullanılan nesnelere suya atılması ve yakılması ile istenmeyen durum bu eylemlerle eş zamanlı olarak ortadan kaldırılır. Bu pratik aynı zamanda taklit büyüsünün bir görünümüdür. Ayrıca uygulamaların tamamında halk hekimi hastanın vücuduna eliyle dokunarak tedavi eder (K.K. 8, 12, 24). Sıvazlamayla birlikte suyun ve ateşin nazarı çıkarmada etkin bir role sahip olduğu söylenmelidir.

3.1.14. Kan Alma Yoluyla Sağaltma

Parpılama yöntemlerinden biri *kan aluu menen dariloo/* kan alma yoluyla sağaltmadır. Bu yöntem, hastalıklı bölgeden ya da hastalıklı bölgeye yakın bir noktadan bıçak, jilet, ustura gibi aletlerin kullanımı ile vücuttaki kirli kanın akıtılmasını ifade eder. Bu şekilde yapılan pratikler yoluyla hastalığın iyemesinin veya kötü ruhların vücuttan atılması sağlanır. Vücudun herhangi bir yerinden kan alma, çok eski zamanlardan beri

⁷³ Sahada derlenen örnek bir uygulama için bk. **Fotoğraf 2.**

kullanılagelen bir uygulamadır. Hacamat (hicama) bunun popüler görünümlerinden biridir. Çok eski zamanlardan beri insanların hacamat yaptırdıkları bilinmektedir.

Oş Bölgesi halk hekimliğinde hacamatın (hicama) uygulandığı görülür. Hacamat yapan halk hekimi “Kaıçı” olarak adlandırılır. Fakat kan alma yöntemini kaıçılardan başka emçi, tamırçı vb. gibi başka hekimler de kullanır.⁷⁴ Bebeklerden, çocuklardan, yetişkinlerden kan alınabilmektedir. Kan alarak pek çok hastalık veya rahatsızlık tedavi edilir. Söz gelimi cinsel hastalıklara, guatra, baş ağrılarına, fitiğa, mide rahatsızlıklarına, miyoma, ayak, göz, baş ağrılarına vd. kan alma yoluyla tedavi uygulanır. Kan alan sağaltıcıların çoğu için vücuttan alınan kan haram kandır. Bu kanın alınmasıyla vücut önceki sağlığına kavuşur ve vücut hastalıktan arınmış olur. Bölgede kan almak için daha çok jilet kullanılır. Bazı halk hekimleri ise vakum yoluyla kan alır.

Saha araştırmasında görülen kan yoluyla tedavilere örnek olarak cinsel hastalıklar, guatr, baş ağrısı, migren, fitik, omurga, göbek fitiğı, bebek hastalıkları, tansiyon, miyom, böbrek rahatsızlıkları ve nazar verilebilir. Hacamat hakkında iki farklı görüş bulunur. Bazı insanlar hacamatı iyi ve doğru görmediklerini bazıları ise hacamat yaptırmanın sünnet olduğunu ifade etmiştir. Hacamat yapılacak olan noktalar önce delinir ve oralara aletler yerleştirilir. Pratik neticesinde vücuttaki pis kan atılarak metabolizma eski hâline dönmüş olur. Halk hekimi bu uygulamayı yılda bir kez yaptığını belirtmiştir (K.K. 18). Jilet ile kan alma durumu ise yeni doğan bebeklerde oluşan bir rahatsızlıkta uygulanır. Bu yolla haram kan çıkarılır ve bebek sağlığına kavuşur (K.K. 27). Ayrıca jiletin başka uygulamalar olan baş ve göz ağrısında da kullanıldığı söylenmelidir. Bazı hastalarda pratik esnasında kan yerine sarı su çıkar. Eğer hastanın ağrısı fazlaysa siyah kan çıkar. Kanın bazı halk hekimleri tarafından vakum ile alındığı uygulamalar da mevcuttur (K.K. 52). Baş ağrısı ve nazar gibi rahatsızlıklara hacamat yaptırmak çok iyi gelir. Hacamat yaptıranlara ilaç verilmez (K.K. 61). Başka bir sağaltıcının ise tansiyon, böbrek ve miyom gibi rahatsızlıklarda kan alma yolunu kullandığı görülür (K.K. 51).

⁷⁴ Kaıçı dışındaki halk hekimlerinin de kan alma yolunu kullandığı örnek uygulama için bk. **Fotoğraf 35.**

4. BÖLÜM

OŞ BÖLGESİ KIRGIZ TÜRKLERİNİN HALK HEKİMLİĞİNDE SAĞALTILAN HASTALIKLAR

4.1. Oş Bölgesindeki Halk Hekimlerinin Tedavi Ettiği Hastalıklar ve Uyguladıkları Tedaviler

Oş Bölgesi'ndeki halk hekimleri bedensel ve ruhsal/psikolojik birçok hastalığın sağaltımını gerçekleştirir. Yapılan alan araştırmasında yaklaşık yetmiş hastalık ismiyle karşılaşılmıştır. Yetmiş hastalıktan yalnızca elli dördünün tedavi uygulamaları belirlenebilmiştir. Derlenen halk hekimleri uyuz (kotur), sağırılık (dülöy), prostat (prostatit) gibi bazı hastalıkları tedavi ettiklerini ifade etmiş fakat bu hastalıkları nasıl tedavi ettiklerinin bilgisini paylaşmak istememeleri ve derleme esnasında kaynaklanan birtakım sebeplerden ötürü bazı hastalıkların tedavi uygulamalarına dair bilgi alınamamıştır. Bununla birlikte migren, ağız yarası gibi bazı özel hastalıklar baş ağrısı, yara gibi genel başlıklar altında değerlendirildiği için tedavi uygulamaları belirlenen hastalık isimlerinin sayısı elli dört olarak kalmıştır. Halk hekimlerinin hastalıkları sağaltmak için kullandıkları yöntemler ayrı bir başlık altında detaylıca ele alınmıştır.⁷⁵ Bu sebeple tedavi yöntemleri bakımından daha yüzeysel bir bakış benimsenerek yalnızca hastalıklar ve hastalıkların sağaltılmasında uygulanan tedavilerin verilmesi amaçlanmıştır; her hastalığın tedavi uygulamasının tek tek verilmesinin hastalığı ele almak açısından fayda sağlayacağı düşünülmüştür.

Halk hekimlerinin hastalıklara uyguladıkları tedavilerin pek çoğu birbirleri ile ortak ve farklı özelliklere sahiptir. Sağaltmada kullandıkları tedavi yöntemleri ise bazen ortak olmakla birlikte çoğu zaman birbirinden farklılık gösterir. Bu durum sahada hastalıkların tedavisinde zengin bir pratiğin ve yöntemin olduğuna işarettir. Bir hastalığın farklı uygulama ve metotlar kullanılarak sağaltılması halk hekimliği geleneğinin çok eski

---

⁷⁵ Bk. 3.1. Bölüm

zamanlardan beri içeriğindeki zenginliklerle günümüze değin ulaşmasını ve sağaltım pratiklerine değişim/dönüşüm ve gelişimleri eklemleyerek hâlihazırdaki görünümüne kavuşmasını sağlamıştır. Hastalıkların adı verilirken daha çok sahada halk hekimlerinin ve hastaların sıklıkla kullandıkları adlar göz önünde tutulmuş; bazı hastalıkların hem Rusça hem de Kırgız Türkçesi adları bir arada verilmiştir. Bazı durumlarda ise hastalığın Kırgız Türkçesinde karşılığı olmadığı için ya da sahada Kırgız Türkçesindeki kullanımı bulunmadığı için doğrudan Rusça karşılıkları verilmiştir.

Sahada ala, alerji, arpacık, astım, ayak ağrısı, basur, baş ağrısı, bebeğin anne karnında ters durması, ben, beze, bingıldak, damak ve zayıflık, boğaz hastalıkları, böbrek hastalıkları, cin çarpması, çıban, çıkık, dil yarası, egzama, felç, fitik, göz hastalıkları, grip, guatr, idrar kaçırma, ishal, iştahsızlık, kalp hastalıkları, kanser, karaciğer, kellik, kırık, kısırlık, kızamık, korku, mide rahatsızlıkları, miyom, nazar, nefes darlığı, safra kesesi, sara, sarılık, sedef, sıtma, siğil, sivilce, suçiçeği, şeker hastalığı, şişik, tansiyon, trikofitoz, uçuk, uykusuzluk, ülser ve yara olmak üzere elli dört hastalığın tedavi uygulaması ve kullanılan yöntemler belirlenmiştir. Belirtilen hastalıklar, ağız ve diş hastalıkları, böbrek ve idrar yolları hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, deri hastalıkları, çocuk hastalıkları, kadın doğum hastalıkları, göz hastalıkları, kalp ve damar hastalıkları, kulak, burun, boğaz hastalıkları, sinir sistemi ve kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, ruhsal ve psikolojik rahatsızlıklar, sindirim ve solunum sistemi rahatsızlıklarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla sahada hemen hemen her hastalık grubundan örneğe rastlanmış olması tedavi yöntemlerinin ve uygulamalarının ortaya konulmasında çalışmanın genel bir perspektif oluşturmasına kolaylık sağlamış ve çalışmanın çerçevesini şekillendirmiştir.

4.1.1. Ala Hastalığı/Vitiligo (Ala/Ала)

Ala hastalığı, deride bazı beyazlıklar sonucu ortaya çıkan bir çeşit deri rahatsızlığıdır. Kalıtsal olarak ya da sonradan birtakım sebeplerle ortaya çıktığı düşünülen ala, bölgedeki halk hekimlerince tedavi edilmesi zor bir hastalık olarak görülür. Alanın kalıtsal olarak ortaya çıktığı durumlarda tedavi edilmesi mümkün değildir. Saha araştırmasında ala hastalığı dinî, büyüsel, hayvan, su, kan alma, parpılama gibi çeşitli

yöntemler kullanılarak tedavi edilir. Alanın dinî yöntemlerle tedavi edildiği uygulamalarda çoğunlukla Fatiha ve İhlas sureleri okunur. Hayvansal emlerle tedavi edildiğinde ise farenin sıcak kanı alalı yere sürülür. Ayrıca alanın sağaltımında devenin yününe dua okunmasının ardından yünün alalı yere sürülmesi, okunmuş su ile vücudun yıkanması, bazı noktalardan kan alınarak pis kanın akıtılması, kül ile alalı bölgenin yıkanması, ayın hilal olmasıyla süpürge den faydalanılarak alalı yere süpürge nin dokundurulması gibi pek çok tedavi pratiği mevcuttur.

- **Uygulama 1**

Ala, sureler okunarak tedavi edilir. Bu sureler 21-31 defa okunur (K.K. 5).

- **Uygulama 2**

Hacamat yapılacak olan noktalar delinir ve o noktalara kan alınacak aletler yerleştirilir. Aletler yerleştirildikten sonra pis kan vücuttan alınır. Alınan pis kandan sonra alanın geçeceğine inanılır (K.K. 18).

- **Uygulama 3**

Devenin yününe dua okunur ve kül ile ala olan yer sık sık yıkanır (K.K. 34).

- **Uygulama 4**

Ay, hilal olduğunda hastanın süpürgeyi ala olan yere dokundurması istenir (K.K. 35).

- **Uygulama 5**

Suya dua okunur ve okunan su ile hasta vücudunu yıkar (K.K. 54).

- **Uygulama 6**

Salavat getirilir ve Fatiha, İhlas, Yasin sureleri okunur (K.K. 57).

▪ **Uygulama 7**

Alanın başlangıcında diri fare kesilir ve sıcak kan ala olan yere sürülür. Ardından Fatiha ve İhlas sureleri okunur. Bu pratik üç gün boyunca devam eder (K.K. 81).

▪ **Uygulama 8**

Fare kesilip ala olan yere farenin sıcak kanı sürülür (K.K. 93).

4.1.2. Alerji (Allergiya/Аллергия)

Sahada halk hekimleri deride meydana gelen kaşıntı, kızarıklık ve herhangi bir hayvanın ısırması sonucu oluşan alerji türüne yönelik tedaviler uygular. Alerjinin tedavi edilmesinde bitkisel, büyüsel, su, parpılama gibi tedavi yöntemlerinden ve emlerinden faydalanılır. Alerjinin sağaltımında sıklıkla temas büyüğü kullanılır. Ayrıca alerjinin sağaltımına dair pratikler, vücudun şifalı su ile yıkanması, ay, hilal olduğunda hastanın alerjik olan yere süpürgeyi dokundurması, hastanın sıcak giymesi ve yemesi, değirmenin ununun alerjik olan yere sürülmesi, bir hafta bekletilen sarımsak ve içki karışımı sıvının alerjik olan yere sürülmesi şeklinde örneklendirilebilir.

▪ **Uygulama 1**

Alerji olan yere değirmen unu sürülür (K.K. 2).

▪ **Uygulama 2**

Alerjisi olanlar köydeki bir çeşmeye götürülür ve oradan alınan su ile hastalar yıkanır. Pratik sonunda alerji yok olur (K.K. 26).

- **Uygulama 3**

Alerjisi olanlara sıcak giymeleri ve sıcak yemek yemeleri söylenir (K.K. 34).

- **Uygulama 4**

Ay, hilal olduğunda hasta alerji olan yere süpürgeyi dokundurur (K.K. 35).

- **Uygulama 5**

İçkinin (arak) içine sarımsak konur ve bu şekilde bir hafta bekletilir. Ardından bekletilen karışım alerji olan yere sürülür ve böylece alerjinin geçeceğine inanılır (K.K. 96).

4.1.3. Arpacık (Тірсек/Тирсек)

Arpacık göz kapaklarındaki yağ bezelerinin şişmesi sonucu ortaya çıkan bir rahatsızlıktır. Arpacığın sağaltımında dinî, bitkisel, büyüsel, ırvasa gibi yöntemler kullanılır. Dinî yolla tedavide et, sarımsak, ağaç dalı gibi nesnelere dualar okunmakta ve bu nesnelere yoluyla sağaltım gerçekleştirilir. Arpacığın sağaltımında sarımsak ve küçük ağaç dallarına duaların okunmasının ardından onların kurumaya bırakılması veya sonunda yakılmasıyla taklit büyü kullanılmakta ve ateşin temizleyici/arındırıcı özelliği aktive edilir. Dolayısıyla bu pratiklerde halk hekimlerinin kombine tedavi yöntemlerini kullandıkları ifade edilmelidir.

- **Uygulama 1**

Et yedi parçaya bölünür ve bölünen et parçalarına dua okunur (K.K. 12).

- **Uygulama 2**

Sarımsağa dua okunur. Hasta okunan sarımsağı arpacık çıkan yere sürer ve sürdükten sonra sarımsağı kuruyacak bir yere bırakır. Sarımsak çok az kaldığında kalan sarımsağı ateşte yakar. Neticede arpacık iyileşir (K.K. 25).

▪ Uygulama 3

Ağacın küçük dallarına dua okunur ve okunan dallar hastaya verilir. Hasta onları bir yere bırakır. Dallar kurudukça arpacık iyileşir (K.K. 66).

▪ Uygulama 4

Arpacık çıkan yere okunup üflenir (K.K. 81).

4.1.4. Astım (Astma/Actma)

Astım, solunum yollarından kaynaklı olup nefes darlığı, öksürük vb. durumlara sebep olan bir hastalıktır. Sahada astımın sağaltımına dair bir uygulanmaya rastlanır. Bazı halk hekimleri birtakım hastalıkları diyet yoluyla tedavi eder. Astım da diyet ile tedavi edilen hastalıklardan biridir. Sağaltıcıların verdiği diyetler, hastalığa ve hastaya göre değişiklik gösterir. Hasta diyete uyduğu takdirde iyileşebilir. Sahada rastlanan uygulamaya göre icracının bitkisel emlerden ve hayvansal em olan etten faydalandığı görülür.

▪ Uygulama 1

Hastanın durumuna göre tedavi uygulanır. Buna uygun olarak hastaların ne yapıp yapmayacakları söylenir. Bağışıklığı çok iyi ve zayıf olanlar olabileceği için tedavinin seçiminde bu durum gözetilir. Hastaya 20 gün diyet uygulatılır ve 20 günden sonra astım hastası iyi olur. Hastalara herhangi bir ilaç kullanırlmaz (K.K. 42).

4.1.5. Ayak Ağrısı (But oorusu/Бут оорусы)

Sahadaki halk hekimleri ayak ağrılarını bitkisel ve kan alma yoluyla tedavi eder. Bitkisel yöntemin kullanıldığı pratikte pek çok bitki karıştırılarak bir karışım elde edilir ve bu karışım ağrıyan bölgeye sürülür ya da hastaya içirilir. Kan alma yönteminin uygulandığı pratikte ise ağrıyan bölgeye yakın bir yerden veya başın tepesinden pis kan alınır ve ağrı dindirilir. Her iki yöntem bölgede pek çok hastalığın tedavinde uygulanır.

▪ Uygulama 1

Ayağı ağrıyanlar elle tedavi edilir. Tedavide dağ reyhanı (kökö meren) nane (calbız), karahindiba (kakım), kayın (kayın), kuş üzümü (karagat) bitkileri karıştırılır ve bu karışım ağrıyan yere sürülür. Hasta aynı zamanda o karışımı içer (K.K. 4).

▪ Uygulama 2

Jilet yahut vakum ile başın tepesinden veya ağrıyan yere yakın yerden kan alınır. Kan alırken alınan yerden sarı su çıkar. Çok ağrısı olanlardan ise koyu siyah kan çıkmaktadır. Çıkan sarı su veya koyu kan sayesinde ağrının geçeceğine inanılır (K.K. 52).

4.1.6. Basur (Gemorroy/Геморрой)

Basur, makat bölgesinde damarların genişlemesi sonucu ortaya çıkan bir hastalıktır. Basur hastalığına dair pratiklere sahada sık rastlanmamıştır. Ancak uygulanan pratiklerde kullanılan tedavi yöntemleri bölgede pek çok hastalığın tedavisinde etkindir. Basur hayvansal yöntem yoluyla tedavi edilir. Basur olan bölgedeki pis kanı kurbağa emer ve pis kanın vücuttan atılmasına paralel olarak hastalığın da geçeceği düşünülür. Çok eski tedavi yöntemlerinden olan emme yöntemi sahada çeşitli hayvanlar yoluyla gerçekleştirilir. Bu pratikte kurbağanın yardımcı unsur olduğu görülür.

▪ Uygulama 1

Temiz sudaki kurbağa, basur olan yere konur ve kurbağa basur olan bölgedeki pis kanı emer. Neticede hastanın basur olan yerinin iyileşeceğine inanılır (K.K. 55).

4.1.7. Baş Ağrısı (Baş oorusu/Баш оорусы)

Baş ağrısı; migren, sinüzit gibi rahatsızlıklardan veya çeşitli fiziki/ruhsal etkenlerden kaynaklanan bir rahatsızlıktır. Hangi etkene dayalı ortaya çıkarsa çıksın insanın günlük yaşamında sıklıkla karşılaştığı bir problem olması sebebiyle Oş Bölgesi halk hekimlerinin yoğun olarak tedavi ettikleri hastalıklardandır. Baş ağrısı dinî, büyüsel, bitki, kan alma, masaj gibi çeşitli yöntemler yoluyla tedavi edilir. Baş ağrısının sağaltımında bilhassa duanın gücüne ve kan alma yöntemine başvurulur. Baş ağrısı için bitkisel emlerin yenilmesi veya içilmesi, ağrıyan bölgeye masaj uygulanması, yerden toplanılan otlar ıslatıldıktan sonra bu otlara dua okunarak hastaya sıçratılması, kamçı veya tespihe çeşitli dualar okunarak ağrılı bölgeye bu nesnelere dokundurulması, başın ip ve pamuk tohumu yardımıyla eşitlenmesi gibi çeşitli pratikler uygulanır. Uygulamaların ve kullanılan yöntemlerin çeşitliliği, hastalığın bölgedeki yoğunluğunu da somutlamaktadır. Öteki taraftan bu çeşitliliğin sebebi hastaya, hastalığın etkenine ve derecesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca sağaltıcılar baş ağrısının tedavisinde tek bir yöntemle bağlı kalmayıp kombine yöntemlerle tedaviyi destekler.

▪ Uygulama 1

Baş ağrıyan hasta kekik (kiyik) bitkisini kaynamış suya atabilir, çayla içebilir veya yemeğe karıştırıp yiyebilir (K.K. 3).

▪ Uygulama 2

Baş ağrısına dua okunur ve böylelikle hastanın ağrısının geçeceğine inanılır. (K.K. 5, 9).

▪ Uygulama 3

Baş ağrısı hacamat yoluyla tedavi edilir. Öncelikle hacamat yapılacak noktalar belirlenir ve o yerler delinir. Delindikten sonra o noktalara vakumlar yerleştirilir. Vakumlar yoluyla vücuttaki pis kan çıkmış olur ve metabolizma iyi hâle gelir. Bu şekilde baş ağrısı geçirilir (K.K. 18).

▪ **Uygulama 4**

Başı ağrıyanlar için yerdeki otlar toplanır ve toplanan otlar karıkta ıslatılır. Ardından hasta kibleye doğru yönelerek başı ağrıyan hastaya sulu otlar saçılır (K.K. 20).

▪ **Uygulama 5**

Başı ağrıyanlara masaj yapılır ve ağrı geçer (K.K. 48).

▪ **Uygulama 6**

Başı ağrıyanların başının tepesi jiletle kesilir. Kesilen yerden kanlar vakum yardımı ile alınır. Çıkan sarı sıvı veya koyu kandan sonra baş ağrısı geçer (K.K. 52).

▪ **Uygulama 7**

Kamçı veya tespîh ağrıyan yerlere dokundurularak dua okunur (K.K. 53).

▪ **Uygulama 8**

Başı ağrıyanların başı pamuktan yapılmış ip ile eşitlenir. Yedi tane pamuk tohumu alınır ve taşla ezilir. Başına ip koyularak tohumla eşitlenir (K.K. 82).

4.1.8. Bebeğin Anne Karnında Ters Durması/Malprezentasyon (Enenin içinde naristenin teskeri oodarılışı/Эненин ичинде наристенин тескери оодарылышы)

Doğumun normal yolla gerçekleşmesi için bebeğin alması gereken bir pozisyon söz konusudur. Bebek normal doğum pozisyonunda bulunmadığında anneler halk hekimlerine başvurabilir. Doğuma yakın zamanda bu istenmeyen durum halk hekimleri tarafından düzeltilir. Modern tıpta ise doğumun gerçekleşme şekli değiştirilerek bu olumsuz durum giderilmiş olur. Ancak halk hekimi, annenin normal yolla bebeğini doğurmasını sağlayabilir. Dolayısıyla annelerin böyle bir durumda halk hekimlerine sıklıkla başvurduğu söylenmelidir. Halk hekimi anne karnında ters duran bebeğin başını elleriyle düzeltir. Bu esnada sağaltıcı anneye dua okur. Okunan duaların gücü ile bebeğin pozisyonu doğuma hazır hâle getirilir. Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılmasında sahadaki halk hekimlerinin pratiklerinde ortaklık görülmesi dikkat çekicidir.

▪ Uygulama 1

Hamile kadınların karnında ters duran bebek el ile düzeltilerek dua okunur (K.K. 27, 29, 35, 46, 58, 77, 81, 98).

4.1.9. Ben (Kal/Кал)

Ben, insanın vücudunun herhangi bir yerinde doğuştan veya sonradan çıkabilen renkli veya renksiz oluşumlardır. Ancak bu oluşumların varlığı bazen insan için farklı hastalıkların habercisi olabilir. Kimi zaman benler zararsız oluşumlar olabildiği gibi aynı zamanda insanı görsel olarak rahatsız edebilir. Dolayısıyla söz konusu gerekçelere bağlı olarak insanlar benlerinden kurtulmak istemektedir. Benin yok edilmesinde halk hekimleri dinî, bitkisel, büyüsel ırvasa gibi çeşitli yöntemlerden faydalanır. Bu yöntemler arasından dinî yolla tedavinin daha sık kullanımı dikkat çeker. Duadan başka okunmuş sarımsağın bene sürülmesi, kurutulması ve yakılması sonucu temas ve taklit büyüünden ve ateşin arındırıcı niteliğinden faydalanılır. Sarımsakla yapılan bu uygulamaya benzer

olarak ağaç dalı ile gerçekleştirilen pratikte de karşılaşılr. Bu pratikte de temas, taklit büyüü ve ateş kültünün görünümü dikkat çekmektedir. Benin tedavisinde halk hekimleri kombine yöntemlere başvurur.

- **Uygulama 1**

Besmele çekilip benlere dua okunur (K.K. 55).

- **Uygulama 2**

Et yedi parçaya bölünür ve bu parçalara dua okunur (K.K. 12).

- **Uygulama 3**

Sarımsağa dua okunur. Hasta okunan sarımsağı ben olan yere sürer ve sürdükten sonra sarımsağı kuruyacağı bir yere bırakır. Sarımsak çok az kaldığında kalan sarımsağı ateşte yakar. Ardından ben yok olur (K.K. 25).

- **Uygulama 4**

Ağacın küçük dallarına dua okunur ve okunmuş dualı dallar hastaya verilir. Hasta onları bir yere bırakır. Dallar kurudukça ben de yok olur (K.K. 66).

4.1.10. Beze (Berç, bez/Берч, без)

Beze, vücudun herhangi bir bölgesinde oluşabilen şişkinliktir. Sahada bezeye dair rahatsızlıkların kadınlar ile ilişkili olduğu söylenmelidir. Bilhassa kadınların memelerinde meydana gelen bezelerin sağaltımı gerçekleştirilir. Taşın bezeye sürülmesi, halk hekiminin ayağını bezeli yere dokundurması ve sıcak kumaşın bezeli yere bağlanıp hastanın terletilmesi, dualar okunarak bezeli yere tespihin sürülmesi, karahindiba bitkisinin içkiyle karıştırılıp hastaya karışımın içirilmesi, soğanın ateşe atılmasının

ardından ateşe atılan soğanın tavşanın derisine yerleştirilerek hastanın bezeli yerine konulması uygulanan pratiklere örnektir. Bu pratiklerde dinî, büyüsel, bitkisel, hayvansal, parpılama gibi yöntemler uygulanır. Ayrıca tedavi pratiklerindeki farklılık ve yöntemlerdeki çeşitlilik dikkat edilmesi gereken başka bir noktadır.

▪ **Uygulama 1**

Memelerde beze olduğunda kâseye su konur ve hekim özel taşını suya sürerek bezeli olan yere taş ile dokunur (K.K. 41).

▪ **Uygulama 2**

Hastanın memesine ayakla dokunulur ve dokunulurken “emi-domu şumuş” denir. Ardından hasta sıcak bir kumaşla memesini bağlar. Böyle yaptırılarak sıcakla birlikte hasta terler ve iyileşir (K.K. 63).

▪ **Uygulama 3**

Halk hekimi bezeli yere özel taşını sürer. Bu uygulamayı 3-5-7 defa yapar (K.K. 71).

▪ **Uygulama 4**

Çıkan bezeler tespih yardımıyla dualar okunarak tedavi edilir (K.K 77).

▪ **Uygulama 5**

Karahindiba (kakım) bitkisi kurutulup içkiye eklenir. Ardından bu karışım hastaya içirilir (K.K. 95).

▪ **Uygulama 6**

İlk önce soğan ateşe atılır. Ateşe atılan soğan ateşten çıkarılıp ikiye bölünür. Bölünen soğanlar tavşanın derisine koyularak bezeye sarılır. Bu şekildeki uygulama ile bezenin yok olacağına inanılır (K.K. 96).

4.1.11. Bingıldak, Damak ve Zayıflık Rahatsızlığı (Em boluu/Эм болуу)

Yeni doğmuş bebeklerin veya çocukların bingıldığında yara çıkması, bingıldığının çökmesi, damağının düşmesi ve buna bağlı olarak zayıflamaları, sahada derlenen halk hekimleri tarafından “*em boluu*” ifadesi ile karşılanır. *Em boluunun* tedavisi için çeşitli pratikler uygulanır. Sağaltıcılar bu tedavide değirmenin tozu, kurşun, hamur, kaplumbağa yumurtası, anne sütü ve ağaç dalı gibi nesnelere ve unsurlardan yararlanmanın yanı sıra duanın gücüne de başvurur. *Em boluunun* sağaltımında genel olarak hayvansal, bitkisel, madensel emler kullanılmış dinî, büyüsel yolla sağaltım yerine getirilir.

▪ Uygulama 1

Bebeklerin bingıldığında yara olduğunda ya da bingıldığı çöktüğünde değirmenin tozu ile sağaltılır. Tedavi yedi gün sürer. Tedavi süresince çocuk banyo yaptırılmaz. Yedi günden sonra tedaviye on gün ara verilir. Hasta on günden sonra tekrar halk hekimine gider. Eğer hastalık iyileşmediyse hastaya beş gün daha aynı tedavi uygulanır (K.K. 2).

▪ Uygulama 2

Kaplumbağanın yumurtası ile tedavi edilir. Yumurta bingıldığa sürülür. Bu pratik üç defa uygulanır (K.K. 8, 15, 45, 46, 100).

▪ Uygulama 3

Suya Fatiha, İhlas sureleri okunur. Okunmuş su bingıldak veya damağa sürülür ve okunmuş su vücuda sıçratılır (K.K. 11, 28).

▪ **Uygulama 4**

Kurşun ilk önce bir kapta eritilir. Ardından eriyen kurşun üç defa suya konur. Sonunda kurşun hamura eklenir ve su bebeğe içirilir. Hamura eklenen kurşun alınır ve hamur köpeğe verilir (K.K. 88).

▪ **Uygulama 5**

Başı yarık olan çocuklar bir ağacın iki dalının arasından “Subhanallah” denilerek geçirilir (K.K. 99).

▪ **Uygulama 6**

Zayıf olan bebeklere değirmenin tozu verilir ve bu toz bebeğe sürülür (K. K.45)

▪ **Uygulama 7**

Zayıf çocuklar, değirmenin tozu ile tedavi edilir. Değirmen tozuyla bebeğin başına, vücuduna üç defa pratik uygulanır. Tedavi sonunda bebek iyileşir (K.K. 87).

4.1.12. Boğaz Hastalıkları (Tamak oorusu/Tamak oopycy)

Boğaz hastalıkları veya boğaz ağrısı insanın sıklıkla karşılaşılabildiği ve bilhassa üşütme, soğuk alma ve enfeksiyonal nedenlere dayanan bir durumdur. Dolayısıyla bölgedeki halk hekimlerine boğaz ağrısı, şişmesi, kızarması ve tahriş olması şikayetiyle gelen pek çok hasta mevcuttur. Boğaz ağrısının sağaltımında, taş ve tespah gibi nesnelere ve çeşitli bitkilerden yararlanılır. Diğer yandan besmele ve duanın etkinliği de sağaltımda söz konusudur. Özel taşların sağaltımda etkili bir unsur olarak kullanımı, taşa yüklenen kutsiyetle ilgilidir. Genel itibariyle, boğaz hastalıkları büyüsel, dinî, bitkisel, parpılama gibi yöntemler kullanılarak tedavi edilir.

- **Uygulama 1**

Halk hekimi besmele çekip iki özel taşımlı diliyle yalayıp birbirine sürer. Taşları belli bir süre birbirine sürdükten sonra beyaz bir sıvı çıkar. Bu sıvı süttür. Boğazı ağrıyan kişi bu sütü içer ve boğazı geçer. Pratik üç defa uygulanır (K.K. 16).

- **Uygulama 2**

Boğazı ağrıyanların boğazına elle dokunularak soğuk ortadan kaldırılır (K.K. 67).

- **Uygulama 3**

Dua okunup tespih ile ağrıyan boğaza dokunularak ağrı sağıaltılır (K.K. 77).

- **Uygulama 4**

Boğaz ağrısı için altın kök (altın tamır), acı badem çekirdeğı, cevizin içindeki zarlar ve kabuklar bir içki şişesine konulup 3 gün bekletilir. Bunların içine pamuk da eklenir. Pamuk tüm pislikleri içine toplar. Bu karışım üç gün bekletilir. Boğazı ağrıyanlar bu karışımı sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa içer. Neticede hastanın ağrıdan arınılacağı düşünülür (K.K. 96).

4.1.13. Böbrek Hastalıkları (Böyrök oorusu/Бөйрөк оорусу)

Bölgede halk hekimleri böbrek ağrısı ve böbrekle ilgili rahatsızlıkları tedavi eder. Bu tedavilerde bilhassa bitkisel yöntem ön plana çıkar. Bitkisel emlerin hastaya yedirildiğı, iirildiğı veya hastalıklı bölgeye sürüldüğü görülür. Emler çeşitlilik göstermekle birlikte kaynamış su pek çok pratikte kullanılır. Bitkisel yöntemden başka masaj ve bioenerji de hastalığın tedavisinde etkindir.

- **Uygulama 1**

Hastalar naneyi (calbız) kaynamış suya atabilir, çayla içebilir veya yemekle yiyebilir. Uygulama sonunda böbrek ağrısı iyileşir (K.K. 3).

▪ **Uygulama 2**

Tedavide dağ reyhanı (kökö meren/ziziphora), nane (calbız), karahindiba (kakım), kayın (kayın), kuş üzümü (karagat) bitkileri karıştırılır ve ağrıyan yere sürülür. Hasta aynı zamanda o karışımı içer (K.K. 4).

▪ **Uygulama 3**

Böbrek hastalıkları için sabahleyin üç litre suya, üç kaşık en ucuz yıkanmış pirinç eklenir ve ekledikten sonra kaynatılır. Kaynatılan suya yoğurt eklenir. Hazırlanan karışımı hasta öğlene kadar içer. Öğle vaktinde havuç ve iki diş sarımsak rendeden geçirilir ve bunlar birbirine karıştırılır. Üç tane kuş üzümü temizce yıkanır ve bunlar ufak ufak doğradıktan sonra karışıma eklenir. Ardından karışıma yoğurt eklenir ve hasta bu karışımı yer (K.K. 42).

▪ **Uygulama 4**

Böbreği ağrıyanlara masaj yapılır (K.K. 47).

▪ **Uygulama 5**

Böbreği ağrıyanlara örümcek (cörkümüş) bitkisi iyi gelir (K.K. 53).

▪ **Uygulama 6**

Böbreğin bulunduğu bölge iki avuçla kavranıp on beş dakika boyunca bölgeye enerji verilerek tedavi edilir (K.K. 67).

- **Uygulama 7**

Böbrek ağrıları için kişniş (kinza) bitkisi suyla karıştırılır. Bu içeceği hasta bir hafta boyunca içer. Neticede böbrek temizlenir (K.K. 72).

4.1.14. Cin Çarpması (Cin tiyüü/Жин тийүү)

İnsana cin çarpması veya cin girmesi sonucu hastalar bilhassa dinî yöntemlerle sağaltılır. Cin giren hastaya çeşitli dualar, kasideler ve İmam Gazali'nin "Kimya-yı Saadet" adlı kitabından sözler okunarak cin, hastadan uzaklaştırılır. En çok okunan sureler Fatiha, Nas, Yasin, İhlas ve Cin'dir. Ayrıca dua okunurken mum yakılması, hastaya dua okundukça üflenmesi uygulanan diğer pratiklerdir. Duanın çok kez okunması ise dikkat çeken başka bir noktadır.

- **Uygulama 1**

Cin çarpanlara Yasin, Müzzemmil, Nas sureleri okunur. Ayrıca İmam Gazali'nin "Kimya-yı Saadet" adlı kitabından sözler okunur. Sureler 21-31 defa okunur (K.K. 5).

- **Uygulama 2**

Cin girenlere hastanın durumuna göre en az üç defa Fatiha, İhlas, Nas, Yasin sureleri okunur (K.K. 13).

- **Uygulama 3**

Cin girenlere Cin, Bakara, Fatiha, Felak, Nas, İhlas, Elif-Lam sureleri okunur. Ne kadar çok okunursa, hasta o kadar iyi olur. En az 50-100 defa okunur (K.K. 19).

- **Uygulama 4**

Cin girenlere mum yakılarak dua okunur. Yasin, Cin sureleri okunur. Ayrıca kasıyda (kaside) ve İmam Gazali'nin "Kimya-yı Saadet" adlı kitabından sözler okunur. Eğer hasta hafifse yedi tane, hasta ağırsa kırk bir tane mum yakılır (K.K. 52).

- **Uygulama 5**

Üç gün boyunca hastaya Fatiha, Yasin, Bakara, Ayetel Kürsi okunur (K.K. 53).

- **Uygulama 6**

Cin girenlere Fatiha, İhlas, Nas, Tebbet sureleri okunur (K.K. 64).

- **Uygulama 7**

Cin girenlere yedi defa Kur'an-ı Kerimden sureler okunur. Dua okuma esnasında cin giren kişi elini, ayağını uzatarak yatar (K.K. 87).

4.1.15. Çıiban (Sızdook/Сыздоок)

Çıiban vücudun herhangi bir bölgesinde çıkan içi iltihaplı iri bezelere denir. Çıibanın tedavisine sahada nadiren rastlanmıştır. Karşılaşılan pratiklerde çıiban, hayvansal ve bitkisel yollarla sağaltılır. Hayvanın pis kanı emmesi ve kanı içinde toplaması sonucu vücut pis kandan arındırılır ve bu yolla çıiban iyileşir. Ayrıca ayı pençesi (ayu otu) bitkisi çıibanın sağaltılmasında faydalı görülür.

- **Uygulama 1**

Çıibanın ucu patlatılıp patlatılan uca kurbağa yapıştırılır. Kurbağa pis kanı emer. Bu şekilde çıibanın geçeceği düşünülür (K.K. 34).

- **Uygulama 2**

Ayı pençesi (ayu otu) bitkisi çibana iyi gelir (K.K. 47).

4.1.16. Çıkık (Vertik/Бертик)

Çıkık rahatsızlığı, sınıkçılar tarafından tedavi edilir. Bölgede pek çok sınıkçı ile karşılaşmıştır. Sınıkçılar, çıkığı bitkisel yöntem veya masaj ile tedavi eder.

▪ **Uygulama 1**

Çıkıklar sadece elle masaj yapılarak tedavi edilir (K.K. 7).

▪ **Uygulama 2**

Ayı pençesi (ayu otu) bitkisi çıkığa iyi gelir (K.K. 47).

4.1.17. Dil Yarası (Til sarası/Тил жарасы)

Dil yarası bölgede yoğun olarak görülen bir hastalık değildir. Derlenen pratiklerde, dil yarasının büyüsel ve hayvansal yöntem ile tedavi edildiği görülür. Halk hekiminin özel taşını birbirine sürmesi sonucu çıkan sütün hastaya içirilmesi, taşın kutsiyetinin temas büyüğü ile hastalıklı bölgeye geçmesini sağlar ve hastalık sağaltılır. Hayvansal yöntemde ise diğer hastalıklardan farklı olarak kuşun kullanımı dikkat çeker. Kuşun kemiğinin suda kaynatılıp çorba yapılması ve hastaya içirilmesi ile yara iyileşir. Belirtilen pratiklerde hayvansal, madensel ve dinî yöntemden yararlanır.

▪ **Uygulama 1**

Sağaltıcı, besmele çekip iki özel taşını diliyle yalayıp birbirine sürer. Belli bir süre birbirine sürdükten sonra beyaz bir sıvı çıkar. Bu sıvı süttür. Dil yarası olan kişi bu sütü içer ve yarası geçer. Bu pratik üç defa uygulanır (K.K. 16).

- **Uygulama 2**

Kuşun kemiği suda kaynatılır ve kaynatılan suyla çorba yapılır. Hasta bu çorbayı içer (K.K. 71).

4.1.18. Egzama (Темиретки/Темиретки)

Cilt rahatsızlıklarından olan egzama, sahada tedavi edilen başka bir hastalıktır. Egzamanın tedavisinde su, sabun, aleo vera, sinir otu (baka calbırak), süpürge, kepek, gazete gibi çeşitli nesnelere faydalanılır. Ateş ve su kültünün görünür olduğu uygulamalarda dinî, büyüsel, bitkisel olmak üzere çeşitli yöntemler kullanılır. Büyüsel yöntemin temas büyüğü ile açığa çıktığı ifade edilmelidir.

- **Uygulama 1**

Hastaların köyündeki bir çeşmeden alınan su ile yıkanması istenir. Uygulama neticesinde egzama yok olur (K.K. 27).

- **Uygulama 2**

Egzama olan bölge sabun ile iyice yıkanır ve temizlenir. Ardından aleo veranın içindeki özü, temizlenen bölgeye sürülür (K.K. 28).

- **Uygulama 3**

Egzamanın kendine göre bitkisel ilaçları vardır. Örneğin sinir otu (baka calbırak) iyi gelir (K.K. 33).

- **Uygulama 4**

Ay, hilal olduğunda hastalarının egzamalı yere süpürge ile dokunması söylenir (K.K. 35).

- **Uygulama 5**

Egzaması olanlara dua okunur (K.K. 55).

- **Uygulama 6**

İlk önce gazetenin üzerine bir-iki kilo kepek konur. Ardından kepeğe kor eklenir. Gazete ve kepek yavaş yavaş yanar ve yanma sonucu yağ çıkar. O yağ bir defa egzamalı yere sürüldüğünde egzama hemen geçer (K.K. 75).

4.1.19. Felç (Kötörüm, İnsult/Көтөрүм, Инсульт)

Felç, insanı hayattaki birçok alandan soyutlayan ağır bir rahatsızlıktır. Vücutun çeşitli bölgelerinde meydana gelmektedir. Felç rahatsızlığı ile ilgili sahada dinî-büyüsel kökenli tedavi uygulamaları mevcuttur. Felç geçirenlere dua okunması, muska yazılması veya kendir ipiyle hastaların başının eşitlenmesi örnek pratiklerdir. İp ile hastanın başının eşitlenmesi uygulaması, baş ağrısının sağaltımında da kullanılır. Ancak baş ağrısı için ince ip kullanılırken felç için kendir ipi tercih edilir. Bu durum, eşitleme pratiğinin hastalığın derecesine/niteliğine göre değiştiğini göstermektedir. Dinî ve büyüsel temelli muskanın takılması ise, kötü ruhun, cinin, hastalığın iyesinin uzaklaştırılması ile ilgilidir.

- **Uygulama 1**

Felç geçirenlere 21-31 defa dua okunur (K.K. 5).

- **Uygulama 2**

Felç olan kişiye sureler okunur ve muska yazılır (K.K. 44).

- **Uygulama 3**

Felç olan hastanın kafası kendir ipi ile eşitlenir (K.K. 81).

4.1.20. Fıtık (Грыжа/Грыжа)

Fıtığın türleri olmakla birlikte sahada daha çok bel fıtığına dayalı pratiklerle karşılaşmıştır. Halk hekimleri fıtığın sağaltılmasında bitkilerden ve korseden faydalanmış; masaj ve kan yoluyla sağaltımı gerçekleştirir.

▪ Uygulama 1

Fıtığı olanlar korse ile tedavi edilir. Korsenin süresi normalde on gündür ama hastanın iki omurgasında fıtık varsa korseyi yirmi gün takar (K.K. 1).

▪ Uygulama 2

Bel veya boyun fıtıkları hacamat yapılarak tedavi edilir. İlk önce hacamat yapılacak yerler delinir ve delinen yerlere vakum yerleştirilir. Pratik sonunda vücuttaki pis kan çıkar ve bu durum hastaya iyi gelir (K.K. 18).

▪ Uygulama 3

Fıtık olan noktalara iyice basınç uygulanarak masaj yapılır (K.K. 47).

▪ Uygulama 4

Bitkisel ilaçlar yapılarak fıtık tedavi edilir. Örneğin kakım (karahindiba) bitkisi kurutularak içkiye eklenip hastaya verilir (K.K. 95).

4.1.21. Göz Hastalıkları (Köz oorusu/Кöz оорусу)

Halk hekimleri çeşitli nedenlerden dolayı gözün ağrması, kızarması şikâyetiyle gelen hastaları tedavi eder. Sağaltıcılar pek çok insanın bilhassa belli bir yaş aralığından sonra karşılaştığı katarak rahatsızlığını ve şaşılık gibi önemli sorunları da sağaltırlar. Göz hastalıkları büyük ölçüde dinî ve büyüsel yöntemlere bağlı olarak tedavi edilir. Dua ve üfleme bunların başında gelmektedir. Üfleme eylemi, büyüsel ve dinsel birer kökene

dayanır. Halk hekiminin duası kadar nefesinin de kuvvetli olduğu düşünülür. Diğer yandan bitkisel yöntem de göz hastalıkları için etkili bir sağaltım yöntemi olarak görülür. Söz gelimi havuç ve buğdayın göz sağlığı için önemli bir faydası bulunur. Kültürün bir parçası olan yiyeceklerin hastalıkların sağaltımında yardımcı unsur olması dikkat çekicidir. Halk hekimi, yemeklere okuyup üfledikten sonra hastanın okuyup üflenen yemeği yemesi sonucu, sağaltılmak istenen durum ortadan kalkar. Bu yöntemlerden başka kan alma yöntemi de göz hastalıkları için uygulanan başka bir yöntemdir.

- **Uygulama 1**

Gözleri kızaranlara “süf” denilerek üflenir (K.K. 34, 41, 65).

- **Uygulama 2**

Gözünde katarakt olanlara üflenir. Buğdaya dua okunduktan sonra buğday suya konularak 3-5-7 defa göze üflenir (K.K. 50).

- **Uygulama 3**

Gözü ağrıyanların başından kan alınır (K.K. 52).

- **Uygulama 4**

Gözleri kızarıp ağrıyanlara okunup üflenir (K.K. 53).

- **Uygulama 5**

Gözü ağrıyanlara havuç yemeleri söylenir (K.K. 59).

- **Uygulama 6**

Gözü şaşığı olanlara bıcı⁷⁶, oromo⁷⁷ gibi yemekler hazırlanır ve yemekler hastanın başına konulur. O esnada dua okunur ve dua okuduktan sonra o yemekleri hasta yer (K.K. 66).

4.2.22. Grip (Sasık tumoo/Сасык тумоо)

Grip için çok fazla tedavi yöntemi olmamakla beraber diyeteye yönelik bir tedavi şekli uygulandığı belirlenmiştir. Muhtemelen gribe dair pratiklerin azlığı, insanın grip gibi hafif bir rahatsızlığı hiçbir halk hekimine başvurmadan evinde kendi imkânlarına bağlı olarak atlatabilmesine bağlıdır.

▪ Uygulama 1

Halk hekimi sabahleyin üç litre suya üç kaşık en ucuz yıkanmış pirinci ekler ve ekledikten sonra kaynatır. Kaynatılan suya, yoğurt eklenerek öğlene kadar hasta içer. Öğle vaktinde havuç ve iki diş sarımsağı rendeden geçirir ve bunları birbirine karıştırır. Üç tane kuş üzümünü temizce yıkar ve bunları ufak doğradıktan sonra karışıma ekler. Ardından karışıma yoğurt ekler ve hasta bu karışımı yer (K.K. 42).

4.1.23. Guatr (Bogok/Богок, Zob/Зоб)

Guatr, boynun ön kısmında bulunan tiroit bezinin büyümesi sonucu gelişen bir hastalıktır. Guatrın tedavisinde halk hekimleri bitkisel, hayvansal ve kan alma yöntemlerini kullanır. Pek çok hastalığın tedavisinde faydalı olan kan alma yöntemi, guatr için de diğer kan alma pratiklerinde olduğu gibi pis kanın atılması ve kanın tazelenmesi amacıyla uygulanır. Ayrıca emme yöntemi aynı amaca hizmet ederek guatrın tedavisinde etkili görülür.

⁷⁶ Hayvanların iç organlarının ufak hâle getirilmesi ve sarımsak, soğan ve pirinç ile karıştırılmasıyla yapılan bir tür yemektir.

⁷⁷ Açılan ince hamurun içine patates, soğan ve et konulduktan sonra rulo hâlinde sarılıp buharda pişirilen bir yemektir.

- **Uygulama 1**

Hacamat ile guatr hastalıkları sağaltılır. Pis kanın çıkmasıyla hastalığın iyi olacağı düşünülür (K.K. 18).

- **Uygulama 2**

Temiz sudaki kurbağa bademciklere konulur ve kurbağanın pis kanı emmesiyle hastalıktan arınılacağı düşünülür (K.K. 55).

- **Uygulama 3**

150 gram çiğ cevizin içindeki damarları, kabukları içkili şişeye konur. Hiç güneş almayan, karanlık bir odada bir bez ile üstü kapatılarak yirmi bir gün bekletilir. Yirmi bir gün sonra ikisi birbirinden ayrılır ve hasta sabahları bekletilmiş suyu bir kaşık içer (K.K. 92).

4.1.24. İdrar Tutamama/Kaçırma (Siydik karmay alboo/Сийдик кармай албоо)

İdrar kaçırma, bilhassa ileri yaşlarda ve çoğunlukla kadınlarda daha fazla görülen bir rahatsızlıktır. Sahada idrar tutamama ile ilgili tedavi uygulamaları kadınlara yöneliktir. İdrar rahatsızlıklarının tedavisinde çoğunlukla sıcak uygulamalar yapılır. Bunun sebebi idrar rahatsızlıklarının soğuk almaya bağlı ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla soğuğa bağlı hastalıklar sıcak uygulamalar aracılığıyla iyileştirilir. Kızarmış balta ve koyun derisi sıcak uygulamada kullanılan önemli nesnelere. Ayrıca hastaya kendisini sıcak tutması önerilir.

- **Uygulama 1**

Kızarmış balta suya konur ve hastaya dua okunur (K.K. 26).

- **Uygulama 2**

Hastaya kendisini sıcak tutması söylenir (K.K. 41).

- **Uygulama 3**

Hastaya koyunun derisini örtmesi söylenir (K.K. 52).

- **Uygulama 4**

İdrar için hastaya kuru üzüm, bal, navat⁷⁸ yemesi söylenir (K.K. 93).

4.1.25. İshal (İç ötkök /Ич өткөк)

İshal, bağırsakların hızlı ve uzun çalışması sonucu dışkıının sulu bir şekilde olma hâlidir. Bölgede ishal dinî, bitkisel, su çeşitli yöntemlere bağlı olarak sağaltılır. Dua okuma, su ve bitkisel emlerden faydalanılmasının yanı sıra vazelin de ishalin sağaltımında etkili unsur olarak göze çarpar. Vazelin sahada çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan önemli emlerdendir. Vazelin daha çok soğuktan kaynaklanan rahatsızlıklara şifa vermede yardımcı unsur olarak kullanılır.

- **Uygulama 1**

Dua okunur ve ağrıyan yer elle tedavi edilir (K.K. 25).

- **Uygulama 2**

İshal olanlara sadece dokunulur ve hastalar iyileşir (K.K. 26).

- **Uygulama 3**

---

⁷⁸ Bir tür şeker.

İshal olanlara dua okunup hastanın karnına vazelin sürülür. Böylelikle hasta terler ve iyileşir (K.K. 67).

- **Uygulama 4**

Dışarıdaki otlar koparılıp toplanır ve suda kaynatılır. O suyla hasta yıkanır (K.K. 92).

4.1.26. İştahsızlık (Kıl tamak/КЫЛ ТАМАК)

İştahsızlık iştahın kapanması, aç olmama durumu olarak tanımlanabilir. Sahada iştahsızlıkla ilgili rahatsızlıkların büyük oranının bebekler ve çocuklarla ilgili olduğu; hastaların büyük çoğunluğunu bebek veya çocukların oluşturduğu ifade edilmelidir. İştahsızlığı gidermede su ve yoluyla tedavi ve dua okuma etkilidir. Ayrıca halk hekimlerinin bebeklerin/çocukların ayaklarından tutup eşikte bebekleri veya çocukları baş aşağı silmeleri büyüsel bir nitelik taşımakta ve hastalığın iyisinin vücuttan atılması amacını taşımaktadır. Bu pratik bölgede sadece iştahsız olanlar için uygulanmaz. Aynı zamanda korku şikâyeti olanlar için de sıklıkla kullanılmaktadır.

- **Uygulama 1**

İştahı olmayanlar yanında yemek getirir. Yemeklere dualar okunur ve iştahsız olanlar yemekleri yemeye başlar (K.K. 66).

- **Uygulama 2**

Suya dua okunur ve hastalar okunmuş suyu içer (K.K. 67).

- **Uygulama 3**

Yemek yiyemeyen bebekler ve çocuklar ayaklarından tutulup baş aşağı silkilir (K.K. 70).

4.1.27. Kalp Hastalıkları (Cürök oorusu /Жүрөк оорусу)

Kalp rahatsızlıklarının (kalp sıkışması, kalp krizi vs.) çeşitli sebepleri bulunur. Damar tıkanıklığı, aşırı kaygılanma bu sebeplere örnek olarak verilebilir. İnsanın yaşam koşullarını olumsuz etkileyen kalp hastalıklarının tedavisi için sahada dinî ve bitkisel yöntemlerden faydalanılır.

▪ Uygulama 1

Isırgan otu (çalkan) bitkisi suda 5-10 gün bekletilir. Bekletildikten sonra hasta suyu içer. Isırgan otu (çalkan) kanın sıvılaşmasını sağlar ve kalbe iyi gelir (K.K. 4).

▪ Uygulama 2

Kalp hastalıklarına çeşitli sureler okunur (K.K. 44, 54).

4.1.28. Kanser (Rak/Pak)

Kanser, tüm dünyada insan hayatını derinden sarsan bir hastalıktır. İnsanı hem ruhsal hem de fiziksel olarak yaşamdan alıkoyar. Dolayısıyla her kanser hastası mutlaka bu tedaviye ihtiyaç duyar. Ancak bölgedeki halk hekimleri çeşitli rahatsızlıkları başarıyla sağaltırken kanserin sağaltımında yetersiz kalmıştır. Buna rağmen kanserin sağaltımına dair bir pratik ile karşılaşmıştır. Buna göre kanserin tedavisi için diyete yönelik bir uygulama yapılır. Kemoterapi ve çeşitli akıllı ilaçların varlığına rağmen modern tıbbın da kansere karşı yetersiz kaldığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Aynı durum bölgedeki halk hekimliği uygulamaları için de geçerlidir.

▪ Uygulama 1

Sabahleyin üç litre suya üç kaşık en ucuz yıkanmış pirinç eklenir ve eklendikten sonra kaynatılır. Kaynatılan suya yoğurt eklenir ve bunu hasta öğleye kadar içer. Öğle vaktinde havuç ve iki diş sarımsak rendeden geçirilir ve bunlar birbirine karıştırılır. Üç

tane kuş üzümü temizce yıkanır ve bunlar ufak ufak doğradıktan sonra karışıma eklenir. Ardından karışıma yoğurt eklenir ve hasta bu karışımı yer (K.K. 42).

4.1.29. Karaciğer Hastalıkları (Boor oorusu/Боор оорыцы)

Siroz, karaciğer yağlanması, karaciğer kanseri, karaciğerde oluşan kistler vb. insan yaşamını etkileyen karaciğer hastalıklarından bazılarıdır. Karaciğer hastalıklarının tedavisinde, halk hekimleri daha çok bitkisel yöneme başvurur. Bitkinin yenilmesi veya suyunun içilmesi ile hastalıktan arınılacağı düşünülür. Ayrıca hayvansal bir em ve tedavi yöntemi olan sülük, karaciğer hastalıklarının sağaltımında etkilidir. Sülük çok eski zamanlardan beri birçok hastalığın sağaltılmasında şifa veren em olarak görülmüştür ve bu yönüyle eskiden beri kullanılagelmiştir. Oş Bölgesi'nde de sülüğün sağaltımda bir unsur olarak kullanılması dikkate değerdir.

▪ Uygulama 1

Hastaya ışkın (ışkın) yemesi veya ufak ufak doğrayıp çayla içmesi söylenir (K.K. 47).

▪ Uygulama 2

Hastaya havucun suyunu içmesi önerilir (K.K. 59).

▪ Uygulama 3

Hastanın karaciğeri çok kötü olduğu için karaciğerin bulunduğu bölgeye sülük konur (K.K. 78).

4.1.30. Kellik (Таз/Таз, Kel/Кел)

Halk hekimleri, kel olanlar veya saçı çok fazla dökülenler için dinsel, bitkisel, hayvansal yöntemleri kullanmaktadır. Bitkilerin yenilmesi veya yapılan karışımın ilgili bölgeye sürülmesi ile sağaltım gerçekleştirilmektedir. Dua ederek saçların yeniden çıkması sağlanmaktadır. Kelliğin tedavisinde alkol yardımcı bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte alkol bölgede başka hastalıkların tedavisinde kullanımı ile de önem taşımaktadır.

▪ Uygulama 1

Kel olanlara dağ reyhanı (kök meren/ziziphora), nane (calbız), karahindiba (kakım), kayın (kayın), kuş üzümü (karagat) bitkileri karıştırılarak bir karışım hazırlanır. Kel olan kişi bu karışımı yer ve başına sürer (K.K. 4).

▪ Uygulama 2

Hastaya iki gün boyunca dua okunur ve bütün saçları dökülür. Zamanla dökülen saçların yerini yeni saçlar alır (K.K. 24).

▪ Uygulama 3

Spirit (bir çeşit alkol) ve acı biber karıştırılır. Hastanın başına bu karışım sürülür (K.K. 74).

4.1.31. Kırık (Сınıк/Сынык)

Yapılan derleme sonucunda bölgede kırık olan yerlerin tedavisinde halk hekimleri şakşak (tahta parçalarına sarılmış ip ve bez), alçı, bez, çeşitli bitkiler ve sülük kullanılır. Sahadaki halk hekimlerinin çok azı kırığın tedavisinde alçı kullanır. Kırığın daha çok şakşak ile tedavi edildiği belirlenmiştir. Şakşağın hastada kalma süresi ise hastanın yaşına göre değişir. Sağaltmada kullanılan diğer bir yöntem bitkisel yöntemdir.

Çeşitli bitkilerin kullanımı ile kemiklerin güçleneceği düşünülür. Hem hayvansal bir em hem de sağaltmada kullanılan yöntemlerden biri olan sülük de kırığın tedavisinde etkindir.

▪ **Uygulama 1**

Kırılan yere dokunularak ilgili yer hissedilir. Şakşak denilen tahta parçalarına sarılmış ipler ve bezler kırılan yere sarılır ve tedavi uygulanır (K.K. 1).

▪ **Uygulama 2**

Kırığın sağaltımında hiçbir ilaç kullanılmaz. Şakşak denilen tahta parçalarına sarılmış ip ve bez kırılan yere sarılır. Hastanın yaşına göre şakşağın hasta üzerinde kalma süresi belirlenir. Örneğin yirmi yaşındaki genç, bir ay süre ile şakşağı takar, otuz yaşındaki kişi ise kırk gün takar (K.K. 7).

▪ **Uygulama 3**

Hasta düz yatırılır. Kırık yerlere şakşak ile alçı yapılır. Kırığı olan kişi gençse otuz gün alçıda kalır. Yaşlıysa 50-60 gün alçıda kalır. 5-10 günde bir hastanın yanına gidilir ve hastanın durumuna bakılır. Süre dolduğunda alçı çıkarılır (K.K. 39).

▪ **Uygulama 4**

Ayı pençesi (ayu otu) kırık ve çıkıklara iyi gelir (K.K. 47).

▪ **Uygulama 5**

Löşlek (uygak urugu) bitkisinin tohumundan bir iki tanesi çorbaya eklenir ve hasta bu çorbayı içer (K.K. 51).

▪ **Uygulama 6**

Kırılan kemikler elle yerine konur. Kırılan yer sonra keçe ile sarılır ve devamında şakşak ile sarılır. Sonunda alçı yapılır (K.K. 72).

▪ **Uygulama 7**

Kazgagası (örmö kara), sarmaşık (çirmook) ve kuş üzümü (karagat) biraz çorbaya atılır ve hastanın yaşına göre içeceği miktar belirlenip hasta çorbayı içer (K.K. 75).

▪ **Uygulama 8**

Kırılan yere sülük konur (K.K. 78).

4.1.32. Kısırlık (Kısır/Кысыр)

Sahadaki kısırlığa dair pratikler kadınlara yöneliktir. Halk hekimleri, bebeği olmayan kadınların dertlerine derman olmak için çeşitli tedavi şekli ve yöntemi uygular. Kısırlığın tedavisinde bilhassa tampon ve sıcak uygulama yapılır. Ayrıca kâğıda yazılan birtakım duaların okunması, kâğıdın ufak parçalara bölünüp su ile içilmesi ve muska takılması uygulanan diğer pratiklerdir. Bu pratiklerde dinî yöntemin etkin olmasının yanı sıra büyü yoluyla tedavi gerçekleştirilir.

Doğuramama nedeni olarak hastaların özellikle soğukla temaslarının fazla olması gösterilir. Bu sebeple uygulamaların pek çoğunda kadının bedenini sıcak tutması ve soğuktan uzak durması istenir. Çeşitli bitki karışımından veya hayvansal emlerden yapılan çorbanın içilmesi ile kadının terlemesi sağlanır. En çok kullanılan nesne ise tampondur. Rahmin pis olduğuna inanılarak çeşitli bileşenlerden yapılan karışım yoluyla tampon yapılmakta ve kadının vajinasına tampon takılır. Vücuttaki bütün pislikler, zararlı unsurlar tampona birikmekte, böylelikle vücut ve rahim pisliklerden arındırılır. Ayrıca kadının rahmine masaj yapılması, aynı anda dua okunması ve rahime sıcak uygulama

yapılması doğuramayan kadınlar için uygulanan diğer pratiklere örneklerdir. Hamurun yoğurulup kadının göbeğine sürülmesinden sonra köpeğe yedirilmesi ile büyüsel bir uygulama gerçekleştirilir. Köpeğin hamuru yemesiyle birlikte kadının kötü ruhtan veya kötülükten arındırılıp hamile olması sağlanmak istenir.⁷⁹

▪ **Uygulama 1**

Doğuramayan kadınlara dua okunur. Kadının ve kocasının adı kâğıda yazılır. Gün içerisinde halk hekiminin evine kaç hasta gelmişse, o kadar dua okunur. O dualardan hangisi kabul olursa ona niyet edilir. Kadının da okuması için kâğıda dua yazılır (K.K. 13).

▪ **Uygulama 2**

Doğuramayan kadına ismi sorulur ve pek çok dua okunur. Bir iki ay sonra kadının tekrar gelmesi söylenir (K.K. 24).

▪ **Uygulama 3**

Kızarmış balta soğuk suya konur ve dua okunur. Kadın okunan suyu içer (K.K. 26).

▪ **Uygulama 4**

Bal ile tampon yapılır ve vajinaya takılır (K.K. 34).

▪ **Uygulama 5**

Doğuramayan kadınların rahmine masaj yapılır (K.K. 47).

---

⁷⁹ Bu pratik için bk. **Fotoğraf 22, 23.**

- **Uygulama 6**

Doğuramayan kadınların rahmi elle düzeltilir ve mum yakılarak doğuramayan kadınlara dua edilir (K.K. 52).

- **Uygulama 7**

Kâğıda Arapça dualar yazılır. Yazılan kâğıdı hasta ezip üç gün aç karnına su ile içer. Kocası da aynı pratiği uygular. Üç günden sonra muska yazılır ve kadın doğurana kadar muskayı takar (K.K. 54).

- **Uygulama 8**

Doğuramayan kadınların memelerine elle dokunulur (K.K. 55).

- **Uygulama 9**

Doğuramayan kadınların rahmi elle düzeltilir ve doğuramayan kadınlara dualar okunur. Dua okuma esnasında masaj yapılır (K.K. 57).

- **Uygulama 10**

Üç defa ineğin dışkısı tandırda pişirilir. Dışkı sıcak alınır ve doğuramayan kadın dışkının üstüne oturtulur ve kadının terlemesi sağlanır. Bu pratik üç gün uygulanır ve üç gün içinde kadının soğuk herhangi bir şeye temas etmemesi söylenir (K.K. 60).

- **Uygulama 11**

Doğuramayan kadınlara dua okunur (K.K. 65).

- **Uygulama 12**

Yedi gün boyunca geyiğin safrasıyla yapılan çorba içirilir ve kadın terletilir. Yedi gün boyunca kadının kocasıyla birlikte olmaması, kendisini soğuktan uzak tutması gerektiği söylenir (K.K. 70).

- **Uygulama 13**

Doğuramayan kadınların rahmi düzeltilir. Ayetel Kürsi, Fatiha, İhlas, Yasin sureleri yedi ya da on bir defa okunur (K.K. 74).

- **Uygulama 14**

Yılan kaynatılır ve yılandan çorba yapılır. Kadın çorbadan içer (K.K. 84).

- **Uygulama 15**

Hamur yapılır ve kadının göbeğine hamur sürülür. Pratik sonrasında hamur köpeğe verilir (K.K. 94).

- **Uygulama 16**

Doğuramayan kadınların rahmine masaj yapılır (K.K. 98).

4.1.33. Kızamık (Kızamık/Кызамык)

Kızamık özellikle çocukluk zamanında sıklıkla görülen bulaşıcı bir hastalıktır. Kızamığın tedavi edilmesi için halk hekimleri tarafından farklı pratikler uygulanır. Bunun için sahada en çok dinsel yöntemin kullanıldığı görülmekle birlikte büyüsel, bitkisel, madensel yolla; su ve tütsü yoluyla sağaltım gerçekleştirilir. Ayrıca hastalara bazı yemekleri yemeleri önerilir.

- **Uygulama 1**

Kızamık olan hastaya yağsız yemek ve ineğin etini yemesi söylenir (K.K. 3).

▪ **Uygulama 2**

Üç bölük ekmeğe dua okunur ve hasta ekmeği evinde karığın kenarına nemli bir yere gömer (K.K. 13).

▪ **Uygulama 3**

Hastaya ballı çay içmesi söylenir (K.K. 33).

▪ **Uygulama 4**

Demir ve taş birbirine değdirilir. İkisinin birbirine değdirilmesi ile kıvılcım çıkar. Bu kıvılcımlar hastaların vücuduna değerse kızamık geçer (K.K. 54).

▪ **Uygulama 5**

Çay, su, tuza dua okunur ve okunan nesnelere hastalar yer veya içer (K.K. 57).

▪ **Uygulama 6**

Isırığa dua okunur ve evde ısırık yakılıp ev tütsülenir (K.K. 66).

▪ **Uygulama 7**

Vazelin hastanın vücuduna sürerken aynı anda dua okunur (K.K. 90).

▪ **Uygulama 8**

Dışarıdaki yeşil otlar toplanır ve kaynatılır. Kaynatılan su ile hasta vücudunu yıkar (K.K. 92).

4.1.34. Korkma (Cürök tüşüü/Жүрөк түшүү)

Sahada yapılan alan araştırması neticesinde en sık rastlanan rahatsızlık ve uygulanan tedavi şekillerinden birisi şüphesiz korkuya yönelik pratiklerdir. Korku bölgede özellikle damağın düşmesi ve yüreğin sıkılıp korkması şeklinde tanımlanır. Halk hekimlerine gelen hastaların büyük bir bölümünü korkan hastalar oluşturur. Bilhassa korku şikâyeti ile gelen kişiler bebekler ve çocuklardır. Halk hekimliği sadece bedensel değil; bununla beraber pek çok ruhsal/psikolojik rahatsızlıkların, hastalıkların sağaltılmasında etkin rol oynar. Korku modern tıbbın sağalttığı hastalıklardan biri değildir. Korkan kişiler çareyi halk hekimlerine gitmekte bulur. Oş Bölgesi'nde de halk hekimlerine düşen görev ve beklenti oldukça yüksektir. Dolayısıyla halk hekimleri gelen hastalara derman olabilmek için birçok tedavi yöntemi uygularlar. Korkunun giderilmesinde dinsel, büyüsel, bitkisel, madensel, hayvansal, su vb. birçok yöntem kullanıldığı söylenmelidir.

Saha araştırması sonucu korkunun tedavisinde özellikle dinsel ve suya dayalı tedavi yöntemlerin kullanıldığı ifade edilmelidir. Suya okunan dua sonrası okunmuş suyun korkan kişilerin vücuduna sıçratılması, püskürtülmesi, içirilmesi gibi pek çok pratiği uygulayarak halk hekimleri korkuyu defetmeye çalışılır. Bölgede kurşun, nazarın çıkarılmasından ziyade korkunun giderilmesinde ana unsur olarak kullanılır. Kurşunun eritilip suya atılması ve korkan kişinin bu suyu en az üç defa içmesi veya suyun vücuda sıçratılmasına yönelik pratikler ile sağaltıcılar korkunun vücuttan çıkmasını umar.⁸⁰ Aynı durum bıçak ile de sağlar. Madensel emlerin korkuyu gidermedeki etkisini başka pek çok pratikte görmek mümkündür. Söz gelimi yeni doğan bebeğin kırkı çıkarılıncaya dek korkmasını ve albastı gibi kötü ruhların yanına gelmesini engellemek amacıyla baş ucuna demir, bıçak gibi madensel emlerin konulduğu bilinir. Korkunun vücuttan çıkarılmasında sıklıkla karşılaşılan yöntemlerden başka biri de büyüsel yöntemdir. Bilhassa benzeri benzer ile tedavi etme korkunun defedilmesinde faydalanılan büyüsel yöntem örneğidir. Okunmuş suyun damağa, başa, vücuda püskürtülmesi, sıçratılması; bebeğin ya da çocuğun ayaklarından tutulup baş aşağı silkilmesi; damağın yukarı doğru kaldırılması

---

⁸⁰ Bk. Fotoğraf 1.

gibi pratikler ile bedene ve ruha korku verilerek bedeninin ve ruhunun irkilmesi sağlanmış; bu şekilde korku vücuttan atılmaya çalışılır.

- **Uygulama 1**

Korkanlara 21-31 defa dua okunur (K.K. 5).

- **Uygulama 2**

Dualar okunarak bıçak ile korkanların kalbi, vücudu sıvazlanır. Gelen hastalar bebek veya çocuksa ayaklarından tutularak baş aşağı silkilir (K.K. 8).

- **Uygulama 3**

Fatiha, Nas, Felak sureleri okunarak taş ile korkanların kalbi, vücudu sıvazlanır. Uygulama üç ile yedi kere tekrarlanır. Gelen hastalar bebek veya çocuksa ayaklarından tutularak baş aşağı silkilir (K.K. 12).

- **Uygulama 4**

Suya dualar okunarak korkanlar sağaltılır (K.K. 14, 15).

- **Uygulama 5**

Aç karnına sabahları 3-5-7 defa su ve taş kullanılarak dualar eşliğinde hastanın damağı ve yüreğı yukarı kaldırılır (K.K. 16).

- **Uygulama 6**

İlk önce kurşun bir kapta eritilir. Eritilen kurşun suya konur. Korkan kişi bu sudan üç defa içer (K.K. 23, 25, 58).

- **Uygulama 7**

Elle okunmuş suya dokunulduktan sonra, çocukların damakları üç defa yukarı kaldırılır (K.K. 30).

- **Uygulama 8**

Korkanların başına, kalbine su sıçratılarak tedavi edilir (K.K.36, 64).

- **Uygulama 9**

İlk başta korkanların su ile damağı yukarı kaldırılır. Korkanların ellerine, ayaklarına su sıçratılır ve hasta çocuk veya bebekse ayaklarından kaldırılıp yere doğru silkilir (K.K. 37).

- **Uygulama 10**

Ele su değdirilip korkanların damağı kaldırılır ve su göğre doğru sıçratılır (K.K. 50).

- **Uygulama 11**

Korkanlara dualar okunur. Ardından kurşun eritilir ve ilk iki gün eritilen kurşun hamura konur. Üçüncü ve son eritilen kurşun çamura konur. En sonunda çamura konulan kurşunu korkan kişi üç gün takar (K.K. 54).

- **Uygulama 12**

Beş yaşına kadar olan çocuklar için suya dua okunur ve okunmuş olan suyu halk hekimi ağzına alarak hastaya püskürtür. Hasta beş yaşından büyük ise okunmuş su, hastanın başına, yüreğine sıçratılır (K.K. 66).

▪ **Uygulama 13**

Korkanlar sabah abdest alınan suyun kalan suyuyla tedavi edilir. Arapça yazılmış özel kâseye su konur ve korkan kişiye sıçratılır. Bu pratiğin sabah gün doğmadan yapılması gerekir (K.K. 71).

4.1.35. Mide Hastalıkları (Aşkazan oorusu/Ашказан оорусу)

Gastrit, reflü, mide yanması, mide ekşimesi mide hastalıkları arasındadır. Bölgede mide hastalıkları, dinî, büyüsel, kan alma, sıvazlama, bitkisel, bioenerji gibi yöntemler yoluyla tedavi edilir. Pis kanın vücuttan çıkarılarak vücudun rahatlatılması, masaj yapılarak veya sıvazlanarak ağrıyan bölgenin sıcak hâle getirilmesi, bitkisel emlerden oluşan karışımın yenilmesi-içilmesi, okunmuş suyun içilmesi, mideye vazelin sürülerek bölgenin sıcak hâle getirilmesi, on beş dakika enerji verilerek bölgenin sıcak hâle getirilmesi uygulanan pratiklere örneklerdir. Bu uygulamalarda dikkat çeken ortak husus ise mideye sıcak uygulamalar yapılmasıdır.

▪ **Uygulama 1**

Hacamat yapılacak olan noktalar delinir ve o noktalara kan alınacak aletler yerleştirilir. Yerleştirildikten sonra pis kanlar vücuttan alınır. Alınan pis kandan sonra, hastalığın geçeceğine inanılır (K.K. 18).

▪ **Uygulama 2**

Midesi ağrıyanların midesi sıvazlanarak bölge sıcak hâle getirilir ve tedavi edilir (K.K. 37).

▪ **Uygulama 3**

Sabahleyin üç litre suya üç kaşık en ucuz yıkanmış pirinç eklenir ve ekledikten sonra kaynatılır. Kaynatılan suya yoğurt eklenir. Bu karışımı hasta öğleye kadar içer. Öğle vaktinde havuç ve iki diş sarımsak rendeden geçirilir ve bunlar birbirine karıştırılır. Üç

tane kuş üzümü temizce yıkanır ve bunlar ufak ufak doğandıktan sonra karışıma eklenir. Ardından karışıma yoğurt eklenir ve hasta bu karışımı yer (K.K. 42).

- **Uygulama 4**

Okunmuş suyu hasta içer (K.K. 54).

- **Uygulama 5**

Midesi ağrıyanlara vazelin sürülerek bölge sıcak tutulur (K.K. 64).

- **Uygulama 6**

Halk hekimi iki avucuyla mideye 15 dakika enerji verir ve hasta tedavi edilir (K.K. 67).

- **Uygulama 7**

Karahindiba (kakım) bitkisi kurutulup içkiye eklendikten sonra karışım hastaya içirilir (K.K. 95).

4.1.36. Miyom (Миома/Миома)

Hâlihazırda sıkça karşılaşılan kadın hastalıklarından bir tanesi olan miyom, rahimde ortaya çıkan bir rahatsızlıktır. Bölgede, miyom su, bitkisel ve kan alma yöntemleri ile sağaltılır. Böbrekten pis kanın çıkarılması ve ışkın denilen bitkinin damarının yenilmesi ve suda bekletilip içilmesi uygulanan pratiklere örneklerdir.

- **Uygulama 1**

Miyomu yok etmek için böbrekten kan alınır (K.K. 51).

- **Uygulama 2**

Işkının (ışkın) damarı suya koyulur ve hasta bunu üç gün boyunca yer ve içer (K.K. 84).

4.1.37. Nazar (Kirine kirüü/Кирине кирүү)

Alan araştırması neticesinde bölgede sıkça karşılaşılan rahatsızlıklardan biri olan nazar, ruhsal/psikolojik yönüyle modern tıpta tedavi edilmesi pek mümkün olmayan bir rahatsızlıktır. Kötü gözlerden, kıskanılmaktan, imrenilmekten, beğenilmekten vb. kaynaklanan nazar için halk hekimleri çeşitli tedavi uygulamaları geliştirmiştir. Şüphesiz bu duruma sadece Oş Bölgesi'nde rastlanılmaz. Çeşitli toplumlarda nazara dair uygulamalar bulunmakta ve buna bağlı olarak nazarın engellenmesi veya çıkarılmasına yönelik pek çok pratik uygulanmaktadır.

Oş Bölgesi'nde nazarın çıkarılmasında halk hekimleri dinî, büyüsel, madensel, bitkisel, parpılama, su, ateş gibi pek çok yöntem ve emden yararlanırlar. Dinî yolla sağaltımda daha çok kâğıt, kül, tuz, bıçak, kamçı, gazete, kesek, tespih gibi nesnelere çeşitli dualar okunarak pratik gerçekleştirilir. Uygulama esnasında bu nesnelere ile parpılama kökenli yöntem olan vücudun, başın, kolların sıvazlanması dikkate değerdir.⁸¹ Halk hekimleri dua eşliğinde bu nesnelere yardımıyla vücuda temas ederek nazarı çıkarmaya çalışır. Kullanılan nesnelere kamçı ile sağaltıcılar hem hastanın vücuduna vurulup, dualar okunarak hastanın vücudu uyarılmış hem dinî hem de parpılama yöntemi uygulanır.

Duaların gücü ve tesiri ile nazar çıkarılmaya çalışılır; bilhassa Fatiha, İhlas, Nas, Felak surelerinin okunmasıyla sağaltım güçlendirilir. Kullanılan kâğıt, kesek, tuz, kül, gazete, ısırık vb.nin vücuda temas ettirilmesi ile temas büyüüne; pratiğin sonunda bu nesnelere yakılması, suya atılması ile taklit büyüüne başvurularak kötü ruhun, kem gözün ortadan kaldırılması sağlanır. Zaman zaman “*menin kolum emes, Umay Ene'nin, Batma Zuura'nın kolu...*” denilerek büyüsel sözlere dinsel hüviyet kazandırılıp kötü ruhun çıkarılması, kötü ruhtan hastanın arındırılması istenmiştir. Pratiklerin tamamının en az üç defa uygulanması ile büyüsel ve dinî tesirin gücü arttırılmak istenir. Halk

⁸¹ Bk. Fotoğraf 2.

hekimleri hastalarını sağaltırken birden fazla yöntem kullanarak tedavinin etkinliğini ve gücünü arttırmayı amaçlar. Nazarı çıkarmada çoğunlukla kombine uygulamalara başvurarak kötü ruhları, kem gözü defetmek için çaba sarf ederler.

- **Uygulama 1**

Hastanın başı ve vücudu kâğıt veya bıçak ile üç defa sıvazlanır (K.K. 8).

- **Uygulama 2**

Nazar değen kişiye dualar okunur (K.K. 9).

- **Uygulama 3**

Üç bölük kâğıt veya kesek alınır. Dualar okunarak üç defa nazar değen kişinin başı, vücudu sıvazlanır. Uygulama bittikten sonra kâğıt yakılır, kesek ise suya atılır (K.K. 12).

- **Uygulama 4**

Üç defa Fatiha suresi okunarak tespih ile hastanın vücudu sıvazlanır (K.K. 14).

- **Uygulama 5**

Tespih ile ilk başta yedi defa İhlas, sonra yedi defa Fatiha, Felak, Ayetel Kürsi okunur. En sonunda salavat getirilir (K.K. 20).

- **Uygulama 6**

Genellikle bir defa özel bıçak ile Ayetel Kürsi, Fatiha sureleri okunarak hastanın vücudu sıvazlanır (K.K. 21).

- **Uygulama 7**

Nazarı çıkarmada gazete veya kâğıt kullanılır. Pratik 1-3-5-7 defa sürebilir. Pratik sona erdikten sonra kâğıt veya gazete yakılır (K.K. 24).

▪ **Uygulama 8**

Tuz veya kâğıt ile üç defa hastanın vücudu, başı sıvazlanır (K.K. 25).

▪ **Uygulama 9**

Kâğıt ile dualar okunup üç defa hastanın başı, vücudu sıvazlanır (K.K. 28).

▪ **Uygulama 10**

Nazarı çıkarmada kâğıt, tuz, tespih, ısırik kullanılır. Bunlar ile hastaya dua okunarak hastanın nazarı çıkarılır (K.K. 30).

▪ **Uygulama 11**

Besmele çekilir ve “*menin kolum emes, Umay Ene'nin, Batma Zuura'nın kolu...*” denilerek bıçak veya kağıtla en az üç defa hastanın vücudu, başı sıvazlanır (K.K. 32).

▪ **Uygulama 12**

Kâğıdın içine bazen tuz bazen kül konur ve üç defa dua okunarak hastanın başı, vücudu sıvazlanır (K.K. 35).

▪ **Uygulama 13**

Kamçı ile nazar çıkarılır (K.K. 40).

▪ **Uygulama 14**

Üç veya yedi defa tespih ile hastanın vücudu, başı sıvazlanır (K.K. 41).

▪ **Uygulama 15**

Fatiha, İhlas, Nas ve Felak sureleri okunarak yedi defa tespih ile hastanın başı, vücudu sıvazlanır (K.K. 46).

▪ **Uygulama 16**

İsırık, bıçak veya tuz ile nazar çıkartılır. Ayrıca kamçı ile vücuda vurulup aynı esnada dua okunarak nazar çıkartılır (K.K. 57).

▪ **Uygulama 17**

Tespih ile Fatiha, İhlas, Kevser ve Ettehiyyatü sureleri okunur (K.K. 91).

4.1.38. Nefes Darlığı (Demi kısıluu/Демн кысылуу)

Bölgede nefes darlığı çeken hastaların iyileştirilmesinde bioenerji ve bitkisel yöntemler kullanılır. Enerji verilerek bölge sıcak tutulmaya çalışılır. Günümüzde de çeşitli sebeplerden ortaya çıkan nefes darlığı durumlarında insanlar kişisel çabaları ile bitkisel uygulamalara başvurabilmektedir. Zencefil, ıhlamur, adaçayı gibi bitkiler bahsedilen duruma örnektir. Buna benzer olarak sahada acı bademin nefesin açılmasında etkili bir bitkisel em olarak hastaya tavsiye edildiği belirlenmiştir.

▪ **Uygulama 1**

Nefes darlığı çekenlere eliyle dokunur ve bir süre enerji vererek sıcak uygulama yapılır (K.K. 67).

▪ **Uygulama 2**

Nefes darlığı çekenlere acı badem yemeleri tavsiye edilir (K.K. 96).

4.1.39. Safra Kesesi Hastalıkları (Öt oorusu/Өт оорусу)

Safra hastalıklarının tedavisinde sülük ve bitkisel em olan acı bademin kullanıldığı görülür. Sülük birçok hastalıkta kullanıldığı gibi safra hastalıklarının iyileştirilmesinde de etkin rol oynar.

- **Uygulama 1**

Sülük vücuda konur (K.K. 78).

- **Uygulama 2**

Hastaya acı badem yemesi söylenir (K.K. 96).

4.1.40. Sara (Talma/Талма)

Sara, beyinde meydana gelen sarsıntılar sonucunda ortaya çıkan kronik bir rahatsızlıktır. Bu hastalık insanın günlük yaşamını olumsuz etkilemektedir. Saranın sağaltılmasında halk hekimleri dinî ve ırvasa kökenli olan göçürme yönteminden faydalanır. Göçürme yöntemi ile hastaya herhangi bir temas olmadan, hastalık bir nesneye veya hayvana göçürülür. Halk hekimi, hastalığı tavuğa göçürerek hastanın saradan kurtulmasını sağlar. Başka bir halk hekimi saranın tedavisinde dua yöntemini kullanır. Bir alet yardımıyla yirmi dakika boyunca hastanın ağzından köpükler alınarak gerçekleştirilen bir pratiğe de rastlanır.

- **Uygulama 1**

Sara hastalığı tavuğa göçürülür (K.K. 60).

- **Uygulama 2**

Sara olan hasta yatırılır ve bir aletle yardımıyla hastanın ağzından köpükler çıkarılır. Bu pratik yirmi dakika uygulanır (K.K. 81).

▪ Uygulama 3

Sara olanlara “Vela havle vela kuvvete illa billahil aliyyil azim” ne kadar okunursa hastanın o kadar iyi olacağı düşünülür (K.K. 96).

4.1.41. Sarılık (Sarık/Сарык)

Sarılık, derinin ve göz akının sarı renkte gözükmesi sonucu ortaya çıkan rahatsızlıktır. Bölgedeki halk hekimleri, sarılığın sağaltılmasında dinî, büyüsel, bitkisel, hayvansal, madensel, ırvasa, kan alma vb. çeşitli yöntemlerden yararlanır. Bununla birlikte sağaltımda kombine uygulamalar beraber kullanır. Söz gelimi hastaya herhangi bir temas olmadan su, çay, tuz, ısırik gibi nesnelere dua okunur. Bahsedilen pratiklerde büyüsel, dinî ve ırvasa kökenli bir pratik söz konusudur. Pek çok hastalığın tedavisinde etkili olan bu üç yöntemin bir arada kullanımı sayesinde tedavideki etkinlik artırılır. Ayrıca sarılığın sağaltılmasında bitkiler de etkili bir em olarak kullanılır. Kan alma yöntemi ise, hastaların yağsız yemek yemeleri ve özellikle ineğin etinin tüketilmesinin tavsiye edilmesi şeklinde uygulanır. Sarılık yetişkin, çocuk ve bebeklerde görülebildiği için hastalığındaki yöntemlerin farklılık ve çeşitliliği, bölgede hastalığa yakalanma oranının fazla olabileceği, halk hekimlerinin hastalığın sağaltımında zorlanabildikleri veya tedavinin etkinliğinin halk hekimlerince arttırılmak istenmesi düşüncelerini açığa çıkar.

▪ Uygulama 1

Sarılık olan hastaya yağsız yemek ve ineğin etinin yenmesi söylenir (K.K. 3).

▪ Uygulama 2

Kekik (kiyik) ve nane (calbız) bitkilerini hasta suyla veya çayla içer (K.K. 9).

▪ **Uygulama 3**

Üç bölük ekmeğe dua okunur ve hasta ekmeği evinde karığın kenarına nemli bir yere gömer (K.K. 13).

▪ **Uygulama 4**

Hacamat yapılacak olan noktalar delinir ve o noktalara kan alınacak aletler yerleştirilir. Yerleştirildikten sonra pis kanlar vücuttan alınır. Alınan pis kanın ardından, hastalığın geçeceğine inanılır (K.K. 18).

▪ **Uygulama 5**

Hastalara ballı çay içmeleri söylenir (K.K. 33).

▪ **Uygulama 6**

Demir ve taş birbirine değdirilir. İkisinin birbirine değdirilmesi ile kıvılcım çıkar. Bu kıvılcımlar hastaların vücuduna değerse sarılık geçer (K.K. 54).

▪ **Uygulama 7**

Çay ve tuza dua okunur (K.K. 57).

▪ **Uygulama 8**

Isırığa dua okunur ve hasta ısırığı eve götürüp yakar (K.K. 66).

4.1.42. Sedef (Psoriaz/Псориаз)

Sedef, çeşitli şekillerde ve boyutlarda, beyaz renkte ve kızarıklar şeklinde ortaya çıkan bir deri hastalığıdır. Sedef için bölgedeki halk hekimleri daha çok bitkisel yöntemden faydalanır. Bitkilerden yapılan karışımın vücuda sürülmesi veya bitkilerin yenilmesi, içilmesi ile tedavi gerçekleştirilir. Bitkilerin cilt rahatsızlıklarının tedavisinde tercih edilmesi son derece önemlidir. Ayrıca sedefin tedavisinde dinî yöntem de kullanılır.

▪ Uygulama 1

Sedefin sağaltımında dağ reyhanı (kök meren/ziziphora), nane (calbız), karahindiba (kakım) kayın (kayın), kuş üzümü (karagat) bitkileri karıştırılır ve bu karışım sedef olan yerlere sürülür. Hasta aynı zamanda yapılan karışımı içer (K.K. 4).

▪ Uygulama 2

Sedef olan bölge sabun ile iyice yıkanır ve temizlenir. Ardından aleo veranın (aleo) içindeki özü temizlenen bölgeye sürülür (K.K. 28).

▪ Uygulama 3

Sinir otu (baka calbırak) sedefli bölgeye iyi gelir (K.K. 33).

▪ Uygulama 4

Fatiha, İhlas, Yasin sureleri okunur ve salavat getirilir (K.K. 57).

4.1.43. Sıtma (Bezgek/Безгек)

Sıtma, sivrisinek ısırması sonucu ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklardan bir tanesidir. Bölgede yalnızca bir pratiğe rastlanmıştır. Bu pratiğe göre sağaltıcı sıtmalı hastayı özel taşıyla tedavi eder.

▪ Uygulama 1

Sıtma, halk hekiminin özel taşıyla tedavi edilir (K.K. 41).

4.1.44. Siğil (Sööl/Сөөл)

Siğil, derinin üst tabakasında oluşan kabartı şeklindeki oluşumdur. Cilt rahatsızlıklarından biri olan siğilin sağaltımı için bölgede pek çok yöntem ve pratik bulunmaktadır. Dinî, büyüsel, ırvasa, parpılama, bitkisel, hayvansal, su, tütsü gibi birçok yöntem ve em siğilin sağaltılmasında kullanılır. İfade edilenler arasında en çok siğilin sağaltımında dinî yöntemden yararlanıldığı söylenmelidir. Fakat bu yöntem tek başına kullanılmaz. Fatiha, İhlas, Nas, Felak, Ayetel Kürsi, Yasin, Bakara, Elif-Lam, Kunut, Kevser gibi surelerin okunmasının yanı sıra tedavinin etkinliği ırvasa, büyüsel vb. yöntemlerle desteklenerek güçlendirilir. Belirtildiği gibi siğil tek bir yöneme bağlı olarak değil pek çok yöntem kullanılarak kombine şekilde sağaltılır. Hastaların getirdiği bazı nesnelere halk hekimleri tarafından okunan dualar ve hastaların okunan nesnelere yemesi, içmesi, yakması, gömmesi, siğile sürmesi, o nesnelere yıkanması gibi çeşitli pratikler yoluyla tedavi uygulanır. Böylelikle dinî yöntemin yanı sıra büyüsel, ırvasa, parpılama gibi yöntemler bir arada kullanılarak siğilin sağaltımı gerçekleştirilir.

Siğilin sağaltımında ip, kesek, mısır, buğday, çay, ağaç dalı, kül, ısırık, tuz, devenin yünü, patates, patates kabuğu gibi nesnelere dualar okunur. Bu nesnelere sağaltımın sonunda yenilmesi, içilmesi, yakılması, suya atılması, gömülmesi vb. ile sağaltım taklit ve temas büyüüne dayandırılarak gerçekleştirilmek istenir. Halk hekiminin nefesinin ve tükürüğünün sağaltımda önemli bir yer edinmesi, ifade edilmesi gereken başka bir noktadır. İpe duayla birlikte tükürülmesi veya “süf” diye üflenmesi,

sonunda ipin yakılması yahut nemli bir yere gömülmesi ile taklit büyüüne başvurulur. Halk hekimi gücüne güç katarak sağaltımdaki etkinliğine devam eder ve siğili yok eder hâle gelir. Bu nesnelere başka, gökyüzüne yönelik uygulamalar da bulunur. Yıldızların çıkmasının ardından dua okunarak veya ayın durumuna göre süpürge kullanılarak siğil iyileştirilmeye çalışılır. Siğilin yuvarlağın dışına taşmasını engellemek adına siğil mürekkep ile çizilir veya yuvarlak içine alınır. Bu uygulama, parpılama kökenli karalama yöntemi ile gerçekleştirilir. Bitkisel ve hayvansal emler de siğilin sağaltımında etkilidir.

Bazı sağaltıcılar tedavide okunan dualarını söylememeyi tercih eder. Bahsedilen halk hekimleri duaların kendilerine özgü olduğunu belirtmiştir. Sahada siğili tedavi eden halk hekimleri genel itibarıyla tedaviyi en az üç defa uygular. Bunlara ek olarak siğil, Oş Bölgesi'nde en çok tedavi edilen cilt hastalıklarından biridir.

▪ **Uygulama 1**

Siğiller ipele tedavi edilir (K.K. 2).

▪ **Uygulama 2**

Siğiller sureler ile tedavi edilir fakat halk hekimi hangi sureleri okuduğunun bilgisini paylaşmak istememiştir (K.K. 4).

▪ **Uygulama 3**

Siğil çıkanlar toprak keseği, mısır ve buğday getirir. Getirilen nesnelere dua okunur ve daha sonra siğilin üzerine sürülür. Hasta bu nesnelere suya atarsa iyileşir. Pratik üç defa tekrarlanır (K.K. 10).

▪ **Uygulama 4**

Siğilin kendi duası vardır. Fatiha, Nas sureleri okunup mutlaka salavat getirilir. Sağaltıcının da kendine özel duası vardır. Kesek ve ipele çevrilmiş küçük dallara dua okunur. Hastaların kendileriyle beraber getirdikleri nesnelere dua okunduktan sonra,

hasta dua okunmuş nesnelere eve götürüp siğil ve yaraların üzerine sürer. Ardından nesnelere karışın kenarına yakın yere gömerler (K.K. 13).

▪ **Uygulama 5**

Siğil ve yaralar sureler yoluyla iyileştirilir. Bakara, Fatiha, Elif-Lam, Felak, Nas, İhlas sureleri okunur. Ne kadar çok dua okunursa, hasta o kadar iyi olur. Dualar en az 50-100 defa okunmalıdır (K.K. 19).

▪ **Uygulama 6**

Siğiller, dua ile tedavi edilir (K.K. 26).

▪ **Uygulama 7**

Siğil gibi deri hastalıkları aleo vera (aloe) ile tedavi edilmektedir. Deri arap sabunu ile iyice yıkayıp ilgili yere aleo veranın içindeki öz sürülür (K.K. 28).

▪ **Uygulama 8**

Siğile sureler okunup siğilin üzerine su saçılır (K.K. 33).

▪ **Uygulama 9**

Siğiller için halk hekiminin kendine özel duaları vardır. Kunut, Yasin gibi sureler okunur (K.K. 34).

▪ **Uygulama 10**

Siğil ve cilt hastalıkları ay, hilal olduğunda süpürge ile hastalıklı bölgeye dokundurularak sağaltılır (K.K. 35).

▪ **Uygulama 11**

Cevizin yaprağı yağlanıp hastanın yaprağı siğile sürmesi beklenir. Pratik neticesinde siğilin gideceğine inanılır (K.K. 36).

▪ **Uygulama 12**

Siğillere yıldız çıktığında dua okunur (K.K. 37).

- **Uygulama 13**

Siğile dualar okunur. Fatiha suresi yedi defa keseğe okunur (K.K. 41).

- **Uygulama 14**

Siğile ayet yazılır. Devenin yününe dua okunur ve yaklaşık beş günde siğil yok olur (K.K. 44).

- **Uygulama 15**

İpe dualar okunur ve ip hastaya verilir. Hastalar siğil olan yere ipi sürüp yakarlar. Yanan ipin külü de siğil olan yere sürülür (K.K. 46).

- **Uygulama 16**

Sureler ipe okunup siğil tedavi edilir (K.K. 47).

- **Uygulama 17**

Siğiller dua okunarak tedavi edilir. Fatiha, Ayetel Kürsi gibi sureler okunur. Hastalar, kendileriyle bir nesne getirdiğinde hekim onlara da okur. Çay, tuz, ısırik gibi şeyler getirirler. Eğer getirmezlerse de hastaya okunur (K.K. 52).

- **Uygulama 18**

Siğilin duası vardır. Kevser ve İhlas sureleri okunur (K.K. 53).

- **Uygulama 19**

Siğil gibi cilt hastalıkları dua ile tedavi edilir. Fatiha, İhlas ve Yasin sureleri okunur. Ardından ise salavat getirilir (K.K. 57).

- **Uygulama 20**

Siğil suya okunarak tedavi edilir. Kesek ya da çok ince dallara dua okunur. Eğer hasta ince dalı evine götürüp asarsa, o dal gitgide kurur ve kurumaya eş zamanlı olarak siğil de yok olur (K.K. 58).

- **Uygulama 21**

Siğil için ince siyah ipe “süf süf” diye dua okunur. O ip nemli ve derin bir yere gömülür. O ip çürüdüğü zaman siğil gidecektir (K.K. 64).

- **Uygulama 22**

Siğil için ipe tükürülerek tedavi uygulanır. Sağaltıcı tükürdüğünde siğiller yok olmaya başlar. Ardından hastanın ipi yakması beklenir (K.K. 70).

- **Uygulama 23**

Siğil ipe dua okunarak tedavi edilir. Hastanın tuz ile kül getirmesi beklenir. Bu nesnelere de dua okunur ve hepsi siğilin üzerine konur (K.K. 74).

- **Uygulama 24**

Siğili yok etmenin birçok yöntemi vardır. İlki ay çıktığında süpürge ile siğilin üzerine dokundurmakdır. İkincisi mürekkebi sürerek iyileştirmektir. Ancak üç yıldan fazla süredir mevcut olan siğilleri mürekkep iyileştirmez (K.K. 75).

- **Uygulama 25**

Siğili gidermek için patatese dua okunur. Her hafta bir defa patatese dua okunup siğile sürülür. Ay, hilal olduğunda tüm siğiller yok olur (K.K. 81).

- **Uygulama 26**

Siğil ve yaralara Kur’an-ı Kerimden sureler okunur. Fatıha, İhlas sureleri okunur. Hastalar 3-7 defa gelir. Sağaltıcı elindeki yüzde otuz enerji ile tedavi etmektedir (K.K. 82).

- **Uygulama 27**

Patatesin kabuklarına dua okumanın ardından patatesin siğile sürülmesiyle siğil sağaltılır (K.K. 99).

4.1.45. Sivilce (İsirkek/Исиркек)

İnsanın daha çok yüzünde çıkan deri rahatsızlığıdır. Sivilcenin sağaltılmasında halk hekimi kâğıttan, kepekten ve ateşten faydalanarak bir karışım hazırlanır. Kâğıt ve ateş bölgede pek çok hastalığın sağaltılmasında kullanılır. Bu iki nesnenin sivilcenin tedavi edilmesinde de aktif rol oynadığı söylenmelidir.

▪ Uygulama 1

İlk önce gazetenin üzerine bir, iki kilo kepek konur. Ardından kepeğe kor eklenir. Gazete ve kepek yavaş yavaş yanar ve böylece yağ çıkar. O yağ bir defa sivilceli yere sürüldüğünde sivilce hemen gider (K.K. 75).

4.1.46. Suçiçeği (Suu çeçek/Суу чечек)

Suçiçeği, daha çok çocukluk zamanında ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalıktır. Suçiçeği madensel, bitkisel, büyüsel, dinî, ırvasa gibi yöntemler yoluyla tedavi edilir. Az sayıda uygulamayla karşılaşılmasına rağmen halk hekimlerinin suçiçeğini tedavi etmede, farklı yöntemleri ya da kombine tedavi yöntemlerini bir arada kullandığını ifade etmek gerekir. Belirtilen pratik su, çay, ısırık gibi nesnelere duaların okunması, bu nesnelere içilmesi veya yakılması ile uygulama gerçekleştirilir. Söz konusu pratikte, tütsü, dinî, büyüsel yöntemlerin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Başka bir pratiğe göre ise, suçiçeği rahatsızlığının ortaya çıkış etkeninin adından anlaşılacağı üzere ‘su’ olduğu düşüncesi hâkimdir. Buna dayanarak hastanın suyla çok uğraşmaması önerilir. Suçiçeğine benzer bir hastalık olan kızamıkta kullanılan vazelin, suçiçeği için de kullanılır.

▪ Uygulama 1

Suçiçeği olanlara suyla çok uğraşma denilir (K.K. 41).

▪ **Uygulama 2**

Demir ve taş birbirine değdirilir. İkisinin birbirine değdirilmesi ile kıvılcım çıkar. Bu kıvılcımlar hastaların vücuduna değerse suçiçeği geçer (K.K. 54).

▪ **Uygulama 3**

Çaya, tuza ve ısırığa dua okunur (K.K. 57).

▪ **Uygulama 4**

Hastadan suçiçeği çıkan yerlere vazelin sürmesi istenir (K.K. 90).

4.1.47. Şeker Hastalığı (Kant diabet/Кант диабет)

Şeker hastalığı kan şekeri seviyesinin yükselmesine bağlı olarak gelişen bir hastalıktır. Büyük ölçüde genetikdir. Sahada şeker hastalığının tedavi edilmesine yönelik bir tane uygulamaya rastlanmıştır. Bu pratik diyete yönelik bir tedaviyi içerir. Modern tıpta diyabetin tedavisine diyetin/sağlıklı beslenmenin önerilmesi ile benzerlik taşır. Ayrıca halk hekimi, diyete yönelik uygulamada, bitkisel emlerden faydalanır. Bunun için pirinç, havuç, sarımsak, kuş üzümü gibi besinleri yoğurda katarak bir karışım hazırlar.

▪ **Uygulama 1**

Sabahleyin üç litre suya üç kaşık en ucuz yıkanmış pirinç eklenir ve ekledikten sonra kaynatılır. Kaynatılan suya yoğurt eklenir. Bu karışımı hasta öğleye kadar içer. Öğle vaktinde havuç ve iki diş sarımsak rendeden geçirilir ve bunlar birbirine karıştırılır. Üç tane kuş üzümü temizce yıkanır ve bunlar ufak ufak doğrandıktan sonra bunlar karışıma eklenir. Ardından karışıma yoğurt eklenir ve hasta bu karışımı yer (K.K. 42).

4.1.48. Şişik (Şişik, İşik/Шишик, Ишик)

Vücutun herhangi bir yerinin şişmesi durumunda halk hekimleri parpılama ve bitkisel tedavi yöntemini kullanarak hastalığı sağaltır. Bölgede ağacın sağaltmadaki etkisine sıkça rastlanılmaktadır. Özellikle ağacın dalları birçok hastalığın tedavisinde etkin rol oynar. Şişğe dair pratiklerden bir tanesi olan ağaç dallarının şişik yerlere vurulması ile şişik olan yer sağaltılır. Bu uygulamada hem ağaç kültünün hem de parpılama yönteminin kullanıldığı görülür. Aynı zamanda büyüsel bir nitelik de söz konusudur. Şöyle ki şişik yere vurularak hastalığın iyesi korkutulmaya ve vücuttan atılmaya çalışılır. Bunun dışındaki uygulamalarda bitkisel yöntem kullanılmış, vücudun sıcak tutulması gerektiği, yenilecek yemeklerin buna uygun seçilmesine özen gösterilmesi dile getirilmiştir.

- **Uygulama 1**

Ağaçların dallarından yedi tane alınır. Bu dallarla şişik yere vurulur (K.K. 26).

- **Uygulama 2**

Vücutu şişenlerin, şişen deri ile o derinin altındaki zarın ortasında boşluk vardır. Şişliğin sebebi bu boşluktur. Onlar sıcak giyinmeli, sıcak yemekler yemelidir (K.K. 34).

- **Uygulama 3**

Şişiklere otlardan ilaç yapılmaktadır (K.K. 55).

4.1.49. Tansiyon (Davleniye/Давление, Kan basımı/Кан басымы)

Tansiyon, kan basıncının yükselmesi veya düşmesi sonucunda gelişen bir hastalıktır. Tansiyonun tedavi edilmesinde sahada daha çok bitkisel yöntem uygulanmakla beraber bitkisel yöntemden başka dinî, kan alma ve masaj yoluyla tedavi de mevcuttur. Bitkisel yöntem, bitkilerin yenilmesi, içilmesi, bitkilerden karışım yapıp ile tansiyonun sağaltımında görünüm kazanır. Özellikle kekik (kiyik), nane (calbız), sinir otu (baka calbırak) gibi otların suya atılarak, çayla içirilerek, yemeğin içine katılarak yenildiği belirlenmiştir. Ayrıca halk hekimleri kan almanın ve masaj yapmanın tansiyona faydalı olacağını düşünmüş ve bununla ilgili uygulamaları kullanırlar. Bunlara ek olarak tansiyonun normal hâle getirilmesinde halk hekimleri duaların gücünden de yararlanır.

▪ Uygulama 1

Tansiyon için kekik (kiyik) ile nane (calbız) önerilmektedir. Dağlardan bu bitkiler toplanır. Bunlar kaynayan suya atılabilir; çayla içilebilir; yemekle yenilebilir (K.K. 3).

▪ Uygulama 2

Tansiyon için sinir otu (baka calbırak) kullanılır (K.K. 16).

▪ Uygulama 3

Tansiyonun tedavisinde hacamat kullanılır. Hacamat yapılacak olan noktalar delinir ve o noktalara aletler yerleştirilir. Kan alımı yılda bir defa yapılır. Vücuttaki kötü kanlar, pislikler çıkar ve sonunda metabolizma iyi çalışmaya başlar (K.K. 18).

▪ Uygulama 4

Tansiyonu yükselenler tedavi edilmektedir fakat tansiyonu düşenler tedavi edilemez. Masaj yaparak bile yükselen tansiyonu düşürmek mümkündür (K.K. 47).

- **Uygulama 5**

Tansiyonu düşenler ve yükselenler için üç kez “Allahümme ecirnâ minen-nâr” okunur (K.K. 60).

- **Uygulama 6**

Boznaç (ölmez otu) ve kekik (kiyik) tansiyona iyi gelir (K.K. 92).

4.1.50. Trikofitoz (Gribok/Грибок)

Ciltte meydana gelen mantar hastalığıdır. Parpılama kökenli olan karalama yöntemi deri hastalıklarının sağaltımında sıklıkla kullanılır. Halk hekimi yarayı mürekkeple yuvarlak içine almış; bu barikat yoluyla yaranın yuvarlak şeklin dışına geçmemesini sağlar. Böylelikle yara yuvarlağın dışına çıkamayacak ve yaranın yayılması engellenmiş olunacaktır. Nihayetinde deri rahatsızlığı iyileşmiş olur.

- **Uygulama 1**

Trikofitozis deri hastalığı mürekkep ile tedavi edilir. Yara mürekkeple yuvarlak içine alınarak yaranın bu sınırın dışına çıkması engellenir (K.K. 9).

4.1.51. Uçuk (Uçuk/Учук)

Ağız, dudak, göz vb. yerlerde çıkan bir tür cilt rahatsızlığıdır. Halk hekimleri uçğun çıkmasına neden olarak korkuyu gösterir. Pek çok halk hekimi insanların korkması dolayısıyla uçğun çıktığını söyler. Bu sebeple uçğun sağaltımında daha çok

korkunun giderilmesine yönelik tedaviler uygulanır. Halk hekimleri korkuyu defetmede bilhassa duadan yararlanır. Nas, Kevser, İhlas gibi sureler okunarak korkudan kaynaklanan uçugun sağaltımı gerçekleştirilir. Bu sureler arasında, İhlas suresi en etkili sure olarak görülür. Ağaç ve su kültüne verilen önem sahadaki çeşitli hastalıkların tedavi pratiklerinde belirgin olarak gözlemlenebilir. Bölgede birçok hastalığın sağaltımında rol oynayan su ve ağaç dalı, uçuk için de kullanılır. Öyle ki ağaç dalı suya değdirildikten sonra hastanın başına, vücuduna ve ayak tabanının altına vurularak korku uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

▪ **Uygulama 1**

Nas, Kevser İhlas sureleri okunur. Surelerin en etkili İhlas suresidir. Özellikle İhlas suresi okunur (K.K. 2).

▪ **Uygulama 2**

Uçuk çıktığında hasta suyun yanına götürülür. Ağacın dalı suya değdirildikten sonra o dalla hastanın başına, eline ve ayak tabanına vurulur. Hastanın kalbine elle su sıçratılır (K.K. 32).

▪ **Uygulama 3**

Uukların duası vardır. Kevser, İhlas sureleri okunur (K.K. 53).

4.1.52. Uykusuzluk (Uykusuzduk/Уйкусуздук)

Uykusuzluğun nedeni ruhsal/psikolojik olabileceği gibi bedensel birtakım rahatsızlıklar da uykusuzluğa sebep olabilmektedir. Uykusuzluk için sahada pek fazla pratiğe rastlanılmamıştır. Ancak karşılaşılan uygulamalarda kullanılan yöntemler bölgede sıklıkla tercih edilen yöntemlerdendir. Uykusuzluğun sağaltılmasında ırvasa, dinî ve büyüsel kökenli yöntemler uygulanır. Hastaların kendilerinin yanında getirdikleri nesnelere dualar okunması ve hastaların bu nesnelere evlerinde yemesi, içmesi veya yakmasıyla uykusuzluk sağaltılmış olunur.

- **Uygulama 1**

Hastalar yanlarında ne getirirse (çay, tuz, su gibi) günlük kullanılan nesnelere dua okunur. Uyumayanlar çay, tuz vs. içip, yiyip iyi olurlar (K.K. 3).

4.1.53. Ülser (Yazva/Язва)

Mide ve bağırsaklarda yara oluşumuna ülser denir. Bölgede birçok hastalığın tedavi edilmesinde kullanılan yöntemlerden birisi olan masaj, ülserin tedavi edilmesinde de kullanılır.

- **Uygulama 1**

Ülserin tedavisinde masaj kullanılır (K.K. 48).

4.1.54. Yara (Cara/Жара)

Sahada halk hekimleri tarafından tedavisi uygulanan hastalıklardan biri de yaradır. Vücudun herhangi bir yerinde ve çeşitli sebepler dolayısıyla oluşabilecek olan yara için bölgedeki halk hekimleri tarafından uygulanan çeşitli yöntemler ve uygulamalar mevcuttur. Halk hekimleri cilt rahatsızlıklarından biri olan yara için büyüsel, dinî, bitkisel, hayvansal, ırvasa, parpılama, su gibi pek çok yöntemden yararlanırlar. Bilhassa dinî yöntemin diğerlerine kıyasla daha çok kullanıldığı söylenmelidir. Fatiha, İhlas, Nas, Felak, Ayetel Kürsi, Kunut, Yasin gibi sureler okunmakta ve salavat getirilir. Yaranın kendisine sureler okunmakla beraber hastanın kendisiyle beraber getirmiş olduğu nesnelere de halk hekimi dualar okur. Getirilen nesnelere çay, tuz, su, mısır, buğday, kesek, ip gibi nesnelere de hastaların bu nesnelere içmesi, yemesi, yakması, gömmesi, yaranın üzerine sürmesi gerekir. Bunlar gerçekleştirilmezse uygulama tam olarak yerine getirilmediği için yaranın iyileşmesi mümkün olmaz. Bütün bunların temelinde büyüsel-dinî etki söz konusudur. Yaraların tam olarak iyileştirilmesinde taklit ve temas büyüsunün kullanımının önemi büyüktür.

Hayvansal ve bitkisel yöntem de yaraların sağaltılmasında kullanılır. Bilhassa hayvansal yöntemlerden olan emme ile yaraya kurbağa bırakılır ve kurbağanın pis kanı emmesiyle yaranın iyileşeceği düşünülür. Bitkilerin kendisinden veya emlerinden yararlanılarak sağaltım gerçekleştirilir. Halk hekiminin nefesinin güçlü olması kadar tükürüğü de hastalıkların sağaltılmasında çok değerlidir. Sağaltıcı, ipe dua okuduktan sonra ipi yakar. İpin yakılması ile yara da yok olmaya başlayacaktır. Başka bir uygulamada ise siyah ince ipe dualar okuyan halk hekimi, son olarak ipe nefesinin kuvveti ile “süf” der ve ipi hastanın bir yere gömmesini söyler. Böylelikle taklit büyü, dinî, ırvasa gibi yöntemler bir arada kullanılarak yaranın geçmesi sağlanır. Yaranın iyileştirilmesinde birçok halk hekimi sudan da faydalanır. Okunmuş suyun içilmesi veya okunmuş su ile vücudun yıkanılması neticesinde yaranın geçeceği düşünülmüştür. Söz konusu uygulamanın etkinliği dua ve halk hekiminin kuvvetli nefesi ile arttırılmıştır.

▪ Uygulama 1

Hastalar toprak keseği, mısır ve buğday getirir. Getirilen nesnelere dua okunur ve sonrasında yaranın üzerine okunmuş nesnelere sürülür. Bu nesnelere ardından suya atıldığında hasta iyileşir. Uygulama üç defa tekrarlanır (K.K. 10).

▪ Uygulama 2

Yaralara çeşitli sureler okunur ve hastanın vücuduna su sıçratarak yara geçmektedir (K.K.33).

▪ Uygulama 3

Yara için halk hekiminin kendine özel farklı duaları vardır. Bunlardan başka Kunut, Yasin gibi sureler okunur (K.K. 34).

▪ Uygulama 4

Yara gibi cilt hastalıkları ay, hilal olduğunda süpürgenin yaralı yere dokundurulması ile sağaltılır (K.K. 35).

- **Uygulama 5**

Hasta cevizin yaprağını yağlayıp yaraya sürerse yara yok olur (K.K. 36).

- **Uygulama 6**

Fatiha, Ayetel Kürsi gibi sureler okunur. Eğer hasta çay, tuz, ısıriık gibi nesnelere kendisiyle beraber getirirse onlara da okunur. Getirmediği takdirde kendisine dua okunur (K.K. 53).

- **Uygulama 7**

Nasıl yara olursa olsun su ile tedavi edilir. Suya dua okunur ve yara suyla yıkanır. Bu şekilde hastalık sağaltılır (K.K. 54).

- **Uygulama 8**

Yara gibi cilt hastalıkları dua ile tedavi edilir. Fatiha, İhlas, Yasin sureleri okunur. Uygulama sonunda salavat getirilir (K.K. 57).

- **Uygulama 9**

Yaralar için ince siyah ipe “süf süf” diye okunur. Okunmuş ip nemli ve derin yere gömülür. İp çürüdüğü esnada yara da gidecektir (K.K. 64).

- **Uygulama 10**

Yaralar için ipe tükürerek dua okunur. Tükürüldüğünde yaralar kurumaya başlar. Hastalardan daha sonra bu ipi yakması beklenir (K.K. 70).

- **Uygulama 11**

Gölden kurbağa getirilip yaralar tedavi edilir. Kurbağanın 4 ayağı da kesilir, aynı zamanda yara da kesilir. Ardından kurbağa yara olan bölgeyi emer. Göldeki

kurbağalar tercih edilmelidir. Çünkü onların boğazları bembeyazdır. Karadakiler olmamalıdır (K.K. 71).

▪ **Uygulama 12**

Yaralara bitkilerden ilaç yapılır. Bitkilere bal eklenir. Yaraya bu karışım sürülür (K.K. 84).

▪ **Uygulama 13**

Yaralar için ağaçların dalları küçük küçük bağlandıktan sonra, bu dallara dua okunur ve böylece iyileşme gerçekleşir (K.K 93).

▪ **Uygulama 14**

Yaralara Nas ile Felak duaları okunur (K.K. 96).

SONUÇ

Yaşamın temel kaynağı olan sağlık, tüm insanların önceliği olması dolayısıyla eski zamanlardan beri insanlar hastalıklarını tanımlama ve şifa bulma amacı ile çeşitli tedavilere başvurmuştur. Halkın hastalıklara karşı geliştirdiği sağaltma pratikleri olarak tanımlanabilecek olan halk hekimliği, her ne kadar tarihsel süreç içerisinde uygarlıklarda farklı şekillerde uygulanmış olsa dahi ortak bir temel üzerine inşa edilmiş tedavi sistemidir. Geçmişten günümüze değişerek, dönüşerek kültürel çeşitliliği ve sürekliliği imleyen halk hekimliği, modern yaşamın içerisinde alternatif veya tamamlayıcı tıp alanı olarak kendine yer edinir. Dolayısıyla halk hekimliği geçmişteki görünümüne günümüzün yeniliklerini eklemeyerek kuşaktan kuşağa aktarım yoluyla ritüelistik mekânlarda yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmektedir. Oş Bölgesi Kırgız Türkleri özelinde değinilen durumu benzer şekilde yorumlamak mümkündür. “Eldik meditsina”, “tap ilmi”, “emçilik”, “bübü-bakşılık”, “emdomçuluk”, “eldik darıgerdik”, “tabıçılık”, “darıgerçilik”, “şıpagerdik” “Kırgızçılık” gibi çeşitli adlandırmalarla halk hekimliği kavramına karşılık veren Kırgız Türkleri, insan sağlığını ve şifayı öncü bir mesele olarak görmekte ve geleneğin yaşatılması, sürdürülmesi, değiştirilmesi, dönüştürülmesi yahut aktarılması noktasında örnek bir Türk boyunu teşkil etmektedir.

“Bakşı, cürök kötörüücü, emçi, kançı, kirineçi, közü açık, moldo, masajist-ukalooçu, sınıkçı, sülükçü, tamırçı, tölgööçü” bölgede kullanılan on iki halk hekimi adıdır. Bakşı, cürök kötörüücü, emçi, moldo, tamırçı, tölgööçü gibi halk hekimleri hem ruhsal/psikolojik hem de bedensel hastalıkların tedavisinde etkin rol oynarken; kirineçi, közü açık, cürök kötörüücü gibi sağaltıcılar daha çok ruhsal/psikolojik; tamırçı, kançı, masajist, sınıkçı gibi sağaltıcılar ise bilhassa bedensel hastalıkları sağaltırlar. Her sağaltıcı bir veya birden fazla hastalığı tedavi eder. Bu sağaltıcıların aralarında belirgin bir sınır çizilmesi güçtür. Örneğin; kirineçi nazarı çıkararak sağaltıcı olarak görevini icra ederken benzer şekilde közü açık, emçi veya moldo da nazarı çıkarabilmektedir. Elbette buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Anlatılmak istenen husus pek çok halk hekiminin benzer hastalıkların tedavisini uygulayabilmesidir.

Sahada sıklıkla kullanılan halk hekimi adlandırması emçi, bakşı ve tamırçıdır. Bahsedilen kaniya yalnızca halk hekimlerinin kendilerini adlandırmasına dayanarak

ulaşılmamıştır. Bölgede yaşayan halkın sıklıkla başvurduğu kavramlar da dikkate alınmıştır. Ayrıca bölgedeki halk hekimi adlandırmaları Kırgız Türkçesi, Rusça ve Arapça kökenlidir. Kırgız Türkçesi karşılığı bulunan bazı adlandırmaların Rusça olarak kullanılması dikkat çekicidir. Söz gelimi Kırgız Türkçesinde ukooloçu “masör” kavramı bulunmasına rağmen halkın veya halk hekimlerinin Rusça massajist kavramını kullanıyor oluşu durumu somutlamaktadır.

Bölgedeki halk hekimlerinin tamamına yakını ev hanımı kadınlardan ve yaşlılardan meydana gelir. Gençlerin sosyal hayattaki durumları, toplumu ve geleceği alımlamaları yaşlılardan farklılık göstermekte ve belki de kuşaklar arası farkı ortaya koymaktadır. Ayrıca halk hekimliği belli bir erginlenme, ruhsal ve bedensel anlamda dönüşüm/başkalaşım gerektirdiği için bilhassa yaşlılar sağaltıcı olarak karşımıza çıkar. Kamalık geleneğin bir parçası olarak varlığını sürdüren halk hekimliğinin bu geleneğe bağlı olarak belli merhalelerden sonra uygulama alanına imkân sağlaması gençlerin sağaltıcılar arasında yer almayışını açıklar. Öteki taraftan halk hekimliğinin icracıları arasında erkeklere oranla kadın icracıların daha fazla oluşu, sosyal hayatın içerisinde ve geleneğin aktarıcılığında kadının üstlendiği rolün son derece önemli olduğunu gösterir. Bahsedilen kadın sağaltıcıların okuma-yazma oranı yüksek ve pek çoğu lise düzeyinde eğitim görmüş icracılardır. Geleneğin aktarıcılığında kadının rolü ve bilhassa tecrübe birikimi bakımından yaşlıların etkinliği mühimdir.

Oş Bölgesi’ndeki halk hekimleri dinî, büyüsel, bitkisel, hayvansal, madensel parpılama, kan alma, sıvazlama, ırvasa, masaj, bionerji gibi yöntemler yoluyla hastalıkları tedavi ederler. Halk hekimleri, bir hastalığın tedavisinde bazen tek bazen kombine yöntemlere başvurur. Ancak bununla birlikte sağaltıcılar hastalıkların sağaltılmasında genelde kombine yöntemleri tercih ederler. Bu tercih, halk hekimleri için öncül meselenin hastanın iyileşmesi olduğunu gösterir. Şifayı sağlayacak en etkili yolu belirlemek halk hekimi icracılarının önceliği olmuştur. Bölgedeki en yaygın tedavi yöntemi şüphesiz dinî-büyüsel yöntemdir. Temas ve taklit büyü, ateş, ağaç, su, toprak gibi çeşitli kültler sağaltımdaki önemli unsurlardır.

Araştırma sahasında bahsedilen tedavi yöntemleri ile ruhsal/psikolojik rahatsızlıklar (can oorular/candu oorular) ve bedensel hastalıklar (ten oorular) tedavi

edilir. Ağız ve diş hastalıkları, böbrek ve idrar yolları hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, deri hastalıkları, çocuk hastalıkları, kadın doğum hastalıkları, göz hastalıkları, kalp ve damar hastalıkları, kulak, burun, boğaz hastalıkları, sinir sistemi ve kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, ruhsal ve psikolojik rahatsızlıklar, sindirim ve solunum sistemi rahatsızlıklarından oluşan yaklaşık yetmiş hastalık bölgede tedavi edilir. Bunlar arasından elli dört hastalığın pratiği derlenmiştir. Bedensel hastalıklardan en yaygın olarak kısırlık, kırık-çıkık, çeşitli cilt rahatsızlıkları (bilhassa siğil, yara) ve kızamık, suçiçeği gibi bulaşıcı hastalıklar tedavi edilmektedir. Ruhsal/psikolojik rahatsızlıklardan ise korku, nazar ve cin çarpmasına daha sık rastlanmıştır.

Tedavi yöntemlerini her halk hekimi kendi tedavi sistematiğine göre belirlemektedir. Bazı yöntemler hem bedensel hem de ruhsal/psikolojik rahatsızlıklarda kullanılırken bazı bedensel veya ruhsal/psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde spesifik yöntemler söz konusudur. Söz gelimi büyü kökenli bir yöntem olan göçürme yöntemi, bilhassa ruhsal/psikolojik hastalıkların tedavisinde uygulanmaktadır. Tütsü de benzer şekilde sıklıkla ruhsal/psikolojik hastalıklarda tercih edilen bir yöntemdir. Bitki, hayvan ve parpılama yoluyla çoğunlukla bedensel hastalıklar tedavi edilir. Sağaltıcılar tedavi yöntemlerini belirlemede hastalığın kaynağına (kalıtsal/kalıtsal olmayan gibi), derecesine (şiddetli-hafif), hastalıklı bölgenin yerine (vücudun herhangi bir noktası veya ruhsal da olabilmekte) dikkat etmiş ve öncelikli olarak hastanın uygulanan pratiğe inanması gerektiği düşüncesini benimserler. Nitekim halk hekimlerinin cin çarpması, korku ve nazar gibi ruhsal/psikolojik rahatsızlıkları hastalığın iyisini defetmek ve ruhu kötülükten arındırmak adına bilhassa dinî-büyüsel yöntem yoluyla tedavi etmeleri veya kalıtsal yolla oluştuğu düşünülen ala rahatsızlığının tedavisinin çok zor olduğuna inanmaları bu durumu örnekler niteliktedir. Ayrıca cilt rahatsızlıklarının pek çoğunda bitkisel, dinî-büyüsel, hayvansal, parpılama ve su ile tedavi (egzama, ala, sedef, siğil vb.) uygulandığı görülürken; korkudan ötürü ortaya çıktığı düşünülen cilt rahatsızlığı olan uçuşun tedavisinde bilhassa dinî-büyüsel yöneme başvurulur. Durum her ne olursa olsun, halk hekimlerinin hastalarına ve uyguladıkları pratiklere saygı ve özenle yaklaştığı ve uzunca bir zaman dilimi boyunca var olmuş geleneksel pratiğin günümüzdeki taşıyıcıları olarak toplumsal belleği ritüelistik biçimde yineledikleri söylenmelidir. Söz konusu geleneksel

pratik zaman içerisinde değişim ve dönüşüm yaşayarak mevcudiyetini sürdürmeye devam ettirmektedir.

Tedavi pratiklerinde yöntem veya em olarak kullanılan bitki ve hayvanların seçiminde büyük ölçüde bölgenin coğrafi yapısı ve iklimi etkilidir. Uzun yıllık tecrübenin bir sonucu olarak otacılık geleneğinin değişerek ve dönüşerek bölgede sürdürüldüğü ifade edilmelidir. Halk hekimliği icracılarının bitki tercihinin oldukça farklı ve çeşitli içeriğe sahip oluşu, Kırgızistan'ın coğrafi ve iklim yapısının halk hekimliği üzerindeki olumlu etkisini görünür kılmaktadır. Benzer husus hayvansal yöntem için de geçerlidir. Hayvancılığın ülkede önemli bir geçim kaynağı oluşu ve bazı hayvanların kutsal olarak kabul görmesi sağaltımda halk hekimlerinin tercihini etkileyen bir etkidir. Kurbağa, kaplumbağa, inek, deve, geyik, köpek, sülük, yılan, fare, kartal, bildircin ve tavuk sağaltımda en çok kullanılan hayvanlardır. İfade edilenler arasında kartal ve geyiğin Kırgız Türkleri için kutsal oluşu, ineğin her unsuruyla önemli besin kaynağı oluşu savımızı somutlamaktadır. Ayrıca sağaltımda şifayı güçlendiren ve destekleyen yardımcı unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan en sık kullanılanları kâğıt, gazete, kesek, tespih, bıçak, kamçı, su, un gibi nesnelere örnekendirilebilir. Tamamından ziyade “kamçı ve tespih” ayrı bir önem taşır. Zira tespih İslamiyet'in, kamçı ise eski Türk inancının sembolü mahiyetindedir. Dolayısıyla her ikisinin yaygın olarak sahada tedavi pratiklerinde de kullanımı halk hekimliğinin İslami ve Şamanik geleneğin sentezinden meydana geldiğini belirtmek açısından mühimdir.

Oş Bölgesi Kırgız Türklerinin halk hekimliğinin temel karakteristiği İslami ve Şamanik gelenek çerçevesinde hasıl olmasıdır. Sahanın halk hekimliği eski Türk inancı, költür ve Şamanik pratiklerin gelişim, değişim ve dönüşüm yaşayarak sürdürüldüğü diğer taraftan İslamiyet'le beraber edinilen öğretilerin ve pratiklerin uygulandığı geleneksel bir tedavi sistemi üzerine kuruludur. Her iki geleneğin sentezlenmesi; hastalıkların sağaltımında, kullanılan yöntemlerde ve sözlerde, halk hekimi olma yollarında çok daha görünür durumdadır. Ayrıca sihirli sözlerin yazıya aktarılmış formu olan ve İslamiyet'le birlikte dinî bir kisveye bürünen muskalar, bedensel ve ruhsal/psikolojik rahatsızlıklarda başvuru bir nesne oluşuyla İslami ve Şamanik gelenek sentezine iyi bir örnektir.

Bölgedeki Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde, halk hekimliğinin temel kaynağını oluşturan Kamlık geleneğinin izleri yadsınamaz derecede öneme sahiptir. Bahsedilen Şamanik etkinin somut emareleri hastalıkların tedavi edilme yöntemlerinde, uygulanan pratiklerde, kullanılan nesnelere, hastalığı tedavi eden sağaltıcının özelliklerinde, halk hekiminin sağaltıcı olma yolculuğundaki erginlenme sürecinde açıkça gözlemlenebilir. Bunlar arasında en dikkat çekici olan nitelik şüphesiz halk hekiminin mesleğe girmeden önce yaşadığı erginlenme sürecidir. Şamanın kam olmadan önce yaşadığı erginlenmeye benzer olarak halk hekiminin bilhassa ağır bir hastalığa yakalanarak girdiği bu sürecin sonunda tüm yaşananlara dayanarak halk hekiminde bulunması gereken yetileri edinmesi etkinin en belirgin örneğidir. Ayrıca bakışlar, bölgede geçmişten gelen halk hekimliği görevini taşımakla beraber falcı, kâhin, tabirci gibi işlevleri de özünde barındırarak geniş bir yükümlülüğe sahip olmasıyla dikkat çekmektedir.

İslami etki ise, bölgedeki halk hekimliğine dair pek çok pratikte karşımıza çıkmaktadır. Hastalıkların tedavisinde kullanılan dualarda, tedavinin uygulanması için uygun olan günün veya saatin tercihinde, tedavinin uygulanma sıklığında, kullanılan yöntemlerde belirgindir. Ayrıca dinî temelli tükürme ve üfürme yöntemlerinin tercih edilmesinin fazlalığı durumu örneklemektedir. Öteki taraftan Oş Bölgesi halk hekimliği uygulamalarında yer yer cinsiyetçi bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımın doğrudan görüleceği ortam, hasta kabulündeki kurallardır. Sağaltıcıların tamamına yakını kadın, erkek, çocuk ve bebeklere hizmet vermektedir. Ancak bu çoğunluğun dışında kalanlar cinsiyetçi yaklaşımlar sebebiyle karşı cinsindeki hastaları tedavi etmemektedir. Söz konusu tercihin sebebi şüphesiz bölgedeki halk hekimliği üzerinde kendini hissettiren İslami etkidir.

Günümüzde modern tıbbın gelişmesi ve tedavi yollarının artmasına karşın bölgede halk hekimliğine başvuran hastalar büyük bir çoğunluğu gösterir. Bu yoğun talebin ardında Kırgız Türklerinin geleneğe bağlılığı ve halk hekimliğine olan güveni yatar. Halk hekimlerinin uygulamalarında modern tıptakine benzer hususlar mevcuttur. Hastanın tedaviye aç karnına gelmesinin talep edilmesi, tedavinin teşhisi ve etkinliği bu duruma örnek olarak verilebilir. Ancak bununla beraber tıp doktorlarının tedavi karşılığı aldığı maddi karşılığın bölgedeki pek çok sağaltıcı tarafından beklenmediği/talep

edilmediği söylenmelidir. Uygulanan tedavi karşılığında halk hekimlerinin büyük çoğunluğu “gönlünden ne koparsa” anlayışını benimser. Bu sözün ardında belirgin bir istek yer almaz fakat hastalar, sağaltıcının yaptıklarının karşılığını vermeyi bir borç olarak görür. Hastalar aksi hâlde hastalıklarının iyileşemeyeceğini düşünür. Nitekim halk hekimliği özünde hasta ve hekim ilişkisini, tedavinin etkinliğini ve ekonomik yönünü modern tıba kıyasla daha olumlu çerçevede gerçekleştiren bir geleneğe dayanır. Buna rağmen bazı sağaltıcıların bu işi bir meslek olarak yapmaları dolayısıyla hastalardan belli bir maddi karşılık talep etmeleri önemli bir sonuçtur. Hastaların tedavi sonrası iyileşmelerine rağmen sağaltıcıları ile görüşmeye devam etmeleri, hekimlerin hastalarından beklentileri bahsedilen tüm kurallarda yer alan “hastanın iyileşmesinin her şeyden önde tutulması” gibi elde edilen birtakım veriler bu durumu örnekler niteliktedir. Ayrıca modern tıp doktorlarına benzer olarak bölgedeki tamırçı adlı hekimlerinin neredeyse tamamının bedensel hastalıkları tedavi ettikleri, ruhsal/psikolojik hastalıkların tedavisinde etkin rol almadıkları ifade edilmelidir. Tamırçıların bu yönleri ile modern tıptaki hekimin yerini ve işini aldıkları söylenmelidir. Fakat modern tıp hekimleri daha çok hastanın şikâyetleri doğrultusunda tedavi uyguladıkları hâlde tamırçılar sadece damara bakarak hastalığı belirlemekte ve hastalığa ve hastaya göre tedavi uygulamaktadır. Tıp doktorları ve tamırçılar bu yönleri ile birbirinden ayrılmaktadır. Sahada derlenen halk hekimleri arasında doktor ve hemşireler de bulunmaktadır. Modern ve geleneksel tıbbın sentezlenmesi ve tarihî süreç içerisinde halk hekimliğinin modern tıba alternatif olarak tamamlayıcı bir tedavi bütünlüğü oluşturması bakımından dikkate değerdir.

Bölgedeki halk hekimliği uygulamalarında Anadolu coğrafyasıyla ortak ve farklı noktalar mevcuttur. Kullanılan sözlerden, hastalık tedavi pratiklerinden, el alma/el verme yöntemlerinden, tedavide kullanılan nesnelere yola çıkarak bu çıkarıma varmak mümkündür. Farklılık bakımından el alma/el verme yolunun ve tedavide kullanılan nesnelere değerlendirilmesi gerekir. El alma/el verme yoluyla halk hekimi olma, her iki coğrafyada ortak bir husus olmakla birlikte Anadolu’daki görünümünün aksine Oş Bölgesi’nde kan bağı olmayan kişilerden el alma/kan bağı olmayan kişilere el vermenin mümkün olması farklılık arz eder. Anadolu coğrafyasında bu duruma çok az rastlanır. Fakat sahada bu şekilde halk hekimi olanların sayısı oldukça fazladır. Diğer taraftan

tedavide kullanılan “çay, su, şeker, tuz, ip, ardıç” gibi nesnelerin bölgede hastalar tarafından temin edilmesine karşın Anadolu’da halk hekimi tarafından veriliyor oluşu da iki coğrafyayı birbirinden ayıran özelliklere misal olarak verilmelidir. Başka bir farklılık ise, kurşunun bölgede nazarı çıkarmadaki kullanımına ek olarak büyük ölçüde korkunun sağaltılmasında etkili oluşudur. Kurşun Anadolu coğrafyasında ise, büyük oranda nazarı çıkarmada yardımcı unsur olarak kullanılır. Benzerlikler ise farklılıklara nazaran daha fazladır. Benzerlikler arasında en dikkat çekici husus, “*menin kolum emes Umay Enenin, Batma Zuuranın kolu*” sözünün nazarın çıkarılmasındaki kullanımının Anadolu coğrafyasında “*benim elim değil Umay Ene’nin, Fatma Zehra’nın eli*” şeklinde var olmasıdır. Bu ifade dinî ve sihirsels/büyüsel sürecin halk hekimliğindeki etkinliğini görmek adına güzel bir örnektir.

Oş Bölgesi 3000 yıllık tarihî geçmişi boyunca çeşitli süreçlerden geçmiş, farklı kültürlerle karşılaşmıştır. Türk dünyası halk hekimliği özelinde animistik düşüncenin, totemist inançların, ateş, su dağ, ocak gibi kültlerin ve en önemlisi Şamanik geleneğin bütünleşik biçimde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Benzer geleneğin Oş Bölgesi’nde devam ettiği ve bilhassa İslamiyet’e geçiş ile dinî yöntem ve uygulamaların bölgede hâkim olduğu söylenmelidir. Şüphesiz Oş Bölgesi Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği, eski Türk inanç ve geleneklerinin yanı sıra İslami unsurları da bünyesine katarak şekillenmiş ve bölgedeki şehir, her ilçede, hemen hemen her köyde modern tıbbı hem bir alternatif ve tamamlayıcı hem de hastaların ilk olarak başvurduğu bir tedavi pratiği olarak varlığını yaygın bir şekilde sürdürmektedir. Kültürel mirasın ve birikimin parçası olan Oş Bölgesi Kırgız Türklerinin halk hekimliği, halk hekimi ve toplumun etkileşimine bağlı olarak geçmişin ve günümüzün içeriklerini bünyesine katarak sürekli biçimde yeniden yaratılmaktadır. Bu süreçte geçmişin günümüze getirilmesi, günümüzün ise geçmişle bütünleşmesi önemli bir husustur. Şüphesiz bu süreklilik topluma ait insanlara kimlik duygusu atfetmektedir. Toplumsal belleğin aktif koruyucuları olan halk hekimlerinin ve millî hafızanın saklı kaldığı ve nesilden nesile ritüelistik olarak aktarıldığı bir alan olan halk hekimliğinin bu çerçevede varlığını sürdürmeye devam edeceği ön görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduldayev, E.-İsayev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*. Frunze.
- Abitov, Baybolot Kaparoviç. (2019). “Uluu Cibek Oş-Askerdik-Strategiyalık, Cooda-Ekonomikalık cana Madaniy Borbor”. 1-18.
- Acar, H. Volkan (2017). “Türk Halk Hekimliğinde Ocak Çeşitleri”. *Lokman Hekim Dergisi*. C.7. S.2. 54-72.
- Acıpayamlı, Orhan (1963). “Türkiye Halk Hekimliğinde Dalak Kesme ve Etnolojik İzahı”. *DTCF Antropoloji*. C.1. S.1. 37-63.
- Acıpayamlı, Orhan. (1989). “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi”. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri 23–25 Kasım 1988*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları. 1–8.
- Acimamatova, U. S. (2016). “Oş Şaarının Bayırkı Doordogu Tarihınan”. *Nauka, Novie Tehnologii i İnnovatsii Kırgızstana*. No: 11. 56-57.
- Aça, Mehmet (2008). “Türk İnanış ve Düşünce Sisteminde Meyve”, *Turkish Studies*, C.3/5. 239-261.
- Aça, Mehmet (2018). “Geleneksel Türk Dünya Görüşünde Suret/Sima Algısı”. *Doğu Batı Konferansı III. International Conference The West of The East*. Türkiye. 17-21.
- Akman, Eyüp (2007). “Türk Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği ve Safranbolu’daki Ocaklar”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. C.15. 393-400.
- Akmataliyev, Abdıldacan (2001). “*Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*” (Akt. Kalmamat Kulamshaev). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akmataliyev, A., K. Kırbaşev, M. Ömürbayev, Ö. Şarşenaliyev. (2003). *Kaada-Salttar, Ak Batarlar*. Bişkek.
- Akmataliyev, A.-Kadırmambetova, A.-Kasimgeldiyeva, M- Semyonova, C.-Cayloobayev, B.-İsabekova, A.-Konurbayeva, R.-Marazıkov, T.- Musayev, S.-

Olcobayev, S.-Osmonova C.-Tolubayev, M.-Şatmanov, S. (2015). *Kırgız Tilinin Sözdüğü*. I. Tom. Bişkek: Avrasiya Press.

Akmataliyev, A.- Kadırmambetova, A.-Abduvaliyev, Kasımgeldiyeva, M.-Semyonova, C.- Cayloobayev, B.-İsabekova, A.- Marazıkov, T.- Musayev, S.-Olcobayev, S.- Osmonova C.- Tolubayev, M.- Şatmanov, S.- Konurbayeva, R. (2015). *Kırgız Tilinin Sözdüğü*, II. Tom. Bişkek: Avrasiya Press.

Akun Kızı, Dinara. (2010). *Dart Dabası-Öz Kolunguzda*. Bişkek.

Aksoy, Ömer (2015). “Blagay’da Bulunan Sarı Saltuk Türbesi ve Sarı Saltuk Etrafında Oluşan Veli Kültü”. 2. *Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildiriler*. Edirne. 243-267.

Alimov, Ulanbek (2003) “Kırgızistan’da Akınlar ve Akınlık Geleneği”. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Bilimi Anabilim Dalı.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Alimov, Ulanbek (2010) “Kırgız Aytışları”. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Halk Bilimi Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir.

Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* (Çev. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova). Konya: Kömen Yayınları.

Araz, Rıfat (1995). *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Arık, Durmuş (2005). “Kırgızlar ‘da Kurban Fenomeni”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.1. 157-174.

Arıkoğlu, Ekrem-Cıldız Alimova-Rahat Askarova-Bilge Kağan Selçuk (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II*. Bişkek: KTMU Yayınları.

Arslan, Seher (2014). “Türklerde Ağaç Kültü ve ‘Hayat Ağacı’” *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*. C.1. S.1. 59-71.

Artun, Erman (2010). “Adana Halk Hekimliğinde Atalar Kültü”. *Çukurova Türkoloji*.

Ateş, Fatma (2015). *Adana Halk Hekimliğine Bağlı Ocak Kültü*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Ateş, Fatma (2019). “Adana’da Bulunan Sağaltma Ocaklarında Tedavi Yöntemleri ve Bu Ocaklarda Tedavi Sırasında Kullanılan Malzemeler”. *Motif Akademi Dergisi*. C.12. S. 25. 71-90.

Ashırkhanova, Karlygash (2019) “Kazakistan’da Halk Hekimliği”. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Niğde.

Ashırkhanova, Karlygash-Aıtım, Aizhan (2021). “Kazak Halk Hekimliğinde Animistik İnanca Dayalı Benzeri Benzer ile Sağaltma Pratiği”. *Millî Folklor*. Y.33. C.17. S.129. 162-175.

Atmaca, Veli (2011). *Tarih Boyunca İnanç Tıp İlişkisi (İnanç, Tıp ve Büyünün Ortak Serüveni)*. İstanbul: Gerekli Kitap.

Atnur, Gülhan (2010). “Sibirya’daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları”. *Bilig Dergisi*. S. 55. 51-70.

Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı.

Başar, Zeki (1976). “Halk Hekimliğinde Sülük”. *Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Yayınları*. I. Türk Folklor Kongresi Bildirileri. 29-40. Ankara.

Bayat, Ali Haydar (1987). “Halk Tıbbında Özellikle Anadolu’da Sarılık Hastalığı ve Tedavisi”. *Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Yayınları*. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. 47-66. Ankara.

Bayat, Ali Haydar (2000). *Türk Kültüründe Lokman Hekim* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Bayat, Ali Haydar (2002). “İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”. *Türkler Ansiklopedisi*. C.3. Basım 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Bayat Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.

Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatları ile Türk Şamanlığı*. Ankara: Ötüken Yayınevi.

Bayat, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*. Cilt 1. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayram, Bülent (2016). “Çuvaş Halk Kültüründe Ziyaret Mekânı Olarak Kiremetler”. *21. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu*. 225-238. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bayram, Bülent-Falakhova, Venera (2018). “Tatarlar ve Çuvaşlar İçin Bir Ortak Ziyaret Yeri (Türk Padişahının Kızının Öldüğü Yer)”. *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü Yavuz Akpınar Armağanı*. 210-220. Ankara: Bengü Yayınları.

Bolot, Mamat. (2003). “Kırgız El Meditsina Tarihine Sürtümdör”. *Aalam*. S.90. 6. Bişkek.

Boratav, Pertev Naili (1994). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boz, İbrahim (2001). “Turizm Sektörü”. *Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler* (Haz. Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bulu, Atıl (2004). “Bilim ve Din Arasında Bitmeyen Kavga”. *Cumhuriyet Gazetesi*. Bilim ve Teknoloji Eki.

Buyar, Cengiz (2019). “İpek Yolu Üzerindeki Tarihi Bir Şehir: Oş” *Kırgızistan Araştırmaları 2019*. (Ed. Cengiz Buyar). 13-42. Bişkek: BYR Publishing House.

Büken, Ö. Nükhet (2003). “Folklorik Değerler ve Folklorik Tıp”. *Türkiye Klinikleri Journal Of Medical Ethic Law and History*. S.11. 45-47.

Campbell, Joseph (1992). *İlkel Mitoloji* (Çev. Kudret Emiroğlu). Ankara: İmge Kitapevi.

Cumakunova, Gülzura (1995). “*Manas Destanı Kırgız Edebî Dilinin Tarihi Kaynağı*”. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları (TİKA).

Cusupov, Keneş-İmanaliyev, Kanıbek (2011a). *Kırgızdar*, IV. Tom, Bişkek: Biyiktik.

Cusupov, Keneş-Bakaşeva, Cıldız-İmanaliyev Kanibek-Ömürbay Uulu, Karmıştegin. (2011b). *Kırgızdar*, XII. Tom, Bişkek: Biyiktik.

Cusupov, Keneş-Bakaşeva, Cıldız-İmanaliyev Kanibek-Ömürbay Uulu-Karmıştegin (2011c). *Kırgızdar*, XIII. Tom, Bişkek: Biyiktik.

Çelik Şavk, Ülkü (2002). *Kırgız Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çeltikçi, Orhan-Kayhan, Shurubu (2016) “Türkiye ve Kırgızistan Coğrafyasında Halk İnanç ve Uygulamalarının Karşılaştırılması”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. Yıl 1, 62-84.

Çeribaş, Mehmet (2012). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Çeribaş, Mehmet (2014). “Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I”, *International Journal of Religious Sciences* 2, 65-83.

Çeribaş, Mehmet (2016). “Kırgızlarda Efsun (Büyü) Temelli Dualar, İnançlar ve Uygulamalar”. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*. Sempozyum Özel Sayısı. S.2. 180-205.

Çeribaş, Mehmet (2019). “Türk Lehçelerinde ‘Aylanayın (Kurban Olayım)’ Sözü ve Sözü Dil-Kültür İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Türklük Biliminde Gür Bir Ses Prof. Dr. İsa Özkan’a Armağan*. (Ed. İbrahim Dilek-İhsan Kalenderoğlu). 333-340. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Çıblak, Nilgün (1962). “Çukurova'da Halk Hekimliği ve İlgili Uygulamalarda Eski Türk İnançlarının İzleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.507-508. 199-214.

Çıblak, Nilgün (2004). “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”. *TÜBAR*. S.15. 103-125.

Çobanoğlu, Özkul (2018). “Kazak Halk Kültüründe “Kam”dan “Bakşı” ve “Emçi”ye Dönüşümler”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C.6 S.15. 1-9.

Çomo Uulu, Düyşenbek. (2008). *Tabıçılık-Uluu Sır-Kıl Tamırçı Keneş Beret*. Bişkek.

Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Davletov, B. Timur (2007) “Kamlık İnancında Kam (Şaman) ve Kümelenme Geleneği Üzerine”. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 89-96.

Denizkuşları, Mahmud (1982). *Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Tıp*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Dıykanbayeva, Mayramgül (2016). *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.

Doğan, Şaban (2011). “XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri”. *Milli Folklor*. C.23. S. 89. 120-132.

Drury, Nevill (1989). *Şamanizm Şamanlığın Öğeleri* (Çev. Erkan Şimşek). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Duvarcı, Ayşe (1990). “Halk Hekimliğinde Ocaklar”. *Milli Folklor*. S. 7. 34-39.

Duymaz, Ali- Şahin, H. İbrahim (2008). “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç, Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.11. S.19. 116-126.

Egemberdiyeva, S. (2017). “Aytım (ırım-cırımdar)”. (Ed. A. Akmataliyev). *Kırgız Adabiyatının Tarihi*. I. Tom. 167-180. Bişkek: Kut-Ber.

Ekici, Metin (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.

Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, Mircea (2003). *Demirciler ve Simyacılar* (Çev. Mehmet Emin Özcan). Ankara: Kabalcı Yayınevi.

Eliade, Mircea (2001). *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rifat). İstanbul: Om Kuram Yayınları.

Emeksiz, Abdulkadir (1998). “Türk Halk Kültüründe Üzerlik”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. S.28. 229-242.

Erbeden, Erdi (2018). “Oş İli (Merkez) Özbek Ağzı”. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yüksek Lisans Tezi.

Erdem, Mustafa (2005) *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Ergin, Muharrem (1999). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergin, Muharrem (2004). *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Ersoy, Ruhi (2014). “Modernizm-Postmodernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme”. *Millî Folklor*. Y.26. S.101. 182-192.

Frazer, Sir James George (2004). *Altın Dal-Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma*. (Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Galitskiy, V.-Ploskih, V. (1987). *Starinnıy Oş*. Frunze.

Goldstein, Kenneth (1983). *Sahada Folklor Derleme Metotları*. (Çev. Ahmet. E. Uysal). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırması Dairesi Yayınları.

Gömeç, Saadettin (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Güneş, Bahadır (2018). “Halk Hekimliğine İlgi Çekici Bir Adlandırma: Türk’e Çare”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 7/2. Bursa.

Güngör, Harun (1998). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları.

Güngör, Harun (2002). *Eski Türklerde Düşünce, Din ve Bilim*. Türkler Ansiklopedisi. C.3. 1.Basım. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Güngör, Harun (2012). *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Gürçayır, Selcan (2011). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzerine Eleştirel Bir Okuma”. *Millî Folklor*. Y.23. S.92. 5-12.

Hançerlioğlu, Orhan (1975). *İnanç Sözlüğü Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Efsaneler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hınçer, İhsan (1976). “İnançlarımız Açısından Yatırlar ve Ziyaretlerin Müspet Yönleri”. *I. Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Yayınları. 133-140.

Hızal, İsmail (2001). “Afyonkarahisar’da Halk Hekimliği”. *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*. Y.6. S.12. 135-144.

Hoppal, Mihaly (2012). *Avrasya’da Şamanlar*. (Çev. Bülent Bayram; H. Şevket Çağatay Çapraz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hufford, David J. (2007). “Halk Hekimleri” (Çev. Mustafa Sever). *Millî Folklor*. Y.19 S.73. 73-80.

İdil, Aydın. (2007) *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*. Bişkek: Mega Baskı.

İnan, Abdulkadir (1952). “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1. S.4. 19-30.

İnan, Abdulkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, Abdulkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler, I* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İzgi, Mustafa Cumhuri (2012). “Şamanizm ve Şamanlara Genel Bakış”. *Lokman Hekim Dergisi*. C. 2. S.1. 31-38.

Kafesoğlu, İbrahim (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kalafat, Yaşar (1998) *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta Eski Türk Dini İzleri-Dini Folklorik Tabakalaşma*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kalafat, Yaşar (2004). “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. S.32. 37-55.

Kalafat, Yaşar (2005). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Babil Yayıncılık.

Kalafat, Yaşar (2009). *Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları Kodlar-Kültler I*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kaplan, Melike (2011) “Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi” *Milli Folklor*. Y.23. S.91. 150-156.

Kaplan, Melike (2020). “Halk Hekimliğinde Holistik/Bütüncül Yaklaşım: Üzerlik Otu (Peganum Harmala) Örneği. *DTCF Dergisi*. C.60. S.1. 415-430.

Karaca, Murat (2015). “Çankırı Yöresinde El Verme Geleneği: “Bakır Basması” Hastalığının “Alazlama” Yöntemi ile Tedavi Edilmesi”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. C.8. S.15. 61-65.

Karadavut, Zekeriya-Aksoy, Mustafa (2011). “Kırgız Gelenekleri ve Abramzon”. *International Journal of Human Sciences*. C.8. S.1. 1-10.

Karakaş, Ayhan (2015). “Osmaniye Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.12. S. 31. 320-336.

Karakaş, Ayhan (2017). “Değişim Sürecinde Çukurova Yöresi Halk Hekimliği Üzerine Bir Değerlendirme” *II. International Conference On Studies In Turkology Bildirileri*. 103-114. Roma: Palet Yayınları.

Karaöz Arıhan, Seda (2003). *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Karasayev, Husayin. (2016). *Kamusnaama*. Bişkek: Salam Basma Üyü.

Karatay, Osman (2005). “Hem Büyücü Hem Rahip Hem de Tabıp: Uzmanlaşma Neden Yok?”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. S. 15/1. İzmir.

Karauğuz, Güngör, (2008). *Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.

Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kaya, Doğan (2002). *Halkbilimi Araştırmaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kaybıdayeva, Cibek. (2007). *Darika Dabaa cana Tüş Coruu*. Bişkek: Biyiktik.

Kayıpov, Sulayman (2009). *Folklor Üzerine Yazılar*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Kılıç, Sami; Altuncu, Abdullah (2015). "Cilt Hastalıklarına Yönelik Bir Halk Hekimliği Uygulaması: Gelincik Ocağı (Çavlu Köyü- Fikriye Pınar Örneği)". *Turkish Studies*. C.10. S. 10. 627-638.

Korkmaz, Zeynep (2003). "Türk Kültüründeki Ağaç Kültünün İslami Devirlerdeki Devamı" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. C.51. S.2003/1. 99-110.

Koyuncu, Emine Serpil (2014). *Lokman Hekim'le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.

Köprülü, Mehmet Fuat (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Köse, Nerin (2004). "Kırgızların Halk Hekimliğiyle İlgili Bazı Pratikleri Hakkında". *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*. 535-542. Ankara: Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

Kumartaşlıoğlu, Satı (2016). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Konya: Kömen Yayınları

Kurt, Begüm (2018). "Malatya İli Doğanşehir İlçesi Halk Hekimliği Uygulamalarında Eski Türk İnanışlarının Yansımaları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.11. S. 57. 50-58.

Küçükbasmacı, G. Gülten (2000). *Kastamonu'da Halk Tababeti, İnanış ve Uygulamalar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Levi-Strauss, Claude (1983). *Din ve Büyü*. (Çev. Ahmet Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.

Lüleci, Nurettin (2014). "Türkiye'de Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamaları". *Geleneksel Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarına Uluslararası Bakış Konferansı Bildirileri*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları. 66-70.

Maden, H. Ahmet (1990). "Geleneksel Sağlık Hastalık Sistemlerinin Özellikleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. C.33. S. 1.2. 361-364.

Malinowski, Bronislaw (1990). *Büyü, Bilim ve Din* (Çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Malinowski, Bronislaw (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi* (Çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Mandaloğlu, Mehmet (2011). "Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi". *TSA*. Y.15. S. 3. 111-122.

Mendibayev, N. (1998). "Aglomeratsiya Oşa i Nekotoriye Sotsialniye Problemi" "Vse pro Oş". (Ed. T. Kenensariyev.). İz Materialov Mejdunarodnoy Konferentsii Oş na Poroge XXI.Veka: İz Glubin İstorii v Tsivilizovannoe Buduşee. 95-98. Oş.

Moldaliyeva, Nurgül (2010). "Kırgız Türkçesinin Sağlıkla İlgili Söz Varlığı". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Murad, Sibel, (2014). "Terceme-i Aynü'l- Hayatta Halk Hekimliğine Dair Bulgular". *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Y.2. S.4. 296-307.

Narınbayeva, Nurcan (2010). *Folklordogu Kara Söz Canrlarının Miftik Başattarı*. Bişkek.

Ocak, Yaşar Ahmet (1983a). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Ocak, Yaşar Ahmet (1983b). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ocak, Yaşar Ahmet (1984). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Ocak, Yaşar Ahmet (1989). *Türk Folklorunda Kesik Baş*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ocak, Yaşar Ahmet (1992). *Menkabeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, Yaşar Ahmet (2007). *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Oğuz, Öcal (2002). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Oğuz, Öcal (2007). "Folklor ve Kültürel Mekân". *Millî Folklor*. Y.19. S.76. 30-32.

Oğuz, M. Öcal (2013). "Terim Olarak Somut Olmayan Miras". *Millî Folklor*. Y. 25. S.100. 5-13.

Orozobayev, M. (2012). "Kırgız Halk İnancı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. S.15.

Orozobayev, M. (2018). Kırgız Halk Hekimliğinde Tedavi Malzemesi Olarak Kurt (Börü)". *IV. Uluslararası Türk Bilgi Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri* 509-516. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Öger, Adem (2010). "Tarsus ve Çevresinde Sağaltma Ocakları ve Bunlara Bağlı Uygulamalar" *Turkish Studies*. C. 5/1. 1231-1246.

Öger, Adem-Gönel, Tugba (2011). “Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri”. *Turkish Studies*. C.6. S.4.233-248.

Öncül, Kürşat (2013). “Kars Örneğinde Halk Hekimliğinin Arkaik Unsurları”. *Turkish Studies*. C.8. S.1. 2031-2035.

Özbekova, Cengişgöl. (2016). *Eng Birinçi Süygönüm-Den Sooluk*. Bişkek.

Özdemir, Nebi (2001). “Türkiye’de Halkbilimi/Kültürbilimi-Medya İlişkisi”. *Türkbilig*. S.2. 110-117.

Özdemir, Nebi (2008). “Türk Hediyeleşme Geleneği ve Medya”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 1. S.4. 467-480.

Öztürk, Murat (2013). “İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”. *History Studies* C.5 S.2. 327-347.

İşçi Pembeci, Barış (2018). “Kırgızistan’da Büyü ve Şifacılığın Sosyal Antropoloji Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Millî Folklor*, C.30. S.120. 225-236.

Perrin, Michel (2003). *Şamanizm* (Çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Polat, Kemal (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Radloff, Wilhelm (1954). *Sibirya’dan I-II-III-IV* (Çev. Ahmet Temir). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Rahman, Fazlur (1997). *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp Değişim ve Kimlik* (Çev. Adnan Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Roux, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev. Aykut Kazancıgil) İstanbul: İşaret Yayınları.

Roux, Jean-Poul (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm* (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, Jean-Poul (2008). *Türklerin Tarihi* (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan-Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sağır, Adem (2012). *Batum'dan Orta Asya'ya Bir Yol Hikayesi Sürgün Karadeniz Türklerinin Sosyal Yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Salihov, Ahat (2007). “Başkurt Şamanlarının Tedavi Usulleri”. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni*.

Saltık Özkan, Tuba (2013). “Folklorun Yüz Yılında Halk Hekimliği Çalışmalarına Bir Bakış”. *Milli Folklor*. Y.25. S.99. 137-144.

Sandoz, Thomas (2010). *Alternatif Tıp Tarihi* (Çev. Çağrı Eroğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Sarıtaş, Eyüp (2010). “Han Hanedanı Dönemine Kadar (M.Ö. 206-M.S.220) Çin'deki Tıp Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 183-189.

Sarmanbetov, Aydarbek (2009). *Taasiri Küçtüü Tabıp*. Bişkek.

Sarıpbekov, R. (2017). “Din İri”. (Ed. A. Akmataliyev). *Kırgız Adabiyatının Tarihi*. I. Tom. 131-166. Bişkek: Kut-Ber.

Sayılı, Aydın (1991). *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Sever, Mustafa (2004). “Türk Halk İnançlarında ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Meyve” *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. XVI. 95-109. Ankara.

Seyidoğlu, Bilge, (2009). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sol, Selma (2007). “Edirne'de Halk Hekimliği”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.9. S.1. 175-191.

Soltonoyev, Belek (2017). *Kızıl Kırgız Tarihi*. Bişkek: Turar Basması.

Sütçü, Saliha (2018). *Sosyolojik Açıdan Alternatif Tıp ve Uygulamaları: Isparta Örneği* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.

Şar, Sevgi (1992). “Afyon Yöresi Halk Hekimliğinde Görülen Uygulamalar”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 241-248.

Şar, Sevgi. (2005). “Anadolu’da Halk Hekimliği Uygulamaları”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği- Hukuku-Tarihi Dergisi*. S.13. 131-136.

Şar, Sevgi. (2008). “Anadolu’da Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış”. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları*. 1163-1178.

Şener, Cemal (2001). *Şamanizm Türklerin İslamiyetten Önceki Dini*. İstanbul: Etik Yayınları.

Tanyu, Hikmet (1973). *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Tanyu, Hikmet (2007). *Türkiye’de Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Elips Yayınevi.

Taş, İsmail (2002). *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.

Taştemirov, C.-Bayhodcoyev, S.-Zakirov, S. (1973) *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki*. Frunze.

Tek, Recep (2019). “Sağaltma Ocaklarının Kimlik İnşasında Rüya”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. C.12. S.28. 1019-1034.

Tez, Zeki (2010). *Tıbbın Gizemli Tarihi, Semboller, Büyüler ve Ritüeller Eşliğinde Şifa*. İstanbul: Hayy Kitap.

Türkdoğan, Orhan (1974). “Bir Kasabada Geleneksel Tıp ve Modern Tıp Sürekliliği”. *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*. Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları. Ankara.

Türkdoğan, Orhan (1987). “Tıbbi Folklor Açısından Sağlık-Hastalık Sistemi”. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Yayınları. 403-411. Ankara.

Uraz, Murat (1992). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Ülkütaşır, M. Şakir (1974). “Sinop-Samsun ve Çevrelerinde Sağlık-Hastalık Hakkındaki Halk İnançları ile Halk Hekimliğine Ait Bir Araştırma Kadrosu”. I. *Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*. Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları. Ankara.

Yıldırım, Büşra; Öztürk, Levent (2019). “Ebû Dâvûd’un (Ö. 275/888) Sünen Adlı Eserine Göre Hz. Peygamber Dönemi’nde Hacamat Uygulamalar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.12. S.6. 1842-1850.

Yıldız, Naciye (1995). “Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller”. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız Altın, Kübra (2021). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. 2. Basım. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yıldız Altın, Kübra (2019). “İşlevleri Açısından Türk Kültüründe Sağaltma: Divanü Lûgat-it- Türk’ten Günümüze”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C.7. S.16. 114-133.

Yoder, Don (2009). “Halk Tıbbı ve Modern Tıp” *Halk Biliminde Kurumlar ve Yaklaşımlar 3* (Çev. Sibel Yoğurtçuoğlu- Ayfer Gülüm). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Yörükkan, Yusuf Ziya (2002). *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar* (Haz. Turhan Yörükkan). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü. C. I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

Türk Dil Kurumu (2020). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05.03.2020 Saat: 16.00).

<https://getatportal.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi 16.06.2020 Saat: 14.26).

<https://www.who.int/about/who-we-are/constitution> (Erişim Tarihi 27.11.2020 Saat: 22.26).

<http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> (Erişim Tarihi 11.12.2021 saat 15.00)

<http://ky.mes.kg/2018/02/28/kr-%d3%a9kmnin-osh-oblusunun-ajmaktyk-m%d2%afn%d3%a9zd%d3%a9m%d3%a9s%d2%af/>) (Erişim Tarihi 30.11.2020 saat: 22.30).

<http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> (Erişim Tarihi. 20.11.2020 Saat: 19.24).

EK-1: KAYNAK KİŞİ BİLGİSİ

K.K. NO	ADI-SOYADI	YAŞI	İKAMETGÂH ADRESİ	EĞİTİMİ	MESLEĞİ
K.K. 1	Erali Topçubaev	61	Alay-Çigülü	Lise	Şoför
K.K. 2	Umsunay Keldibaeva	58	Alay-Çoşolu	Lise	Ev Hanımı
K.K. 3	Bermet Asanbaeva	58	Alay-Gülçö	--	Ev Hanımı
K.K. 4	Burhan Osmanov	91	Alay-Gülçö	--	Emekli
K.K. 5	Kadır Aydaraliev	64	Alay-Gülçö	Lise	Emekli
K.K. 6	Kubaniçbek Ismailov	63	Alay-Gülçö	Lise	Çiftçi
K.K. 7	Belekbay Cumaev	50	Alay- Kızıl Korgon	--	Çiftçi
K.K. 8	Burul Irismamatova	85	Aravan- Mangıt	--	Emekli
K.K. 9	Bazarbay Osmanoviç	52	Aravan-Canı Aravan	--	Aşçı
K.K. 10	Bazargül Kadırova	51	Aravan- Gülbar	--	Ev Hanımı
K.K. 11	Zebi Abdullaeva	40	Aravan- Gülbar	--	Ev Hanımı
K.K. 12	Cumagül Amanova	54	Aravan-Kesek	Lise	Ev Hanımı
K.K. 13	Zafer Pirnazarov	57	Aravan-Kesek	--	İmam
K.K. 14	Kandalat Abdırazzakova	63	Aravan- Kızıl Korgon	Lise	Ev Hanımı
K.K. 15	Gülsara Mamatova	72	Aravan-Mangıt	Üniversite	Hemşire
K.K. 16	Kuruhan Tairova	71	Aravan-Mangıt	Lise	Ev Hanımı
K.K. 17	Kümüşay Matazimova	49	Aravan-Mangıt	Lise	Ev Hanımı
K.K. 18	Kadırbek Taşmatov	60	Aravan-Merkez	Üniversite	Kançı
K.K. 19	Maysal Maksım	--	Aravan-Tölöykön	Üniversite	İmam
K.K. 20	Omürbübü Turdieva	56	Aravan-Tölöykön	Lise	Ev Hanımı
K.K. 21	Zamira Cusupova	43	Çoñ-Alay-Kaş-Su	Lise	Terzi
K.K. 22	Avazkan Sakieva	52	Çoñ-Alay-Kaş-Su	Lise	Ev Hanımı

K.K. 23	Gulnara Abdullaeva	64	Çoñ-Alay Daroot-Korgon	İlkokul	Ev Hanımı
K.K. 24	Ayşakan Kaparova	71	Kara-Kulca- Merkez	Lise	Ev Hanımı
K.K. 25	Meylikan Rayımkulova	67	Kara-Kulca- Birinci May Ayılı	Üniversite	Öğretmen
K.K. 26	Cidayım Nazarova	61	Kara-Kulca- Birinci May Ayılı	Üniversite	Ev Hanımı
K.K. 27	Kurmancan Anarkulova	63	Kara-Kulca- Birinci May	Üniversite	Öğretmen
K.K. 28	Zuura Kıdırova	56	Kara-Kulca-Biy Mırza	Lise	Ev Hanımı
K.K. 29	Arzıkan Aşımova	63	Kara-Kulca- Kara Koçkar	Lise	Ev Hanımı
K.K. 30	Raima Kayıpkulova	66	Kara Kulca- Kara Koçkor	Lise	Ev Hanımı
K.K. 31	Tımıbek Cusupov	56	Kara-Kulca- Merkez	Lise	Masör
K.K. 32	Ümütkan Polotova	61	Kara-Kulca- Merkez	Lise	Emekli
K.K. 33	Kalbübü Mamasadıkova	67	Kara-Kulca- Sarı Bulak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 34	Avaz Ceenbekova	81	Kara kulca- Telman	Lise	Ev Hanımı
K.K. 35	Kanışay Caparova	63	Kara-Kulca- Merkez	Lise	Ev Hanımı
K.K. 36	Pazilatkan Rahımcanova	71	Kara-Kulca- Birinci May	Lise	Ev Hanımı
K.K. 37	Orozkan Ceenbekova	--	Kara-Kulca- Kara Koçkor	Lise	Ev Hanımı
K.K. 38	Maksum Egecanov	90	Nookat-Akçabu	Lise	İmam
K.K. 39	Abdumalık Abdrahhamanov	75	Nookat-Ata Merek	Lise	Çiftçi
K.K. 40	Taaci Ece	--	Nookat-Ata Merek	--	Ev hanımı
K.K. 41	Mıktar Abdcaparova	84	Nookat-Bayış	Lise	Ev Hanımı
K.K. 42	Mamatazim Akunov	70	Nookat-Canı Bazar	Lise	Çiftçi
K.K. 43	Şarapat Ölmasova	60	Nookat- Zulpuyev	Üniversite	Hemşire
K.K. 44	Aydarali Akbarov	60	Nookat-Kırgız Ata	Lise	İmam

K.K. 45	Orozgül Bektanova	85	Nookat-Kırgız Ata	Lise	Ev Hanımı
K.K. 46	İnabat Ergeşova	71	Nookat-Kocoke	Lise	Ev Hanımı
K.K. 47	Cusup Tagaev	63	Özgön-Akcar	Üniversite	Çiftçi
K.K. 48	Sooronbay Suranov	52	Özgön-Akcar	Üniversite	Masör
K.K. 49	Toktobübü Tilekmatova	57	Özgön- Bolşevik	Lise	Ev Hanımı
K.K. 50	Zulfiya Kaynazarova	74	Özgön- Bolşevik	Lise	Ev Hanımı
K.K. 51	Abdrahman Taşmatov	61	Özgön-Cıladı	Lise	Çiftçi
K.K. 52	Cumagül Topçubaeva	59	Özgön-İntımak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 53	Ölmas Kabulova	62	Özgön-Karool	Üniversite	Öğretmen
K.K. 54	Cambı Çodoeba	87	Özgön- Komünist	Üniversite	Ev Hanımı
K.K. 55	İbadat Seyitova	84	Özgön- Komünist	Üniversite	Ev Hanımı
K.K. 56	Malişkan Ece	--	--	--	Ev hanımı
K.K. 57	Şarapat Mongolbaeva,	63	Özgön-Mırza Ake	Lise	Ev Hanımı
K.K. 58	Zamir İbragimov	44	Özgön-Mırza Ake	Lise	İmam
K.K. 59	Kursanbek Masirkulov	58	Özgön-Mırza Ake	Üniversite	Doktor
K.K. 60	İba Mıymanbay Kızı	91	Oş-Capalak	İlkokul	Ev Hanımı
K.K. 61	Begayım Baatırbekova	46	Oş-Capalak	Üniversite	Ev Hanımı
K.K. 62	Caraş Abcalieva	74	Oş-Capalak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 63	Zaripa Arapova	66	Oş-Capalak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 64	Malika Arapova	87	Oş-Capalak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 65	Karamat Caanbaeva	80	Oş-Capalak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 66	Zumurat Payızova	83	Oş-Capalak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 67	Orozgül Salieva	69	Oş-Orke	Lise	Ev Hanımı
K.K. 68	Çınara Sarbaşova	70	Oş-Bekcar	Lise	Ev Hanımı

K.K. 69	Şarapat Pusurova	68	Oş-Bekcar	Lise	Ev Hanımı
K.K. 70	Maşrap Eşmanova	69	Oş-Kaçıbek	Lise	Ev Hanımı
K.K. 71	Maktım Zulpueva	68	Oş-Langar	Lise	Ev Hanımı
K.K. 72	Mamatkarim Maşrapov	66	Oş-Merkez	Lise	Şoför
K.K. 73	Uriyat Omurzakova	60	Oş-Merkez	Lise	Ev Hanımı
K.K. 74	Begay Alımbubaeva	59	Oş-Ozgur	Lise	Ev Hanımı
K.K. 75	Davlat Rahmanova	50	Oş-Teeke	Lise	Terzi
K.K. 76	Nurula Raimova	47	Oş-Teeke	Üniversite	Öğretmen
K.K. 77	Zepkan Raşova	81	Oş-Keneş	Lise	Ev Hanımı
K.K. 78		--	Oş-Ozgur	--	Doktor
K.K. 79	İntipat Kopanova	71	Oş-Capalak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 80	Zeynep Hotcaeva	85	Oş-Capalak	Lise	Ev Hanımı
K.K. 81	Apal Tagaeva	73	Kara-Suu- Aktaş	İlkokul	Ev hanımı
K.K. 82	Baktıgül Coroeva	54	Kara-Suu-Cooş	Lise	Ev hanımı
K.K. 83	Kamçı Teşeev	56	Kara-Suu-Cooş	Lise	Çiftçi
K.K. 84	Ikıbal Kocoeva	79	Kara-Suu- Kaarman	Lise	Ev hanımı
K.K. 85	İnabatkan Mamacanova	--	Kara-Suu- Kalinin	--	Ev Hanımı
K.K. 86	Rabihan Anarbaeva	63	Kara-Suu- Kalinin	Lise	Ev Hanımı
K.K. 87	Burul Sobaeva	60	Kara-Suu- Kencekul	Lise	Ev Hanımı
K.K. 88	Büsayra Salieva	56	Kara-Suu- Kencekul	Lise	Ev Hanımı
K.K. 89	Miskal Düşeeva	--	Kara-Suu- Kencekul	Lise	Ev Hanımı
K.K. 90	Toktorbek Bektaşov	50	Kara-Suu- Kıdırşa	Üniversite	Emekli
K.K. 91	Anara Cayçieva	67	Kara-Suu- Kırgızçek	Lise	Ev Hanımı
K.K. 92	Mayram	51	Kara-Suu- Kırgızçek	Lise	Ev Hanımı

K.K. 93	Rahat Ülpatova	44	Kara-Suu-Kırgızçek	Lise	Ev Hanımı
K.K. 94	Şarapat Amirova	71	Kara-Suu-Kurban Kara	Lise	Ev Hanımı
K.K. 95	Baktıgöl	--	Kara-Suu-Kurban Kara	--	Emekli
K.K. 96	Roza Kasımova	64	Kara-Suu-Oktyabr	Lise	Ev Hanımı
K.K. 97	Tillahan İsmailova	59	Kara-Suu-Otuz Adır	Lise	Ev Hanımı
K.K. 98	Çolpon Mamatova	66	Kara-Suu-Savay	Üniversite	Emekli
K.K. 99	Aziza Nisanova	65	Kara-Suu-Tınçtik	Lise	Ev Hanımı
K.K. 100	Gulmira Abdrahmanova	54	Kara-Suu-Uçkun	Lise	Ev Hanımı

EK-2: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Korkunun giderilmesini ve nazarın çıkmasını sağlamak amacıyla kullanılan kurşunun eritilmesi ve sonrasında suya konulması

Fotoğraf 2. Emçinin nazarı çıkarırken eliyle hastanın vücudunu sıvazlaması

Fotoğraf 3. Sahada sağaltmada kullanılan nesnelere örnek

Fotoğraf 4. Kõzü açığın hastayı sağaltma esnasında kullandığı kamçı ve tespihi

Fotoğraf 5. Kan almada kullanılan alet

Fotoğraf 6. Sınıkçı ve hastası

Fotoğraf 7. Tamirçinin hastalarını tedavi ettiği yeri

Fotoğraf 8. Nazarı çıkarmada sıkça kullanılan nesnelere biri olan üç kâğıt parçası

Fotoğraf 9. Sınıkçuların kırık-çıkıklarda en çok kullandıkları nesnelere biri olan şakşak

Fotoğraf 10. Sınıkçının fitik rahatsızlığını tedavi ederken kullandığı nesneye bir örnek

Fotoğraf 11. Sahada rastlanılan tek erkek emçi

Fotoğraf 12. Sahada tedavide kullanılan değirmen unu ve çeşitli tespihler

Fotoğraf 13. Ukaloocu ve hastası

Fotoğraf 14. Moldo

Fotoğraf 15. Başı ağrıyan hastanın ip ile kafasının eşitlenmesi

Fotoğraf 16. Emçi ve hastası

Fotoğraf 17. Tamırçının hastalıkların tedavisinde kullandığı bitkisel emleri

Fotoğraf 18. Emçi ve boynunda önemli bir sağaltım unsuru olan tespihi

Fotoğraf 19. Emçinin sağaltım unsuru olarak kullandığı bıçağı ve tespihi

Fotoğraf 20. Emçi bebeği tedavi ederken

Fotoğraf 21. K z  açık ve sağaltımda kullanılan nesnelere

Fotoğraf 22. Emçi ve hastası

Fotoğraf 23. Doğuramayan kadın için uygulanan bir pratik örneği

Fotoğraf 24. Tamırçının hazırlamış olduğu bitkisel emler

Fotoğraf 25. Moldo, ilk önce gelen hastalarının kulaklarına görünen boruyu tutarak 13 defa dua okur ve sonra hastayı dinler.

Fotoğraf 26. Közü açığın sağaltımında kullandığı bıçağı, taşı, tuzu, ipi, bezi, kamçısı, tespahi

Fotoğraf 27. Bakşının sağaltmada kullandığı nesnelere ve sağaltım yeri

Fotoğraf 28. Sağaltmada kullanılan nesnelere örnek: Kamçı, 41 taş, tespih, mum, kâğıt, iskambil kartı, pamuk, kalem vs.

Fotoğraf 29. Emçi-Domçunun sağaltımda kullandığı dinî kitapları

Fotoğraf 30. Kirinecinin nazarı çıkarmada kullanmış olduğu tespihi ve sağaltıcı hastasını kirinelerken

Fotoğraf 31. Emçinin hastalarını tedavi ettiği yer ve tedavi ederken kullandığı nesnelere

Fotoğraf 32. Sağaltımda kullanılan kamçı, tespih, geyiğin boynuzu ve özel taş

Fotoğraf 33. Sahada sıklıkla kullanılan hayvansal emlerden olan kaplumbağanın yumurtası

Fotoğraf 34. Hastanın sülükle tedavi edildiği an

Fotoğraf 35. Sahada sadece kançılar değil, diğer halk hekimleri de kan alabilmektedir.

Fotoğraf 36. Kozü açığın sağaltımında kullandığı nesnelere örnek

Fotoğraf 37. Bakşının tedavide kullandığı kamçı ve çeşitli tespihleri

Fotoğraf 38. Tamırçının hastanın damarına bakması ve kullanmış olduğu bitkisel emleri

Fotoğraf 39. Tölgöçüü ve Tölgöçüünün 41 taşı, tespihi ve kitapları

Fotoğraf 40. Emçi